MORUS

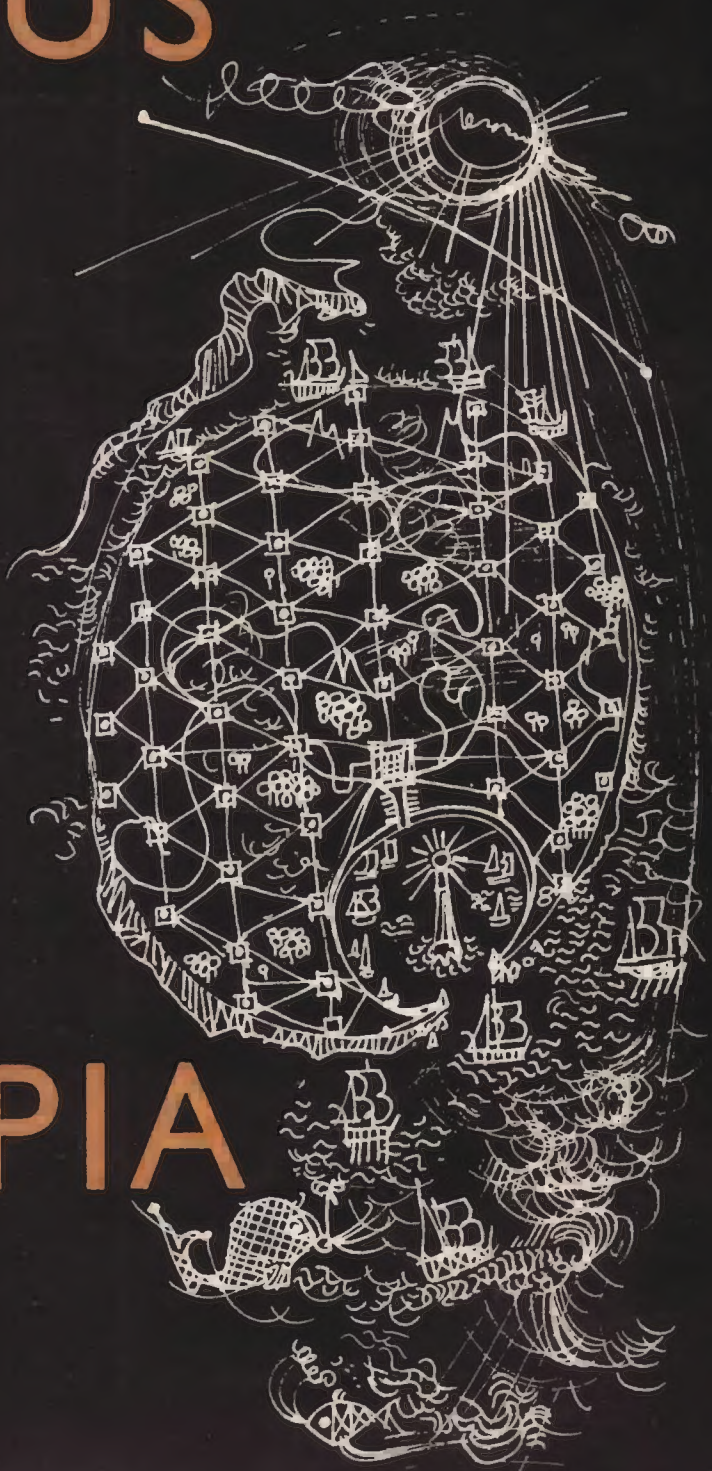

UTÓPIA

MORUS · UTÓPIA

MORUS · UTÓPIA

MAGYAR HELIKON · 1963

Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Kardos Tibor

Illusztrálta Hincz Gyula

Valódi aranykönyvecske, nem kevésbé üdvös, mint amilyen mulattató a legjobb államformáról és az újonnan fölfedezett Utópia, azaz Sehol nevezetű szigetről. Írta a híres-neves Morus Tamás, nemes London városának polgára és főbírája. Ezt az első és alapos kiadást gondozta az antwerpeni Aegidius Péter mester, és felügyelt rá aelsti Martens Tivadar, a Löweni Egyetem könyvnyomtatója. Kegyes császári privilégiummal!

Morus Tamás szíves üdvözletét küldi Aegidius Péternek![1]

Kedves Aegidius Péterem! Már csaknem röstellem, hogy majd egy év elmúltával küldöm neked könyvecskémet a seholszigeti államról, holott kétségtelenül hat hónapon belül számítottál reá. Hiszen tudtad: ennél a munkámnál nem kellett vesződnöm a kitalálással, s még a szerkezet felől sem kellett gondolkoznom, éppen csak el kellett ismételnem mindazt, amit veled együtt hallottam Rafael szájából. Ilyenformán az előadás módja sem okozott fáradságot, hiszen Rafael beszéde nem lehetett választékos, mivel hevenyészett és rögtönzött volt, meg aztán olyan emberé, aki jobban tud görögül, mint latinul. Tehát, amennyivel előadásom megközelíti az ő hanyag egyszerűségét, annyival jut közelebb az igazsághoz. Márpedig ez az egyetlen dolog, amellyel most törődnöm kell, és akarok is törődni.

Megvallom, Péter, e készen kapott anyag által annyi munkától szabadultam meg, hogy jóformán semmi nem maradt hátra; egyébként a mű kigondolása és elrendezése egyaránt jócskán igénybe vette volna egy olyan szellem idejét és szorgalmát is, aki alacsonynak, vagy éppenséggel műveletlennek nem mondható. Ha mármost nemcsak az igazsághoz híven, de ékesszólóan is kellene írnom, hát azt semennyi idő alatt, semmiféle igyekezettel nem tudnám véghezvinni. Így azonban, hogy mindannak elvethettem gondját, amiért sokat kellett volna fáradoznom, és csupán annyi tennivalóm maradt, hogy egyszerűen leírjam a hallottakat, ez már csak nem volt munka!

És mégis, ennek a semmiségnek elvégzésére egyéb ügyeim jóformán a semminél is kevesebb időt hagytak. Míg szüntelen pörös ügyeket bonyolítok, hisz állandóan a törvényszéken vagyok, ügyeket intézek, védelmezek, mint békebíró viszályokat simítok el, mint bíró ítéletet hirdetek, s majdnem az egész napomat otthonomtól távol idegeneknek adom, a hátralevő részét pedig enyéimnek, önmagamnak, azaz a tudomány művelésére semmi sem marad. Mert ugye, ha hazajövök, a feleségemnek mesélni kell, a gyerekekkel tereferélni, a szolgákkal elbeszélgetni, és én mindezt el-

foglaltságaim közé számítom, mivel meg kell lenniök. Ugyanis, ha nem akarsz saját otthonodban idegenné válni, szükséges, és nagy gondot igényel, hogy te is nagyon kedves légy azokkal, akiket életed társául adott vagy a természet, vagy a véletlen, vagy a magad választása. Csak arra ügyelj, hogy nyájasságoddal el ne rontsd őket, vagy engedékenységeddel a szolgából urat ne csinálj. Mindezen dolgok közepette, amiket fölsoroltam, eltelik a nap, a hónap, az év: tehát mikor írunk? S közben még nem beszéltem az alvásról, sőt a táplálkozásról sem, pedig ez az utóbbi sokaktól nem kevesebb időt vesz el, mint az alvás, mely maga is életünknek majd a fele. Ámde én a magam számára csak azt az időt veszem igénybe, amit az alvásból és az étkezésből elcsenek. Mivel pedig ez nem sok, de mivel mégis valami, tehát lassan, végre valahára befejeztem, s elküldtem hozzád, Péterem, a „Sehol szigetét", hogy elolvassad, és figyelmeztess rá, ha valamit kifelejtettem volna. Ami ezt illeti, megbízom magamban. Mert bárcsak olyan kiváló lenne a tehetségem és műveltségem, mint amilyen biztos a memóriám. Persze annyira azért nem, hogy azt hinném, én nem felejthettem ki semmit.

Ugyanis Clemens János,[2] a famulusom nagy kétségbe döntött engem. Mint tudod, velünk volt, mivel nem engedem, hogy az olyan beszélgetéstől távol maradjon, amely gyümölcsöző lehet számára. Mert e zsenge palántától, kiben a latin és görög széptudományok egyaránt virágzásnak indultak, egykor kiváló termést remélek. Ugyanis, már amennyire emlékszem, Csupatűz Rafael azt mesélte a Láthatatlan városbeli hídról, amely alatt a Száraz-folyó hömpölyög, hogy ötszáz lépésnyi hosszú, az én Jánosom meg azt állítja, hogy kétszázat le kell vonni, mivel a folyó ott alig több, mint háromszáz lépésnyi széles. Kérlek, idézd föl a dolgot emlékezetedben. Ha ugyanis vele értesz egyet, én is belemegyek, és elhiszem, hogy tévedtem. Ha nem, akkor úgy írom — amint tettem is —, ahogy én emlékszem. Mert igaz ugyan, hogy a legfőbb gondom nekem, hogy a könyvben semmi hamis dolog ne legyen, de ha egyszer valami kétes, hadd mondjam inkább a más hazugságát, mint a magamét, ugyanis inkább akarok becsületes lenni, mint okos.

Egyébként könnyű volna kigyógyulni ebből a bajból, ha magától Rafaeltől kérdezősködnél akár személyesen, akár levélben. Ezt egyébként is meg kell tenned egy

másik kételyünk miatt, mely ránk szakadt, nem tudom, hogy az én hibámból, a tiédből, vagy Rafaeléből-e? Mivelhogy sem nekünk nem jutott eszünkbe megkérdezni, sem Rafaelnek megmondani, hogy az Újvilágnak melyik részén fekszik Sehol szigete? S igazán odaadnám csekély vagyonomat, ha ez nem esett volna meg velünk. Már akár azért, mert nagyon szégyenlem, hogy nem tudom, melyik tengerben is fekszik az a sziget, melyről annyit beszélek, akár azért, mert volnának nálunk egyek és mások, de különösen egy kiváló férfiú, hivatásánál fogva teológus, aki izzik a csodás buzgalomtól, hogy elmehessen Sehol országba, nem üres kíváncsi kedvből, hogy újat lásson, hanem hogy vallásunkat, mely ott már szerencsésen meggyökerezett, tovább gyámolítsa és gyarapítsa[3]. Hogy pedig ezt annak rendje és módja szerint tehesse, elhatározta, hogy a pápával küldeti ki magát a seholszigetiek püspökének, és nincs is kétsége afelől, hogy a főpapi tisztséget kérésével elnyeri. Persze csak a szent buzgalom vezeti, mely nem hivatal- vagy haszonlesésből, hanem jámbor megfontolásokból fakad benne.

Ezért kérlek, Péter, ha nem kényelmetlen neked, szorítsd rá személyesen, vagy ha távol van, levél útján Csupatüzet, hogy művemben semmi valótlan ne legyen, és semmi igaz ne hiányoltassék. Sőt azt sem tudom, nem volna-e jobb a könyvet magát megmutatni neki? Ugyanis senki más nem annyira alkalmas, hogy kijavítsa a hibákat, mint ő. Természetesen ezt csak akkor teheti, ha elolvassa, amit írtam. Ezenkívül ily módon észre fogod venni: szívesen veszi-e, vagy sem, hogy én írtam meg ezt a munkát? Mert ugye, ha kutatásait ő akarta volna megírni, talán nem szeretné (mint ahogy én sem szeretném), hogy a seholszigetiek államát én híreljem el, s így elragadjam előle a történet újdonságának virágzó báját.

De hogy az igazat bevalljam, még azt sem döntöttem el magamban teljesen, hogy egyáltalán kiadjam-e? Mert az emberek annyira különböző ízlésűek, egyesek annyira harapósak, annyira hálátlan természetűek, annyira balga ítéletűek, hogy sokkal jobban járnak azok, akik kedvesen és jókedvűen vidám ösztönükre hallgatnak, mint akik gondban gyötrődnek, mert gúnyos és hálátlan embertársuknak hasznára, vagy örömére ki akarnak valamit adni. A legtöbb ember nem ért a tudományhoz, sok pedig megveti; a barbár nehéznek találja és elutasítja magától mindazt,

ami nem nyilvánvalóan barbár; a tudákos finnyáskodik, hogy útszéli, ha nem hemzseg benne a sok avult szó; van, akinek csak a régi, a legtöbbnek csak a sajátja tetszik. Ez olyan komor, hogy nem szenvedheti a tréfát, amaz olyan sületlen, hogy nem érti a finom szellemességet. Vannak olyan tompa tömpeorrúak is, akik úgy félnek a nagyorrúak csipkelődéseitől, mint a veszett kutyától megmart ember a víztől. Egyesek annyira fürgén mozognak, hogy mást gondolnak ülve, és mást gondolnak állva. Emezek a kocsmában ülve, poharazás közben ítélkeznek az írók tehetsége fölött, és roppant tekintélyesen elvetik írásaikban kényük-kedvük szerint megcibálva őket üstököknél fogva. Közben maguk biztonságban vannak, ahogy mondani szokták ἐξω βέλους, vagyis lőtávolon kívül; persze olyan finoman borotválták őket minden oldalon csupaszra, hogy e derék férfiaknak egyetlen hajuk szála sincs, amelynél fogva megragadhatnád őket. Vannak azonkívül olyan hálátlan emberek is, akik bár roppantul gyönyörködnek a műalkotásban, azért semmivel sem szeretik jobban a mű alkotóját, s azokhoz a humanitás nélkül való vendégekhez hasonlítanak, akik, miután fényes lakomán előzékenyen vendégül látták őket, végül is úgy mennek haza, hogy köszönetet sem mondanak vendéglátóiknak. Eredj hát, és készíts költségedre lakomát ezeknek a finom és változatos ízlésű embereknek, e hálás emlékezetű lelkeknek!

Azért csak intézd el, Péter, Csupatűzzel, amit említettem; aztán újból tanácskozhatunk erről a dologról. Ha ő beleegyezik a kiadásba (különben most, amikor már elvégeztem a megírás munkáját, későn kapok észbe), akkor a hátralévő dolgokban követni fogom barátaim tanácsát, különösen a tiédet. Isten legyen veled, kedves Aegidius Péter és a te jó feleségeddel, engem pedig szeress úgy, mint eddig; és én ezért még jobban foglak szeretni, mint eddig.

A KIVÁLÓ CSUPATŰZ RAFAEL JELENTÉSE A LEGTÖKÉLETESEBB ÁLLAMFORMÁRÓL, A HÍRNEVES MORUS TAMÁS ELŐADÁSÁBAN, AKI BRITANNIA NEMES LONDON VÁROSÁNAK POLGÁRA ÉS FŐBÍRÁJA

ELSŐ KÖNYV

Midőn a minap Anglia győzhetetlen királyának, Henriknek, ki e néven a Nyolcadik, nem csekély jelentőségű vitás ügyei támadtak Kasztília fenséges fejedelmével, Károllyal[4], ezek megtárgyalására és elsimítására engem küldött Flandriába követségbe a páratlan Tunstall Cuthbert[5] kíséretében és társaságában, akit épp akkortájt neveztek ki alkancellárnak mindannyiunk legnagyobb megelégedésére. Semmit sem akarok mondani dicséretére, nem mintha attól tartanék, hogy részrehajló lesz a jó barát tanúsága, hanem mert erényei és műveltsége nagyobbak, hogysem én dicsőíthetném. Aztán meg jobban ismerik is mindenfelé és hírnevesebb is, hogysem helyén való lenne, hacsak nem akarom lámpással megvilágítani a napot, mint mondani szokás.

Összetalálkoztunk Bruges-ben (ugyanis itt kellett) azokka l a kitűnő férfiakkal, akikre a fejedelem rábízta ügye rendezését. Pompás emberek valamennyien s közöttük a vezető fő, a bruges-i polgármester; aztán Temsitius György[6], kasseli prépost volt a követség szóvivője és lelke: ékesszólása természetéből fakadt, nem csupán műveltségéből. Mindehhez a jogban nagyon járatos volt, s az ügyek tárgyalásában mind tehetsége, mind nagy gyakorlata révén kiváló mester. Mikor pedig egynéhány összejövetel után bizonyos dolgokban még nem tudtunk eléggé egyetérteni, búcsút mondva nekünk, Brüsszelbe utaztak, hogy a fejedelem véleményét megtudakolják. Közben én Antwerpenbe mentem, mivel így kívánta az ügy. Ittlétem alatt gyakran meglátogatott többek közt Aegidius Péter, akinél számomra senki sem volt kedvesebb. Antwerpenben született, s bár nagy a becsülete polgártársainál és tekintélyes állásban van, méltó volna a még tekintélyesebbre is.

Mert igaz ugyan, hogy fiatal, de mégsem lehet eldönteni, vajon mi kiválóbb benne, a tanultság, vagy a jellem. Ugyanis nagyon jó ember és a tudományokban is igen jártas. Ehhez járul még, hogy feddhetetlen mindenkivel szemben, de barátai iránt annyi jóindulattal, szeretettel, hűséggel, annyi őszinte érzelemmel viseltetik, hogy alig találsz még egy, vagy kettő olyat, akinek barátsága bármely tekintetben fölérne az övével. Ritka szerény ember, senkitől sincs távolabb a hazugság, senkiben sem otthonosabb az egyszerűség. Azután annyira kedves a beszéde, annyira ártatlan indulatú a vidámsága, hogy a vele való gyakori kedves társalgások és gyönyörűséges beszélgetések által nagyrészt megenyhült vágyódásom hazám és otthonom, feleségem és gyermekeim után, kiknek viszontlátásáért szorongva gyötrődtem, mert már több, mint négy hónapja voltam távol otthonomtól.

Egy nap a Szűz Mária-templomban, mely gyönyörű műalkotás és a nép is sűrűn látogatja, istentiszteleten vettem részt, és befejeztével szállásomra akartam visszatérni. Ekkor látom, hogy barátom épp egy idegennel beszélget. Hajlott korú, napsütötte arcú ember volt, szakálla hosszú, válláról hanyagul odavetett köpeny csüngött. Arca, valamint külseje után hajósgazdának néztem. Péter amint megpillant, hozzám jön, köszönt, mikor felelni akarok, félrevon és így szól: „Látod ezt az embert? — s rámutat arra, akivel beszélni láttam. — Egyenesen hozzád készültem vele." „Jöhetett volna! — mondtam — már a te kedvedért is szívesen látom!" — Mire így szólt: „De biz' az ő kedvéért látnád szívesen, ha tudnád, ki ez a férfi! Mert nincs ember, aki ma annyit tudna mesélni ismeretlen népekről és földekről, mint ez, márpedig tudom, te az ilyent nagyon szívesen hallgatod." „Tehát — feleltem — nem számítottam rosszul, mikor már első látásra hajósgazdának néztem emberedet." „De még mennyire tévedsz, ez nem holmi Palinurus ám, hanem úgy hajózik, mint Ulixes, sőt úgy, mint Plátó. Mert ez a Rafael, ugyanis így hívják, családnevén pedig Csupatűznek[7], nem járatlan a latinban sem, de a görögben elsőrangú. Több gondot pedig azért fordított erre, mint a római nyelvre, mivel teljességgel a bölcseletre adta magát, s e tekintetben Seneca és Cicero néhány művén kívül a latin irodalomban semmi jelentőset nem talált. Apai örökségét tehát testvéreire hagyta (ugyanis hazája Luzitánia) és Vespucius Americushoz csatla-

kozott, hogy a földkerekséget megismerje. Vespucius négy hajóútja közül, melyről már széltében lehet olvasni[8], a három utolsón állandóan vele volt, de a legutóbbiról nem tért vissza. Ugyanis kikönyörögte Americustól, hogy ő is a között a huszonnégy ember között lehessen, akik az utolsó hajóút céljánál, az Erődítményben visszamaradtak. Otthagyták tehát, hadd engedelmeskedjék lelke indulatának, mely jobban áhítozott a kalandokra, mint a szép temetésre. Úgyis állandóan azt hangoztatja: »Akinek nincs koporsója, befedi a tágas ég!«, meg hogy: »Mindenünnen ugyanaz az út vezet az égiekhez.«[9] Nos, ez a hite nagyon is valóra válhatott volna, ha Isten kegyesen meg nem segíti. Egyébként, miután Vespucius távozása után öt kasztíliai társával nagy vidéket bejárt, és csodás szerencsével Taprobanébe, innen pedig Kalikutba[10] érkezett, itt éppen jókor luzitán hajókra bukkant, és várakozás ellenére visszajutott hazájába."

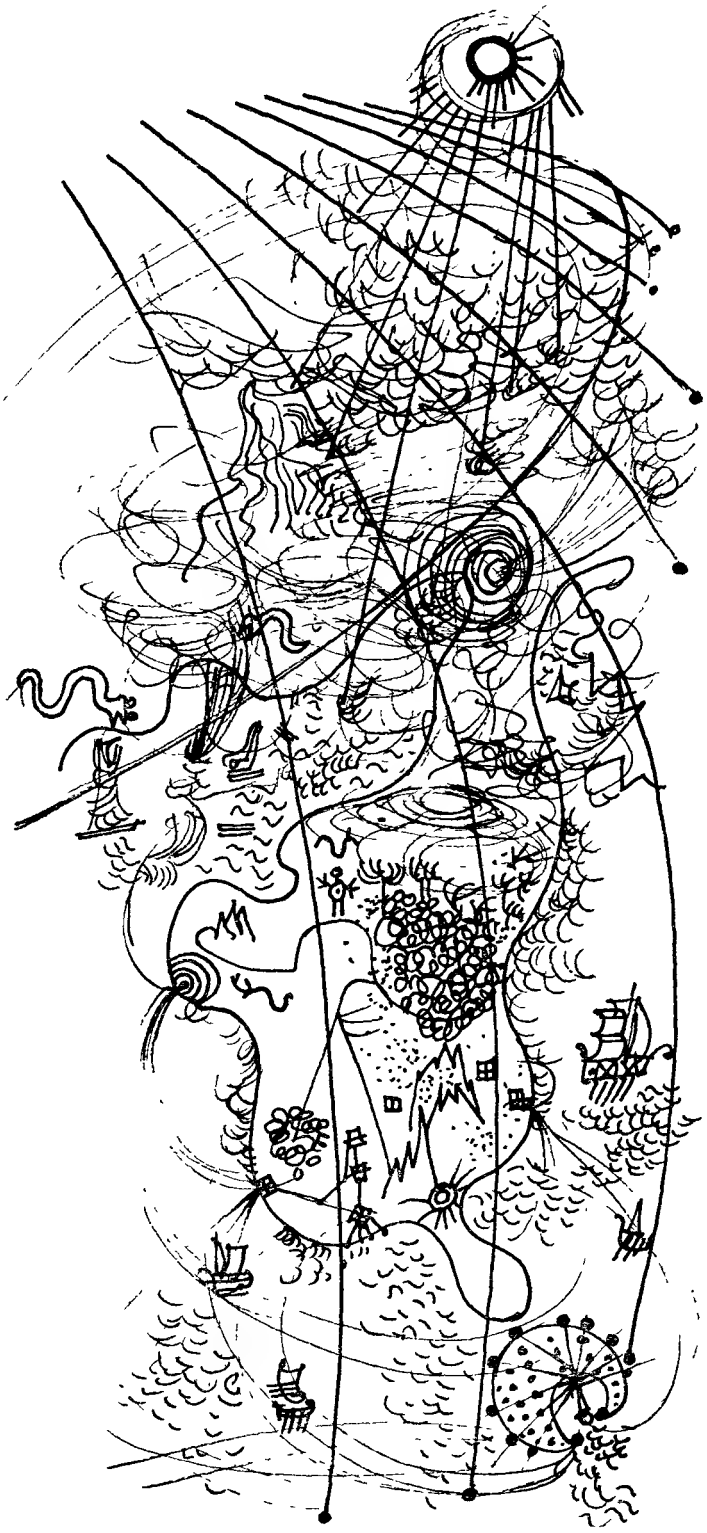

Miután Péter mindezt elmondta, megköszöntem neki, hogy ennyit törődik velem, s még arra is gondja van, hogy olyan ember beszélgetését biztosítsa, akinek társaságát számomra élvezetesnek véli. Majd Rafaelhez fordultam. Először kölcsönösen üdvözöltük egymást, és elmondtuk azt a pár általános szólamot, amelyet idegenek első találkozásnál mondani szoktak, azután lakásomra mentünk, s itt a kertben gyeppadra ülve beszélgetni kezdtünk.

Elmesélte tehát nekünk, hogy mi módon kezdtek ő és az Erődítményben visszamaradt társai Vespucius távozása után összejönni és barátkozni annak a földnek a népeivel. Mert nemcsak hogy bántatlanul, de szívélyesen érintkeztek, s végül valamilyen fejedelem kegyeibe is bejutottak, de ennek a hazáját és nevét már elfeledtem. Elmondta, hogy ennek a bőkezűségéből szállítóeszközökkel és élelemmel bőven ellátva s egy igen megbízható vezetővel (ugyanis vízen hajóval, a szárazföldön szekéren haladtak tovább) más fejedelmekhez is eljutottak szíves ajánlásával. Így sok napi utazás után falvakra és városokra akadt, és igen jól megszervezett, sűrű népességű államokra. Természetesen az egyenlítő vonalán innen is, túl is mindkét oldalról, körülbelül annyira, mint amekkora térséget a nappálya átfog, óriási pusztaságok voltak az örökös perzseléstől kiszáradva. Borzalmas és szomorú látvány volt: szörnyű vadon mindenfelé, s csak vadállatok és kígyók laknak benne, vagy emberek, akik nem kevésbé vadak és nem kevésbé gonoszak, mint a vadállatok. De amint tovább és tovább haladsz, lassanként minden szelídebbé válik. Már nem olyan zord az ég, a földet üde zöld szín teszi nyájassá, s a lelkes állat is jobb indulatú. Végül népeket találsz, városokat, falvakat, állandó kereskedelmi összeköttetéssel szárazon és tengeren, mégpedig nemcsak egymás között és a szomszédok között, hanem messze, távol lakó nemzetekkel. Így lehetősége nyílott, hogy innen és túl sok földet megismerjen, s nem volt olyan induló hajó, melyre őt és társait a legelőzékenyebben föl ne vették volna. Elmondta, hogy az előbb mondott vidékeken még lapos gerincű hajókat láttak, melyeknek vitorlája sáslevélből, fahéncsból volt összeróva, vagy éppen bőrből való volt. Viszont azután már találkoztak görbült gerincű hajókkal is vászonvitorlákkal, szóval olyanokkal, mint a mieink. A hajósaik nem voltak járatlanok a tenger és az

égtájak ismeretében, de nagy hálát aratott, mondta, a mágnestű használatának elárulásával. Ezt eddig egyáltalán nem ismerték, és ezért bátortalanul keltek a tengerre, s nem is igen merészkedtek másfelé, csak nyáron. Most azonban a mágnesércben bízva, megvetik a viharos időt, s mivel nyugodtabbak, mint amennyire biztonságban vannak, tartani lehet attól, hogy saját könnyelműségük miatt nagy bajok okozója lesz az a műszer, amely jövendő jó sorsuk eszköze lehetne.

Hogy mit mesélt még, hol, mit látott, hosszú volna elbeszélni, és nem is célja ennek a munkának. Talán majd másutt mondom el. Elsősorban, amit különösen szükséges volna jól ismerni, hogy a művelt sorban élő népeknél milyen helyesen és hasznosan elrendezett dolgokat látott. Ezek felől mi mohón kérdeztük, s ő készségesen világosított föl.

Csak a csodás szörnyetegek felől nem firtattuk, mert azokról úgysem tudott volna semmi újat mondani. Mert a hatfejű Scyllát,[11] a ragadozó hárpiákat és emberevő laestrigonokat s hasonló irdatlan szörnyetegeket talán mindenhol lehet találni, de egészségesen és bölcsen kormányzott polgárokat vajmi kevéssé. De mint említettem, egyebütt emlékezem meg arról, hogy az új népeknél ugyan sok fonák dolgot vett észre, ellenben nem egy olyat is, melyek például szolgálhatnak arra, hogy megjavíthassuk velük városaink, népeink, nemzeteink, országaink téves intézményeit. Most csak azon dolgokról van szándékomban beszámolni, amiket a seholszigetiek szokásairól és intézményeiről mondott, de előrebocsátom azt a beszélgetést, melynek fonalán erről az államról szó került.

Ugyanis Rafael finom elmeéllel számba vette, hogy mely intézményeik hibásak nálunk s melyek amott (amiből persze mindkét részen bőven akad), azután pedig, hogy mi van bölcsebb előrelátással elrendezve náluk. Látszott rajta, hogy az egyes népek szokásaival és intézményeivel annyira tisztában van, mintha köztük élte volna le egész életét, pedig csak megfordult náluk. Péter ezen elámulva így szólt emberünkhöz:

— Valóban csodálom, Rafael, hogy miért nem állasz valamelyik király szolgálatába? Tudom, egy sincs köztük, akinek ne lennél kedvére való, hiszen evvel a műveltséggel, ekkora hely- és emberismerettel nemcsak szórakoztathatnád, de

példákkal és tanáccsal fölvilágosíthatnád, és sok mindenben segítségére lehetnél. Egyúttal pedig ily módon a magad javát hathatósan előmozdítanád meg a családod előnyét is.

— Ami az enyéimet illeti — felelte —, velük nem nagyon törődöm. Azt hiszem, meglehetősen eleget tettem irántuk való kötelességemnek. Mert mások vagyonukról csak öregen és betegen mondanak le, mikor tovább nem tarthatják, sőt még akkor is nehezen; én viszont nemhogy jó erőben, egészségben voltam, midőn szétosztottam vagyonomat rokonaim és barátaim között, de még fiatal is. Úgy gondolom, megelégedhetnek jóságommal, és ezek után sem nem kívánhatják, sem nem várhatják, hogy miattuk királyok szolgája legyek.

— Csak lassan — szólt Péter —, nem úgy gondoltam, hogy szolgája légy a királyoknak, hanem hogy „szolgálatjukra".

— Ez ugyanaz a szó, csak két szótaggal több, mint a „szolgája".

— Márpedig én úgy vélem — válaszolt Péter —, akárhogy nevezed is a dolgot, ez az útja annak, hogy necsak másoknak légy hasznára, magán- és közügyekben, de a magad helyzetét is boldogabbá tegyed.

Erre Rafael:

— Hogyan tehetném boldogabbá azon az úton, amelytől borzad a lelkem? Most úgy élek, ahogy akarok, s ez, úgy sejtem, igen kevesek osztályrésze a bíborruhás királyok közül. Meg aztán éppen elegen vannak, akik a hatalmasok barátságáért versengenek, nem hiszem, hogy nagy kár származik abból, ha engem s még egyet-két hozzám hasonlót nélkülözniök kell.

Ekkor én így szóltam hozzá:

— Világos, hogy te, Rafael, sem kincsekre, sem hatalomra nem áhítozol, és én az ilyen gondolkozású embert nem tisztelem és csodálom kevésbé, mint bárkit a leghatalmasabbak közül. Azonban az is világos, hogy akkor leszel méltó nemes és valóban filozófus lelkedhez, ha még saját kényelmed rovására is a közügy szolgálatára adod tehetségedet és szorgalmadat. Ezt pedig soha nem teheted olyan gyümölcsözőn, mintha valamelyik nagy fejedelem tanácsadója leszel, és neki helyes és becsületes tanácsokat adsz, amint azt rólad biztosra veszem. Mert ugye, a feje-

delmektől patakban özönlik az egész népre minden jó, vagy rossz, mint valami állandó forrásból. De benned oly tökéletes a tudás, hogy különösebb gyakorlat nélkül, akkora a tapasztalat, hogy minden oktatás nélkül bármelyik királynak kiváló tanácsosa lehetsz.

— Kétszeresen csalódol, Morusom — felelte Rafael —, először is bennem, azután magában a dologban. Mert bennem nincs meg az a képesség, amit nekem tulajdonítasz. De ha nagy mértékben meglenne, és föláldoznám nyugalmamat, akkor sem tudnám előmozdítani a közügyeket. Először is maguk a fejedelmek többnyire szívesebben foglalatoskodnak háborús dolgokkal, mint a béke nemes műveivel, mely előbbiekben semmi tapasztalatom sincs, és sokkal inkább arra van gondjuk, hogyan szerezzenek maguknak jogosan, vagy jogtalanul új birodalmakat, mint hogy helyesen kormányozzák, amit megszereztek. Egyébként a fejedelmek tanácsosai vagy valóban olyan bölcsek, hogy nem szorulnak másra, vagy legalább azt hiszik. Tehát nem engedik a más tanácsát érvényesülni, és csak azoknak a beszédét helyeslik hízelegve — még ha mindjárt a legképtelenebb is —, akik a fejedelem kiváltképpeni kedvencei, és akiknél helyeslésükkel érdemeket szerezhetnek a maguk számára.[12] Bizonyos, hogy a természet rendjénél fogva kinek-kinek tetszik a saját ötlete. Mint ahogy a hollófióka is tetszik az anyjának, s a majomnak is a majomkölyök. Nos, ha ebben a gyülekezetben, ahol vagy irigylik a más ötletét, vagy többre becsülik a sajátjukat, valaki előad valamit, amit más időkről olvasott, esetleg más tájakon látott, a hallgatóság menten úgy tesz, mintha egész bölcs véleménye veszélyben forogna, és ezek után már tisztára ostobának tartják majd, hacsak nem tud valamit kieszelni, amit a fölvetett ötletben hibának róhat föl. Jobb híján pedig ehhez fordulnak: „Őseink is így tartották helyesnek, bárcsak fölérnénk az ő bölcsességükkel!" E szavak után leülnek, mintha máris elsőrangúan megbeszélték volna az ügyet. Mintha bizony nagy veszedelem rejlene abban, ha valakit azon kapnak, hogy egy ügyben bölcsebb elődeinél. Hiszen ha valamit jól gondoltak ki, azt a legnagyobb nyugalommal érvényben hagyjuk, de ha egy dologban okosabban lehet határozni, nosza, ott helyben ragadjuk meg mohón a fülét, és szívósan tartsuk meg magunknak! Ilyen önhitt, képtelen és

konok véleménnyel egyébként egyebütt gyakran, de egyszer Angliában is találkoztam.

— Voltál nálunk is? — szóltam én.

— Voltam — mondta —, sőt jó néhány hónapon keresztül, nem sokkal az után a csatavesztés után, amellyel a nyugat-angliai fölkelés a király ellen lázadók nyomorult pusztulásával véget ért.[13] Ez időben sokat köszönhettem főtisztelendő Morton János atyának, Canterbury bíboros érsekének, aki akkor Anglia kancellárja is volt.[14] Tudod, Péter, ez a férfiú, mert Morusnak nem mondok újat, egyként tiszteletre méltó volt tekintélye, okossága és erényei miatt. Közepes termetű volt, koros és mégsem hajlott. Arca tiszteletet keltett, de nem félelmet, az érintkezésben nem volt komor, hanem komoly és méltóságteljes. Szerette a kérelmezőket néha kissé szigorúan, bár ártatlanul próbára tenni, hogy kiben mennyi a lélekjelenlét és bátorság, mert az erényekben, minthogy benne is megvoltak, igen gyönyörködött, ha nem fajultak szemtelenséggé. Az ilyeneket fölkarolta, mert politikai ügyek intézésére alkalmasnak találta őket. Beszéde művelt és hathatós volt, a jogban igen járatos, páratlan szellem, mesébe illő emlékezettel. Kiváló képességeit még fejlesztette tanulás és gyakorlat által. Mikor ott voltam, a király nagyon hajlott tanácsaira, s ő az állam legfőbb támaszának látszott. Jóformán kora ifjúságában, az iskolából került mindjárt az udvarhoz, minden időben fő államügyekkel volt elfoglalva, s a szerencse kiszámíthatatlan hullámaitól szüntelenül hányva-vetve, sok és nagy veszedelem között tanulta meg e világi bölcsességet, melyre, ha így tesznek szert, nem egykönnyen felejtődik el. Midőn egy nap asztalához voltam hivatalos, véletlenül egy világi ember is jelen volt, aki a ti törvényeiteket jól ismerte. Ez, nem tudom, mitől indíttatva, behatóan dicsérni kezdte az akkor szokásos szigorú ítélkezést a tolvajok fölött, akiket, mint mesélte, mindenfelé sokszor húszasával akasztottak egy bitófára. És még csodálkozott, hogy bár oly kevesen menekülnek meg a haláltól, mégis valami gonosz fátum miatt oly sokan garázdálkodnak mindenfelé.

Akkor én (mivel nyugodtan beszélhettem a bíboros házánál) így szóltam:

— Ne csodálkozz, a tolvajok halálbüntetése nem igazságos és céltalan, mivel a tol-

vajlások megbüntetésére fölötte kegyetlen, viszont meggátlásukra nem elegendő. Hiszen egy egyszerű lopás nem olyan szörnyű tett, hogy a fejjel kelljen érte lakolni, viszont nincs az a büntetés, amely visszatartsa a latorságtól azokat, akiknek más módjuk nincs a mindennapi megszerzésére. Így hát ebben a dologban nemcsak ti, de a földkerekség jó része is láthatólag azokat a rossz iskolamestereket utánozza, akik szívesebben verik a tanítványokat, mint tanítják. Nehéz és borzalmas halálra ítélik a tolvajt, pedig inkább arra kellene ügyelniök, hogy valami kenyérre tegyen szert, nehogy a kegyetlen szükség először lopásra, azután pedig pusztulásba űzze.[15]

— Erről eléggé gondoskodtunk — felelte ő —, itt van a kézműipar, a földmívelés; ebből megélhetnek, hacsak nem akarnak készakarva gonoszok lenni.

—Így ki nem bújhatsz—feleltem—, mert először is ne említ-

sük azokat, akik külső, vagy a polgárháborúkból megcsonkítva kerülnek haza, mint nálatok a minap a cornwallisi ütközetből, és nem olyan régen a francia hadjáratból[16], akik vagy az államnak, vagy a királynak áldozták tagjaik épségét, és nyomorodottságuk miatt sem régi mesterségüket nem gyakorolhatják, sem újat nem tanulhatnak, mert idősek hozzá. Ezeket, mondom, ne említsük, mert a háború csak átmeneti állapot, jön és elmúlik. Arról beszéljünk, amit mindennap megesik. Nagy számban vannak nemesek, akik maguk dologtalanul élnek mások munkájából, mint a herék, a birtokaikon élő jobbágyokat azonban, elhiheted nekem, bőrig nyúzzák jövedelmük emelésére, mert csak itt ismernek takarékosságot, egyébként pazarolnak, míg koldusbotra jutnak. Ezenfölül a dologtalan kísérők óriási rajával járnak, akik soha, semmilyen kenyérkereső foglalkozást nem tanultak. Ezeket nyomban kidobják, amint megbetegszenek, vagy a gazda meghal. Egyrészt szívesebben tartanak dologtalanokat, mint betegeskedőket, másrészt gyakran az elhalt örököse nem bírja eltartani az apja cselédségét. Közben ezek fenemód éheznek, ha fenemód nem lopnak. Mert hát mit csináljanak, ha csavargásaik közben ruhájukat és egészségüket már valamennyire megrongálták, már utálatosak a betegségektől, már rongyokkal borítottak? Sem a nemesek nem méltatják őket arra, hogy fölfogadják, sem a parasztok nem merik, mivel jól tudják, hogy aki tétlenségben és mulatozásban nőtt fel, amellett kardja van és pajzsa, az lenézi, s ahhoz szokott, hogy arcátlan pillantásokkal méregesse környezetét, és aligha lesz alkalmas arra, hogy ásóval és kapával, hitvány bérért, szűkös élelemért, szegény embernek legyen a cselédje.

Erre ő így szólt:

— Sőt elsősorban ezt az emberfajtát kell támogatnunk. Ezekben van katonai őserő, ha háborúskodásra kerül a sor, bennük kiválóbb és nemesebb lélek lakozik, mint a kéz- és földmívesekben.

— Valóban — feleltem erre én —, ugyanevvel a fáradsággal azt is mondhatnád, hogy a háború kedvéért támogatni kell a tolvajokat. Hát nem is lesz bennük hiány, amíg léhűtőket tartotok. Hiszen a rablók sem harcolnak rosszul, s a katonák is bátrak a fosztogatásban, nagyon szépen megfér egymással ez a két mesterség.[17] Azonban ez a gyakori hiba nem a ti sajátotok, hanem közös minden néppel. Ugyanis

Franciaországot még vészesebb pestis pusztítja: az egész ország, még az úgynevezett békeidőben is, telis-tele van zsoldoskatonákkal. Ezek ugyanabból a meggyőződésből élnek, melyből ti tartjátok e léhűtőket. Vagyis bizonyos balga bölcsek[18] azon tételéből, miszerint az állam üdve megkívánja, hogy erős, megbízható, leginkább veteránokból toborzott hadsereg álljon mindig készenlétben. Mivel pedig nem bíznak a gyakorlatlan katonákban, mondhatni, csupán azért kell nekik háborút támasztani, hogy a katonák gyakorlatlanok ne legyenek, ezért kell ingyen embereket gyilkolni, hogy mint Sallustius szellemesen megjegyzi: „ügyességük és bátorságuk a tétlenségben le ne lankadjon".[19] De hogy milyen vészt hozó ilyen formájú vadakat tenyészteni, azt Franciaország is saját kárán tanulta meg, aztán nyilván mutatja a rómaiak, karthágóiak, asszírok és még sok más nemzet példája. Valamennyiüknek nem csupán országát, de földjeit, sőt városait is az állandó hadsereg pusztította el különféle alkalmakkor. Pedig, hogy ez az intézmény mennyire szükségtelen, kitűnik abból, hogy a fegyverforgatásban tetőtől talpig gyakorlott francia katonák a ti újonnan toborzott katonáitokkal összehasonlítva nemigen dicsekedhetnek azzal, hogy győztesen távcztak, hogy többet ne mondjak, nehogy a jelenlevők hízelgőnek tartsanak. Pedig nem hiszem, hogy azok a ti városi kézműveseitek, vagy durva, földmívelő parasztjaitok nagyon félnek a nemesek dologtalan tunyáitól[20], legfeljebb, akiknek erejét és bátorságát szegi a gyöngébb testalkat, vagy akiknek lelki erejét családi nyomorúságuk bénítja meg. Így hát nem kell félni attól, hogy erős, tagbaszakadt testű férfiak (a nemesek ugyanis csak válogatott legényeket méltóztatnak megrontani), akik most restségben zsibbadnak, és majdhogynem asszonyos foglalatoskodásban erőtlenednek el, akkor is elasszonyosodnának, ha rendes mesterséget tanulnának, és férfias foglalkozásban gyakorolnák magukat. Akárhogy áll is a dolog, semmiképp nem látom be, hogy államotok javát szolgálja, ha ebből a fajtából roppant tömeget tartotok háború esetére, amit bizony elkerülhettek, ha akarjátok. A békét tönkreteszik, pedig azt csak többre kell tartani, mint a háborút!

De nemcsak ez az egyetlen kényszerítő oka van a lopásoknak. Van egy másik, s amennyire én látom, egészen különleges okotok is.

— S melyik az? — kérdezte a bíboros.

— A juhaitok! — feleltem. — Ezek az állatok különben szelídek és igénytelen étkűek szoktak lenni. Most azonban, mint mondják, olyan falánkok és féktelenek, hogy „megeszik az embert", elpusztítják és elnéptelenítik a mezőket, házakat és falvakat. Ugye, ahol csak az országban finomabb és értékesebb gyapjú terem, ott a nemes urak és jó néhány apátúr, szent férfiak, nem elégszenek meg avval az évi jövedelemmel és terméssel, amit őseiknek jövedelmezett a birtok, nem elég nekik az, hogy renyhe és fényűző életükkel a köznek csöppet sincsenek javára, ha ugyan nincsenek kárára, de semmit sem tartanak meg szántónak, mindent parlaggá tesznek legelő céljára, lerombolják a házakat, lerombolják a falvakat, csak a templomot hagyják meg istállónak a juhok számára. E derék férfiak a lakóházakat és mindent, ami csak meg van művelve, pusztasággá változtatják, mintha bizony kevés területet foglalnának el nálatok a vadaskertek és halastavak. A haza e telhetetlen, bősz, pestises ellenségei, híven a falánk semmirekellők szokásához, körülkerítenek[21] jó néhány ezer hold földet egy tagban, s a gazdákat kidobják birtokukból; mert vagy csalárdsággal kényszerítik reá, vagy erőszakkal elnyomva költöztetik ki őket, vagy azok maguktól kényszerülnek eladásra, mert ráuntak a jogtalan sérelmekre.

Tehát bármily eszközzel kivándorlásra hajtják a nyomorultakat. Férfi, asszony, férj és feleség, árvák és özvegyek, a szülők gyermekeikkel, inkább nagy, mint gazdag családok, mivel a falusi életben sok kézre van szükség, kivándorolnak ismert és megszokott otthonukból, és nincs nekik hova menniök. Minden holmijukat elkótyavetyélik, ha ki kell takarodni, de ha megvárhatják értékesítését, akkor sem kaphatnak érte sokat. S ha árát bolyongásuk alatt gyorsan fölélték, végre is mi más marad nekik, mint hogy lopjanak, azután pedig lógjanak, persze az igazság nevében, vagy pedig, hogy kóboroljanak és kolduljanak, ámbár akkor meg mint csavargók kerülnek a börtönbe. Szóval dologtalanul kell kószálniok, mivel munkájukat nem igényli senki, akármily esengve is kínálják. Földmíveléshez szoktak, e téren pedig nincs tennivaló ott, ahol nem vetnek. Hiszen egyetlen juhász vagy gulyás is elég annak a földterületnek legeltetésére, amelynek bevetésére és megművelésére sok

kéz kellett. Ez az oka annak, hogy a gabona sokhelyütt szertelenül megdrágult.

Sőt a gyapjúnak is annyira felszökött az ára, hogy a takácsok, akik szöveteket szoktak belőle szőni, éppenséggel nem tudják megvenni, és így sokan abbahagyva mesterségüket, munkanélkülivé lesznek. Hiába növelték meg a legelőterületeket, a juhok roppant tömegét métely pusztította el, mintha Isten a kapzsiság büntetésére küldte volna a juhokra a dögvészt, pedig igazságosabb lett volna a gazdáik fejére csődíteni. És akármennyire megnövelik a juhok számát, áruk mégsem csökken, mivel ha nem is egy ember kiváltsága, de mindenesetre keveseké. Eladásuk kevés és gazdag ember kezébe került, olyanokéba, akiket nem kényszerít a szükség, hogy előbb adják el, mint nekik tetszik, és nem is tetszik nekik előbb, míg annyiért nem adhatják el, amennyiért csak akarják. Azonos oka van a többi baromféle hasonló drágaságának: nincs aki tenyésztésükről gondoskodjék, mivel a falvak elpusztultak, és a földmívelés csökkent. A gazdag emberek a marhatenyésztésre

nem fordítanak olyan gondot, mint a juhokéra, egyebütt vásárolják össze a sovány állatokat, aztán legelőiken fölhizlalva nagy áron eladják. De úgy vélem, még nem is érzitek ennek a visszás állapotnak egész súlyát. Mert a drágaság most még csak az eladás helyén érezhető. De amint apránként gyorsabb lesz a kivitel, mint az állatok szaporodása, a vásárlás helyén is csökken a bőség, és szükségszerűen nagy hiány áll be. Így azután néhány ember gonosz kapzsisága következtében éppen az fogja a ti szigetetek romlását okozni, ami miatt a leggazdagabbnak látszott. Ki-ki elbocsátja ahány cselédjét csak tudja, mert drága a gabona. S hova küldi, megkövetem, hacsak nem koldulni, vagy amire a büszke lélek könnyebben rááll: rabolni.

S most ehhez a nyomorú ínséghez és szükséghez még hozzájárul a kihívó pazarlás. Az előkelőek szolgái, az iparosok, sőt majdnemhogy a parasztok is, egyszóval minden rendű és rangú ember a ruházatban föltűnő pompát fejt ki és evésivásban tobzódik. Ezért van itt a sok csapszék, bordély, nyilvánosház, aztán ismét csak bordély, kocsma, sörház. Ezért van itt az a sok gonosz játék: kocka, kártya, serlegkocka, labda, teke, hajító korong. Vagy nem ezek küldik fölkentjeiket a legrövidebb úton rabolni, mikor a pénz sebtében elúszott? Ezeket a pusztító bajokat irtsátok ki; rendeljétek el, hogy a házakat és falvakat állítsák helyre, akik lerombolták, vagy legalább engedjék át olyanoknak, akik szívesen helyreállítanák és újraépítenék. Fegyelmezzétek meg a gazdagok vásárlásait, hogy ne gyakorolhassák, mint valami kiváltságot. Kevesebben éljenek semmittevésből! Állítsátok helyre a földmívelést, szervezzétek újra a gyapjúfonást! Legyen az tisztes ipar, foglalatoskodhassék benne haszonnal az a tömeg, amelyet eddig tolvajjá tett a szükség, vagy akik mindeddig csavargók, henye szolgák voltak, s mindenképpen tolvajokká lettek volna[22]. Ha ezeket a bajokat nem orvosoljátok, bizony hiába dicsekedtek azzal, hogy a lopásokat törvényesen megbüntetitek, mert ez a módja inkább a külszínre néz, mint hogy igazságos, vagy célravezető lenne. De ha ti elnézitek, hogy rossz nevelést kapjanak, hogy lassan már kicsiny korban elromoljanak, és persze megbüntetitek akkor, mikor a bűnt férfikorban elkövetik, pedig azt biztosan elvárhattuk tőlük gyermekkoruktól fogva, mi mást tesztek, kérlek, mint tolvajokat neveltek, hogy aztán megbüntessétek őket.

Már mialatt ezeket elmondtam, a mi jogászunk készült a beszédjére és elhatározta, hogy azt az ünnepélyes vitaformát fogja használni, amelyben többet ismételnek, mintsem válaszolnak: ennyire dicséretre méltó dolognak tartják a jó emlékezőtehetséget.

— Nagyon szépen beszéltél — mondta —, ahhoz képest, hogy idegen vagy, és inkább csak hallomásból, mint pontos ismeretek alapján értesülhettél ezekről a dolgokról. Ezt pár szóval mindjárt meg fogom előttetek világítani. Először is rendben összefoglalom, amit mondtál, majd kimutatom tévedéseidet, melyek életkörülményeink nem ismeréséből származtak, végül összes érveidet elsöpröm és ízeire szedem. Tehát, hogy az elsőnél kezdjem, úgy látom, hogy négyféle...

— Elég, kérlek — szólt közbe a kardinális —, ha így fogsz hozzá, nem hinném, hogy rövid lesz válaszod. Ennek okáért jelenleg fölmentünk téged a válaszadás fáradalmaitól, viszont ezt a tisztségedet teljes egészében fenntartjuk legközelebbi összejövetelünkre, és szeretném, ha ez már holnap lenne, hacsak nem tart vissza téged, vagy Rafaelt valamilyen ügy. Közben azonban, Rafaelem, felette szívesen hallanám, miért gondolod te, hogy a lopást nem kell halállal büntetni? Milyen más büntetést állapítanál meg te, amely inkább szolgálja a közjót? Mert azt talán te sem gondolod, hogy el kell nézni. De ha most lopásra vetemednek a halálbüntetés ellenére is, micsoda félelem tarthatja vissza a gonosztevőket, mihelyt egyszer, amint kívántad, biztosítva lesz életük? Azt fogják erre gondolni, hogy a büntetés enyhítése jutalom, amellyel őket a gaztettre mintegy fölszólítják.

— Jóságos atyám — feleltem —, nékem teljességgel igazságtalannak tűnik föl, hogy az elrablott jószágért emberektől életet raboljanak el, mivel szerintem az emberi élettel a jó szerencse összes javai sem érnek fel.[23] S ha mindjárt azt is mondják, hogy a megsértett igazságért, a megszegett törvényekért akarnak ezzel a büntetéssel megfizetni, nem pedig az anyagiakért, mi másnak lehetne a jog eme teljességét nevezni, mint teljes jogtalanságnak? Mert a törvények közül sem helyeselhető például Manlius törvénye, hogy menten kardot rántsanak arra, aki a legkisebb dologban is kissé engedetlen. De éppen úgy nem helyeselhető a sztoikus tétel sem, miszerint minden bűnt egyformán kell értékelni, és mit sem vál-

toztat a bűn tényén, vajon valaki embert ölt-e meg, vagy elcsent tőle egy garast?[24] Pedig a kettő között bizonyára semmi hasonló vagy közös vonás nincsen, ha a méltányosság még bír valami értékkel. Isten tiltotta meg nekünk, hogy bárkit megöljünk, és mi ilyen könnyen ölünk az elemelt garasokért? Ha úgy értelmeznők Isten parancsát, hogy csak addig tiltja az erőszakos emberölést, ameddig azt az emberi törvény meg nem engedi: mi akadálya van annak, hogy az emberek éppen úgy megengedettnek nyilvánítsák a fajtalankodást, a házasságtörést, az esküszegést? Ha azonban Isten nemcsak a gyilkolás, de az öngyilkosság jogát is elvette tőlünk, viszont a kölcsönös gyilkolást illetően akkora ereje van bizonyos közmegegyezésnek, hogy a végrehajtó csatlósokat Isten parancsa alól föloldja, hogy ezek minden isteni példa nélkül ölhetnek egyszerű emberi szentesítéssel, nemde ez esetben Istennek parancsa csak annyira hatékony, amennyire az emberi jogszolgáltatás megengedi?[25]

Ilyenformán nem kell csodálkoznunk, ha minden egyéb dologban is az emberek döntik el, mennyire kell megtartani az isteni törvényeket. Ezek közül pedig a kegyetlen és zord mózesi törvény nem büntette a szolgákat halállal a pénzlopásért, még a visszaesőket sem.[26] Ne higgyük, hogy Isten kegyelmességének új törvényében, amikor már mint Atya szab parancsot nekünk, a fiainak, nagyobb szabadságot ad arra, hogy kölcsönösen kegyetlenkedjünk egymáson.

Ezért gondolnám, hogy nem engedhető meg a halálbüntetés. Azonban azt hiszem, nincs, aki ne tudná, hogy miért képtelen, sőt veszedelmes az államra, ha ugyanúgy büntetjük a tolvajt, mint a gyilkost. Amint a gonosztevő átlátja, hogy ugyanakkora veszély fenyegeti, ha csupán lopásért ítélik el, mintha ezenkívül még gyilkosság is rábizonyul, már ez az egy meggondolás is ráveszi, hogy meggyilkolja azt, akit különben csak kirabolt volna. Eltekintve tehát attól, hogy letartóztatása esetén csak ugyanakkora veszély fenyegeti, a gyilkosság nagyobb biztonságot is nyújt, és nagyobb lehet a reménye, hogy a gaztettet eltitkolhatja, ha szemtanúját elteszi láb alól.

Tehát azzal, hogy fölötte kegyetlenül akarjuk elijeszteni a tolvajokat, derék emberek pusztulását idézzük elő.

Már arra a kérdésre, milyen büntetés volna megfelelőbb, én csak azt mondom: sokkal könnyebb jobbat találni, mint ennél rosszabbat. Miért habozunk azt az utat választani a bűnök megbüntetésére, amelyről tudjuk, hogy az államkormányzás igazi mesterei, a rómaiak oly sokáig tartották megfelelőnek. Ezek ugye a nagy gonosztevőket kő- vagy ércbányára ítélték és örökös rabságra. Egyébként azonban egy nép intézményét sem helyeslem e téren annyira, mint azét, melyét Perzsiában figyeltem meg, mikor arra utaztam. Tréfándiaknak[27] hívják őket közönségesen, és sem nem kicsiny, sem nem rosszul megszervezett nép. Eltekintve attól, hogy a perzsa királynak évente adót fizetnek, szabadok és saját törvényeik szerint élnek. Mivel a tengertől messze, hegyektől majdnem körülzártan élnek, s éppen nem fukar földjük termésével meg vannak elégedve, sem ők nem igen mennek másokhoz, sem mások őhozzájuk. Ősi hagyományaik szerint határaikat nem akarják kiterjeszteni, de a hegyek s az ottani leghatalmasabb uralkodónak fizetett adó jól megvédi birtokukat minden sérelemtől. Következésképpen mentek a katonáskodástól, s ha nem is fényesen és kényelemben, nem is előkelően és hírnevesen, de boldogan élnek. Azt hiszem, határaikon kívül még a nevüket sem igen ismerik.

Ezeknél, ha valakire rábizonyul a lopás, köteles visszaadni a gazdának, amit elvitt, de nem a fejedelemnek, mint egyebütt szokott lenni, mivel úgy vélik, hogy a lopott dologhoz neki sincs több joga, mint a tolvajnak. Ha a lopott tárgy tönkrement, a tolvaj javait eladják, s ebből fizetik meg az árát; ami pénz megmarad, azt egészében feleségének és gyermekeinek adják, őt magát pedig kényszermunkára ítélik. De börtönbe nem vetik, hacsak nem kegyetlenkedett lopás közben. Bilincseket nem visel, hanem szabadon eloldva közmunkáknál dolgozik. Aki vonakodik és lanyha, azt nem bilincsekkel, hanem ütlegekkel ösztökélik; aki serényen végzi dolgát, nem bántják. Éjjelre azonban név szerint számba veszik őket és hálócelláikba zárják be. A szüntelen munkán kívül más kényelmetlenség nincs életükben. Táplálékuk nem szűkös: akik állami munkánál segédkeznek, azokat az állam látja el vidékenként különféleképpen. Van ahol közadakozásból gyűlik össze, amit rájuk fordítanak. Ez ugyan bizonytalan útja-módja az ellátásnak, de sehol sem bőségesebb, mint itt, mert a nép jószívű. Máshelyütt állami jövedelmeket szánnak

e célra. Van ahol fejenként bizonyos adót vetnek ki. Sőt jó néhány helyen nem végeznek közmunkát, hanem ha valaki magánembernek munkásra van szüksége, fölfogad közülük egyet a piacon, megállapított árért, de valamivel olcsóbban, mint amennyiért szabad embert fogadott volna föl. Ezenkívül e szolgát, ha rest, szabad veréssel is fenyíteni. Így mindig van munkájuk és élelmezésük, azonfelül pedig a közkincstárba is befolyik valami naponta gazdáiktól. Valamilyen meghatározott színű ruhát viselnek valamennyien, hajukat nem borotválják le, ellenben a fül felett kissé levágják, és az egyik fülükből is lecsípnek. A barátaik adhatnak nekik élelmet, italt és megfelelő színű ruhát. Pénzt adni nekik halálbüntetéssel jár, adakozóra és elfogadóra egyaránt. Ugyanígy veszélyes szabad embernek bármely okból pénzt fogadni el tőlük, vagy e szolgáknak (mert így hívják az elítélteket) fegyvert fogni. Minden kerület külön jellel látja el a maga szolgáit; ha ezt elvetik maguktól, halállal bűnhődnek, hasonlóképpen ha kerületükön kívül találtatnak, vagy ha más kerület szolgájával beszélnek. A szökésre még csak gondolni is éppoly veszélyes, mint maga a szökés; sőt ilyen tervről csak tudni is, szolgaembernek halált, szabadnak szolgaságot jelent. Viszont a feljelentő számára jutalom van kitűzve: szabad ember pénzt kap, szolgaember szabadságot, azonkívül mindkettő bocsánatot és büntetlenséget, amiért tudott róla, nehogy több előnnyel járjon a gonosz tervet végrehajtani, mint megbánni.

Lopás dolgában tehát így rendelkezik náluk a törvény. Hogy pedig milyen emberségesen és megfelelően, az könnyen kitűnik. Úgy sújt le, hogy csak a bűnt irtja, az embert kíméli. A bűnösöket olyan bánásmódban részesíti, hogy meg kell javulniok és hátralevő életükkel kell kifoltozniok a kárt, amit okoztak. Sőt annyira nem tartanak visszaesésüktől, hogy az utasok legbiztosabban ezeknek a szolgáknak a vezetése mellett érzik magukat, és vidékenként váltják őket. Hiszen semmijük nincs, amivel valami gaztettet hajthatnának végre, nincs kezükben fegyver. Ha van pénzük, az csak bűn következménye lehet, s amint rajtakapják, kész a büntetés. Azután még reményük sem lehet arra, hogy valahova megszökjenek, mert hogyan leplezze és takarja a szökését az olyan ember, akinek a ruhája minden ízében elüt a népétől, hacsak nem meztelenül szökik meg? De még akkor

is elárulja a szökevényt a füle. De hát nem szervezhetnek legalább összeesküvést az állam ellen? Hát ez a veszély aztán nem fenyeget. Hogyan támadhatna ilyen vakmerő reménye bármelyik kerület szolgájának, mielőtt sok kerület szolgáit föl nem lázította. Viszont az összeesküvés lehetősége sincs meg, hiszen sem összejönni, sem beszélgetni, sem egymást kölcsönösen üdvözölni nem szabad. És hogyan bíznák rá félelem nélkül társaikra tervüket, amikor az arra veszélyes, aki elhallgatja, s annak van haszna belőle, aki elárulja. Ezzel szemben mindenkinek megvan a lehetősége, hogyha engedelmességgel és előzékenységgel a javulás és becsületes élet reményét kelti, végezetül is visszanyerheti szabadságát, mint ahogy minden évben jó néhányan vissza is kapják türelmes magaviseletükért.

Mikor ezeket elmondtam, hozzáfűztem, hogy semmi okát

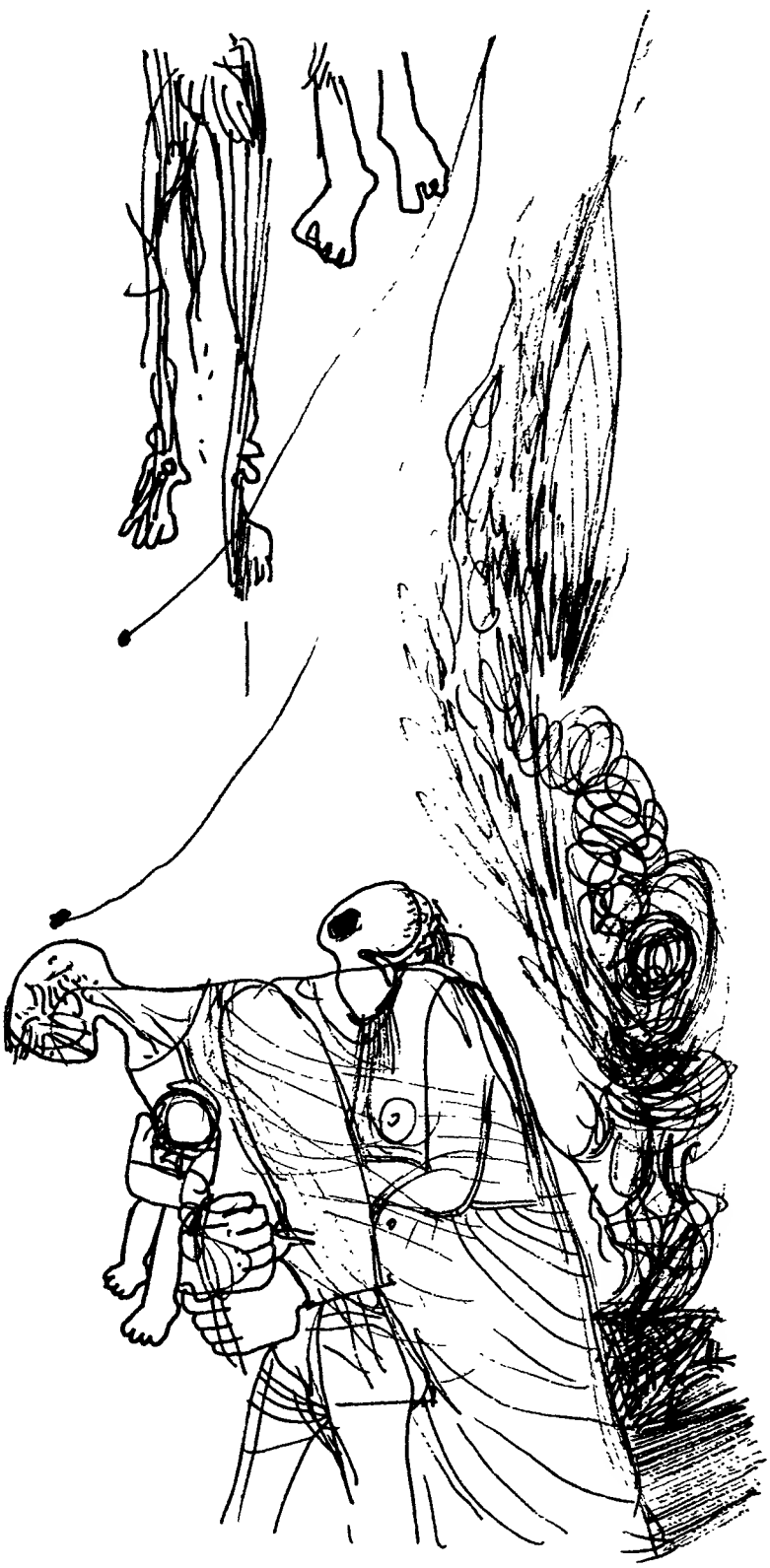

nem látom, miért ne lehetne Angliában is sokkal gyümölcsözőbben alkalmazni ezt a módszert, mint azt az igazságszolgáltatást, amit jogtudósunk annyira dicsért.

Mire a jognak eme tudora így szólt:

— Soha ez a rendszer meg nem erősödhetne Angliában anélkül, hogy az államot a legnagyobb válságba ne sodorná. — Így felelve megrázta a fejét, és elcsempítette a száját, a többiek pedig valamennyien az ő véleményéhez csatlakoztak.

Akkor a kardinális így szólt:

— Nem könnyű megjósolni, vajon minden veszedelem nélkül, simán-e, vagy pedig rosszul végződne ezen intézkedés megszüntetése? De ha a fejedelem elrendelné, hogy a halálos ítéletek végrehajtását kihirdetésük után el kell halasztani, és közben megszorítaná a menedékhelyek előjogait, akkor ki lehetne próbálni ezt a módszert, s ha beválik, intézményesíteni is lehetne. Ha nem válik be, ki kell végezni mindazokat, akiket eddig, és így ez az eljárás nem lenne sem többé, sem kevésbé igazságos a közügyre nézve, mintha a mostani szokás maradna érvényben. És nem is származhatna ebből semmilyen veszély. Sőt biztosra veszem, hogy a csavargókkal is jó volna így elbánni, ellenükben úgysem értünk el semmit eddig annyi sok törvényünkkel.

Így szólt a bíboros, mire valamennyien versengve dicsérték ugyanazt, amit az én előadásomban elvetettek, különösen pedig a csavargókról mondottakat, mivel azt már ő fűzte hozzá. Nem tudom, nem lenne-e jobb elhallgatni, ami ezután következett, mivel nevetséges história. De csak elmondom, mert nem éppen rossz, és némileg erre a dologra is tartozik. Volt ott éppen egy élősdi alak, s ez mindig az udvari bolondot akarta adni, de úgy utánozta, hogy nagyon közel volt a valódihoz. Olyan ízetlenül próbált nevettetni, hogy inkább rajta nevettek, mint szavain, és igaza lett a közmondásnak, hogy ha valaki sokat kockázik, végül is hatot vet.[28]

Ugyanis valaki a vendégek közül megjegyezte, hogy mármost én jól elrendeztem a tolvajok dolgát, a bíboros a csavargókét, még csak az van hátra, hogy azokról gondoskodjunk közösen, akiket betegség és öregség űz a nyomorba, és tesz képtelenné a megélhetést adó munkára. Mire ő:

— Csak bízd őket rám, majd én gondoskodom arról, hogy ez is rendbe jöjjön.

Fenemód szeretném ezt az emberfajtát eltüntetni a szemem elől. Hányszor boszszantanak, mikor rimánkodva pénzt kérnek. Ugyan, olyan szépen sohasem tudtak énekelni, hogy egy garast is kicsaltak volna tőlem, mivel vagy nem volt kedvem adni, vagy nem tudtam adni, mert nem volt mit. Most már kezdenek észbekapni: ha elhaladok mellettük, csöndben továbbmennek, és semmit sem remélnek tőlem, mintha csak pap lennék. Hát én azt tanácsolom: hozzanak törvényt, hogy ezeket a koldusokat szét kell osztani a bencéskolostorok közt, legyenek, mint mondani szokták, laikus testvérek, az asszonyok pedig apácák.

A bíboros elmosolyodott, és helyeselte a tréfát, a többiek meg tréfa nélkül helyeseltek. De egy teológus barát úgy felvidult ezen a dolgon a papokról meg a barátokról, hogy maga is belement a játékba, pedig különben a mogorvaságig komor volt.

— Még így sem szabadulsz meg a koldusoktól — mondta —, hacsak nem gondoskodsz rólunk, barátokról is!

— Márpedig — felelte a tányérnyaló — rólatok gondoskodtunk. A bíboros úr nagyon is gondoskodott rólatok, mikor a csavargók munkára szorításáról döntött, hiszen ti vagytok a legnagyobb csavargók.[29]

Mikor a bíborosra pillantva láttuk, hogy nem inti le, mi is mosolyogni kezdtünk valamennyien, nem épp kedvünk ellenére, az egy barát kivételével. Ez ugyanis erre a csípős válaszra annyira fölháborodott, és úgy nekitüzesedett — amit tulajdonképpen nem csodálok —, hogy még a vendégek sem tudták lecsillapítani. Elnevezte emberünket gazfickónak, becsmérlő alaknak, alattomos besúgónak, a kárhozat fiának, s közben szörnyű fenyegetéseket idézett a Szentírásból. Erre a bolond komolyan nekikezdett a bohóckodásnak, mivel ekkor már igazán helyben volt.

— Ne haragudj, nemes barát — mondta —, mert meg vagyon írva: „Türelmességtekben bírjátok lelketek üdvösségét."

Erre viszont a barát, hogy saját szavait idézzem, így válaszolt:

— Nem haragszom én, te gézengúz, vagy legalábbis nem vétkezem, ha haragszom, mert a Zsoltáros megmondja: „Indulatoskodjatok és ne vétkezzetek!"[30]

Erre a kardinális szelíden figyelmeztette, hogy mérsékelje a haragját.

— Csak nemes buzgalomból beszélek én, ahogy kell is — válaszolta a barát. —

Mert a szentekben is megvolt ez a nemes hév, miként meg vagyon írva: „Uram, a házad miatti buzgalom elemészt engem!" Vagy, ahogy a templomokban éneklik:

Érzik Elizeus átkát,
Kik a kopaszt megcsúfolták,
Hogy az Úr házába ment...[31]

Mint ahogy talán ez a gúnyolódó, ez a bohóc, ez az útonálló is megérzi majd még...

— Lehet, hogy nemes indulatból heveskedsz — felelte a bíboros —, de nem tudom, nem cselekednél-e szentebbül és kétségkívül bölcsebben, ha úgy viselkednél, hogy ostoba és nevetséges emberrel nevetséges veszekedésbe nem fognál.

— Nem, uram — felelte —, nem cselekednék bölcsebben. Mert maga Bölcs Salamon is azt mondja: „Felelj a bolondnak az ő bolondsága szerint!"[32] Én pedig azt teszem, és megmutatom neki az árkot, amelybe belepottyan, ha nem vigyáz. Mert ha a sok csúfolódó mind megsínylette Elizeus átkát, holott az csak maga volt kopasz, mennyivel inkább megérzi ez az egyetlen gúnyolódó a sok-sok barátét, akik között annyi a kopasz. És különben is pápai bulla van birtokunkban, amely mindenkit kiközösít, aki minket kinevet.

Mikor a bíboros látta, hogy ennek vége-hossza nem lesz, intett a tányérnyalónak, s elküldte. Aztán más, alkalmas témára fordítva a beszédet, nemsokára fölkelt az asztaltól. Kliensei ügyeivel kezdett foglalkozni, bennünket pedig elbocsátott.

Ugye, Morusom, hosszú elbeszéléssel terheltelek? Hiszen szégyenkeznék is hosszúsága miatt, ha te magad nem kértél volna rá olyan nagyon, de meg aztán szemmel láthatólag úgy figyeltél, mintha egy szavát sem akartad volna elveszteni. Igaz, rövidebben kellett volna előadnom, de azért tettem, hogy ítéletet mondhass azokról, akik ugyanazt a dolgot elvetik, ha én mondom, de nyomban maguk is helyeslik, ha a bíboros helyesli. Sőt annyira egy véleményen vannak vele, hogy még a tányérnyalójának az ötleteit is nyájasan, sőt komolyan fogadják, mikor ura tréfából nem inti le. Innen aztán megértheted, mennyire becsülnének engem és tanácsaimat az udvaroncok.

— Valóban, Rafael, nagy örömet okoztál nekem, annyira okos és egyszersmind elragadó volt, amit mondtál. Ezenkívül úgy éreztem, mintha hazámban lettem volna; sőt, valamiképpen mintha ifjúkoromban, annyira kellemes volt visszaemlékeznem arra a kardinálisra, akinek udvarában mint gyermek nevelkedtem. S hogy te olyan nagyon kedvesen emlékeztél meg róla, nem hiszed, Rafael, mennyivel kedvesebb lettél ezzel magad is nekem, bár egyébként is nagyon megszerettelek. Különben semmiképp nem változtathatom meg a rólad való véleményemet: tanácsaiddal igen sok jót tehetnél a közért, ha rábírnád magadat arra, hogy a fejedelmi udvaroktól ne idegenkedj. Nincs nagyobb kötelessége olyan derék férfiúnak, mint te vagy. A te Plátód azt hiszi, hogy csak akkor lesznek boldogok az államok, ha a filozófusok kormányoznak majd, vagy ha a királyok válnak bölcselőkké. De milyen messze lesz ez a boldogság, ha a filozófusok még csak nem is méltatják a királyokat arra, hogy tanácsokat adjanak nekik!

— Annyira nem hálátlanok — felelte ő —, hogy ezt szívesen meg ne tennék, sőt meg is tették már sok kiadott könyvükben. Csak a hatalom urai lennének hajlandók megfogadni a jó tanácsot. De hát Plátó kétségtelenül jól sejtette: hogyha a királyok maguk nem lesznek bölcselőkké, a gyermekkoruktól fogva magukba szívott sok ferde nézettől megrontva soha nem fogják helyeselni a filozófusok tanácsait. Plátó is tapasztalta ezt Dionysiosnál.[33] Vagy nem gondolod, hogyha valamelyik királynak egészséges rendeleteket tanácsolnék, s megkísérteném, hogy a bajok veszedelmes csíráit kivessem belőle, menten kidobnának vagy kinevetnének?

Képzeld csak el, hogy én a franciák királya mellett vagyok, és ott ülök a tanácsban, mikor a titkos ülésen a király elnöklésével s a kiváló okos emberek koszorújában épp arról tanácskoznak nagy buzgalommal, hogy mi módon és milyen mesterkedésekkel tartsa meg Milánót, vagy hogyan ragadja újra magához a csapodár Nápolyt, aztán miképpen dúlhatná föl Velencét, és hogyan igázhatná le egész Itáliát, majd miként ejthetné hatalmába Flandriát, Brabantot s végül egész Burgundiát s ezen kívül még más népeket is, minthogy már régen szeretne uralkodni rajtuk. Az egyik azt fogja tanácsolni, hogy kössünk szövetséget Velencével, de az csak addig tartson, amíg nekünk célszerű: áruljuk el neki terveinket is, sőt a zsákmány nagy részét le

lehetne nekik kötni, később aztán visszakövetelnők, mikor már a dolgok szándékunk szerint mentek végbe. A másik tanácsa szerint a németeket kellene fölbérelni, ismét másik szerint a svájciakat kell pénzen megnyerni. Az egyik véleménye, hogy a császár isteni fölségét arannyal, evvel az átokkal kellene szívesre hangolni. A másik úgy gondolja, hogy Aragónia királyával kellene a dolgot összeegyeztetni és idegennek engedni át Navarrát a béke zsoldjaként. A harmadik szerint Kasztília fejedelmét kellene behálózni valami rokoni kapcsolat reményével, és néhány udvari nemest állandó fizetéssel a francia király pártjára vonni. Közben a legnagyobb bökkenő, hogy mi legyen Angliával? A békéről kell tárgyalni vele, és a legszorosabb kötelékkel erősíteni az örökké beteg szövetséget. Barátoknak kell nevezni az angolokat, de gyanakodni, hogy ellenségek, tehát készenlétben tartani a skótokat, mintegy Anglia kapujában és alkalmas pillanatban tüstént ráereszteni őket, ha valami zavar lenne. Mindehhez támogatni kellene valamiféle száműzött nemest, aki a királyságot magának követelje. Persze csak titokban, mivel a nyílt eljárást tiltja a szövetség. Evvel a fogantyúval aztán tartsa féken a gyanús fejedelmet.[34]

Mármost ebben a nagy erőfeszítésben, mikor annyi kiváló ember versengve adja a tanácsot a háborúra, keljek föl én, kis emberke, és adjam ki a parancsot, hogy megfordítani a vitorlákat! Mondjam, hogy Itáliát ejtsék el, és maradjanak itthon, mert a francia királyság önmagában majdnem túl nagy ahhoz, hogy egy ember nyugodtan elkormányozhassa, és a király ne higgye, hogy neki még más országok megszerzésén kell törnie a fejét? Tanácsoljam neki, hogy az országtalanok[35] népének határozatát kövessék? Ez a nép Sehol szigettel szemben délkeletre lakik. Egyszer háborút viseltek, hogy királyuknak még egy birodalmat szerezzenek, melyre az régi rokonság címén mint örökös igényt tartott. Mikor megszerezték, látták, hogy nem kevesebb vesződségbe kerül a megtartása, mint amennyibe a megszerzése került. Minduntalan lázadás tört ki, vagy külső támadások ellen kellett megvédeni az alattvalókat, s így örökösen vagy értük, vagy ellenük kellett harcolni. A hadsereget soha nem oszlathatták föl, és ezáltal önmagukat fosztották ki; a pénzüket külföldre hordták, idegen dicsőségért adták oda a saját vérüket. Otthon sem éltek nagyobb békében és biztonságban. A háború megrontotta a közerkölcsöt, megrögződött

bennük a rablási szenvedély, az öldöklés megnövelte a vakmerőségüket, és a törvényeket is megvetették, mivel a király két birodalom közt osztva meg gondját, mindegyikre kevesebb figyelmet fordíthatott. Mikor látták, hogy másképp nem lesz vége e nagy bajoknak, tanácsot tartottak és barátságosan fölajánlották királyuknak, hogy tartsa meg csak egyik birodalmát, amelyiket éppen akarja, mivel mind a kettőt a jövőben nem bírhatja. Ők maguk többen vannak, semhogy félkirály kormányozhatná őket, hiszen még közös öszvérhajcsárt sem tart senki szívesen. Így ez a derék fejedelem arra kényszerült, hogy az új birodalmat egyik barátjának átadja, ő maga pedig beérje a régivel. A barátját aztán hamarosan kitették onnan.

Azután kijelenteném, hogy mindezek a háborús törekvések, melyekben a nemzetek veszkelődnek, még akkor is eredménytelenül végződnek, ha egyébként szerencsével járnak, mert a kincstárt kimerítik, s a népet lezüllesztik. Ennélfogva inkább ősi királyságával törődjék, azt emelje föl, tegye olyan virágzóvá, amilyenné csak tudja, szeresse híveit és szerettessék általuk is.[36]. Ezekkel együtt éljen és uralkodjék boldogságban, hagyja a többi királyságot virágzani, mivel fölösen elegendő neki az is, ami osztályrészéül jutott. Mit gondolsz, Morusom, hogyan hallgatnák meg ezt a beszédet?

— Nyilván nem valami jó hajlandósággal — feleltem én.

— Menjünk tovább — mondta erre. — Mondjuk, hogy egy királlyal a tanácsosok azon fáradoznak, milyen mesterkedéssel lehetne neki kincset fölhalmozni. Az egyik azt tanácsolja, hogy ha a királytól pénzt kérnek, akkor a pénz értékét föl kell emelni; ha viszont neki kell pénzt kérni, akkor az igazságos érték alá kell nyomni, hogy így nagy pénzt csekélységgel fizessen ki, viszont kevésért sokat kapjon. A másik azt tanácsolja, hogy színleljen háborút. És mikor evvel az ürüggyel kipréselte a pénzt, ha úgy tetszik, teremtsen békét nagy, szent ceremóniákkal, s így a szegény nép szemébe hintsen port. Mert ugye, a kegyes fejedelem a vérző népen könyörült meg? A harmadik tanácsos elméjébe idéz régi, szúette törvényeket, melyek a hosszas hatályonkívüliség által elévültek. Persze mindenki áthágja majd őket, mert senki sem emlékszik reájuk, tehát bírságot lehet velük behajtani. Mert nincs jövedelmezőbb, tisztesebb pénzforrás, mint amelyik az igazság arcát viseli. Valaki ismét föl-

hívja a figyelmet, hogy ,ha nagy pénzbírság terhe alatt a nép érdekében való tilalmakat adunk ki, aztán meg pénzért fölmentjük alóluk azokat, akiknek e tiltások kényelmetlenek, akkor a nép is hálás, és dupla haszon is származik belőle: akár úgy, hogy megbírságoljuk azokat, akiket nyereségvágyuk tőrbe csalt, akár úgy, hogy a fejedelem kiváltságot ad. Éspedig minél többért adja a kiváltságot, annál nemesebb lelkű, mint aki nem szívesen enged magánembereknek a nép jóléte ellenében, és éppen emiatt csakis sok pénzért enged.

Egy másik rábeszéli, hogy a király a bírákat kötelezze le magának, hogy bármely ügyben érdekei szerint döntsenek; hívja meg őket a palotába, az ő ügyeit jelenlétében tárgyalják. Így aztán egyetlen ügye sem lesz annyira igazságtalan, hogy a bírák közül ne akadjon valaki, aki akár ellentmondási szenvedélyből, akár, mert restelli ugyanazt mondani, mint a többi, vagy a királyi kegy elnyerése céljából, ne találna rést, amivel hamis vádat lehet emelni. Aztán a legkülönbözőbb véleményű bírák még a legvilágosabb ügyet is úgy megvitatják, hogy az igazság kérdésessé válik, s a királynak kényelmes ürügye nyílik, hogy saját érdekei szerint magyarázza a törvényt. A többiek csatlakozni fognak szégyenlősségből, vagy félelemből. Ilyenformán aztán bátran ki lehet majd mondani a „törvényes" ítéletet. A király érdeke szerint határozó bírónak mindig meglesz az ürügye: elég neki, hogy vagy a méltányosság legyen az ő részén, vagy a törvény szavai, vagy a szavak elferdített értelme, vagy — ami minden törvénynél többet nyom a latban a jámbor bírák előtt — a fejedelem kétségbevonhatatlan előjoga. Aztán abban is valamennyien egyetértenek, amit Crassus mondott, hogy semmi arany sem sok a fejedelemnek, mivel neki kell fenntartania a hadsereget.[37] Tehát a király sohasem cselekszik igazságtalanul, még akkor sem, ha akarna, mivel minden az övé, maguk az emberek is, és csak annyi egy ember tulajdona, amennyit a királyi kegy tőle el nem vesz. S hogy ez a magántulajdon lehetőleg kevés legyen, nagyon fontos a királynak, mivelhogy abban van az ő támasza, ha a nép nem virgonckodik a nagy gazdagságtól és szabadságtól, türelmetlenül viselve el a kemény és igazságtalan uralmat. A szűkölködés és ínség viszont ellenkezőleg, visszaszorítja, türelmesekké teszi a lelkeket, s megszünteti a lázadás bátor szellemét.[38]

Mármost én ismét fölállok, és azt állítom: mindezek a tanácsok tisztességtelenek és végzetesek a király számára, mert az ő becsülete és biztonsága sokkal inkább a nép gazdagságában rejlik, mint a sajátjáéban. A királyválasztásokat a nép a maga, nem pedig a király érdekében tartja, hogy tudniillik a király munkája és gondja révén nyugodtan élhessen, védve a jogtalanságoktól. Ezért a fejedelem inkább népének akarjon jót, ne pedig saját magának, mint ahogy a pásztornak is inkább a juhokat kell hizlalnia, mint saját magát, már ameddig juhászkodik. Nagyon téved, aki azt hiszi, hogy a nép ínsége a király erőssége: vajon hol találsz több viszálykodásra, mint a koldusok között? Ki törekszik buzgóbban a dolgok megváltoztatására, mint akinek a meglevő helyzet nem tetszik, akiben tehát vakmerőbb a lendület, hogy mindent fölkavarjon valamelyes nyereség reményében, mert nincs mit vesztenie? Ha egy királyt alattvalói annyira megvetnek és gyűlölnek, hogy őket a kötelesség mellett csak sértő erőszakkal, kifosztással, vagyonelkobzással, koldusbotra juttatással lehet megtartani, bizony jobb lenne annak a birodalomnak, ha a király lemondana, semmint hogy ilyen eszközökkel tartsa meg magának. Hiszen így csupán névleg király, de felségét elvesztette, mert a királyi felséghez hozzátartozik, hogy ne koldusok felett gyakorolja hatalmát, hanem gazdag és boldog embereken. Ezt érezte bizonyára az az egyenes és fennkölt lelkű férfiú, Fabricius, mikor azt mondta: inkább akar gazdagoknak parancsolni, mint gazdag lenni. Mert nyilvánvaló, hogyha egy valaki dőzsöl a gyönyörűségekben és élvezetekben, míg a többiek nyögnek és siránkoznak, az nem király, hanem börtönőr. Végre is, nagyon rossz orvos az, aki csak betegségekkel tudja a betegséget gyógyítani, éppen úgy, aki a polgárok élete sorát csak úgy tudja megjavítani, hogy elveszi az élet szépségét, azt vallja be, hogy nem képes szabad embereken uralkodni. Tehát vagy renyheségét változtassa meg, vagy gőgjét, mivel népe ezen hibák miatt veti meg és gyűlöli leginkább. Éljen feddhetetlenül, és a magáéból, kiadásait mérje a jövedelméhez. Fékezze meg a bűnöket, helyes intézkedéssel vágjon elébük, s ne hagyja fölszaporodni csak azért, hogy aztán büntethessen.[39] Ne hívjon életre erőszakosan olyan törvényeket, melyeket a szokás hatálytalanított, amelyek már régóta elavultak és soha nem voltak kívánatosak. Soha vétség ürügyén ne követeljen olyasmit, amit a bíró neki, ha magánember lenne,

soha meg nem engedne, mint igazságtalan és nem egyenes dolgot. Itt elmondanám nekik a boldogországbeliek[40] törvényét. (Ez a nép sem lakik messze Sehol szigettől.) Királyukat beiktatása napján nagy szertartások közepette erős esküvéssel kötelezik, hogy kincstárában egyszerre nem halmoz föl többet ezer font aranynál, vagy annyi ezüstnél, amennyi evvel fölér. Mondják, hogy ezt a törvényt egy igen jó királyuk hozta, akinek jobban a szívén feküdt a haza boldogsága, mint a sajátja. Így gátolta meg, hogy a roppant kincs fölhalmozódása pénzszükségre vezessen a népnél. Úgy vélte, hogy a föntebbi összeg elegendő a királynak akár a lázadók elleni harcra, akár valami ellenséges betöréssel szemben, viszont kisebb annál, hogy idegen országok megtámadására ösztönözzön. Ez volt a törvény hozatalának legfőbb oka. A másik oka pedig, hogy ezáltal gondoskodott a pénzhiány elkerüléséről a polgári, kereskedelmi forgalomban. Minthogy pedig a királynak szét kell osztania azt az összeget, ami a kincstárba a törvényszabta mértéken felül gyűlik be, nem fog alkalmat keresni az igazságtalan pénzszerzésre. Az ilyen királyt egyképp félik a gonosztevők, és szeretik a derék emberek.

Ha azonban én ilyeneket és hasonló dolgokat adnék elő ezeknek az embereknek, akik erősen az ellenkezője felé húznak, mintha csak süket füleknek mondanék mesét.

— De még milyen süketeknek — feleltem én —, ez kétségtelen! És hogy az igazat megvalljam, nem hiszem, hogy olyan beszédeket kelljen előadni és olyan tanácsokat adni, melyekről biztosan tudod, hogy soha meg nem fogadják. Mert mit használhat, vagy hogyan fogadhatnának meg ilyen szokatlan beszédet, mikor egészen más meggyőződés szállta meg és tartja hatalmában lelküket. Barátok között, meghitt beszélgetés közben nem kellemetlen ez az iskolás bölcselkedés, de a fejedelmek tanácsában, ahol nagy dolgokról nagy tekintélyek tanácskoznak, nem helyénvaló.

— Ezért mondtam — felelte —, hogy a filozófiának nincs helye a fejedelmeknél.

— Sőt inkább nagyon is van — mondtam —, csak nem az iskolás filozófiának, mely azt tartja, hogy bármi bárhol helyénvaló. De van a filozófiának egy gyakorlatibb fajtája. Ez ismeri a színhelyet, alkalmazkodik hozzá, harmonikusan és bájjal játssza el szerepét az éppen játszott színdarabban. Ezt kell neked is alkalmaznod. Ha valamelyik Plautus-vígjátékban rabszolgák űznek tréfát egymás között, te pedig kivo-

nulsz a színpadra filozófus-jelmezben, s az *Octaviá*-ból előadod azt a helyet, ahol Nero Senecával vitatkozik, nem lett volna jobb meg sem szólalni, mint nem odavaló dolgot recitálva ilyen tragikomédiát csinálni? Csak elrontod, és fölforgatod a vígjátékot, ha nem odavalót keversz bele, mégha többet ér is, amit te adsz hozzá. Azt add te is, amit éppen mások is játszanak, mégpedig amilyen jól csak tudod, és ne rontsd el az egészet csak azért, mert neked más valakinek a darabja jár az eszedben, ami jobb.[41] Így van ez az államban, így a fejedelmek tanácsában. Ha a ferde nézeteket nem vagy képes gyökerestül kiirtani, sem a megrögzött hibákat kívánságod szerint orvosolni, azért még nem szabad cserben hagynod a közügyeket, nem szabad a hajót viharban sorsára hagyni, mivel nem bírsz a szelekkel. Nem kell merőben szokatlan beszédeket beléjük sulykolni, mikor tudod, hogy más a meggyőződésük, és nem hatsz reájuk. Kerülő úton azt kell megkísérelned, arra törekedj, hogy amennyire tőled függ, minden rendben történjék, és amit nem tudsz jóra fordítani, legalább kevéssé legyen rossz.[42] Mert hogy minden jól menjen, csak akkor lehetséges, ha mindenki jó. De erre még jó néhány évig nem számítok.

— Ilyenformán — válaszolta — csak az történne, hogy amíg a más őrületét próbálnám gyógyítani, magam is megbolondulnék, mert ha igazat akarnék szólni, csak a föntebbi módon beszélhetek. Hogy pedig hazug dolgot beszélni a filozófus kenyere-e, nem tudom, de bizonyára nem az én kenyerem. Megengedem, hogy az én szavaim hálátlanok és terhesek lettek volna, de nem látom be, miért lettek volna az eszelősségig furcsák? Hiszen ha arról beszéltem volna, amit Plátó talált ki az ő Államában, vagy amit a seholszigetiek csinálnak a magukéban, azt talán furcsának találhatták volna, bárha a valóságban jobbak, mivel nálunk a birtok magánkezekben van, ott pedig minden közös. De egyébként az én szavaim miért nem lehetnek kellemesek, mi volt bennük, ami miatt nem lehet vagy nem célirányos bárhol elmondani őket, hiszen általuk fölidézem és megmutatom a veszélyeket, igaz, hogy nem olyanok számára, akik fejükbe vették, hogy az ellenkező úton rohannak hanyatthomlok. De ha mindazt elvetjük, mint szokatlant és képtelent, amit az emberek fölfordult erkölcsei idegenszerűnek tüntetnek föl számunkra, akkor a keresztény hivők előtt is majd mindent titokban kellene tartani Krisztus tanításából, jóllehet

megtiltotta, hogy elhallgassák, és még azt is mindenki előtt nyíltan a tetőkről prédikáltatta, amit maga csak fülbe suttogott.[43] Az ő tanítása nagyrészt sokkal idegenebb az emberi erkölcsöktől, mint az én szavaim voltak. Ezért a ravasz prédikátorok, azt hiszem, a te tanácsodat követik: mivel az emberek nem akarnak Krisztus fegyelmére hajlani, tanítását mint valami ólomvonalzót az emberi szokásokhoz idomították, hogy így valahogy összetalálkozzék a kettő. Hogy ebből mi hasznuk van, nem tudom átlátni, hacsak nem, hogy nyugodtabban lehet gonoszkodni. Hát én is csak ennyire mennék a fejedelmek tanácsában. Mert vagy a többiekkel ellentétes dolgokat nyilvánítanék, ami máris annyi, mintha semmit sem nyilvánítanék, vagy pedig, mint Micióval mondatja Terentius: „magam is együtt esztelenkednék velük".[44] Nem látom be, mire jó, s mire vezet az általad ajánlott kerülőút, hogyha már nem lehet minden tökéletes, hát csak tárgyaljunk, és szépen hassunk oda, hogy minden a lehető legkevésbé menjen rosszul. Nincs itt helye az elhallgatásnak, nem szabad szemet hunyni, mert a legrosszabb tanácsot is nyíltan kell majd helyeselni, s a legvészthozóbb határozatot is alá kell majd írni. Pedig kém-, sőt árulószámba kellene venni az olyat, aki gonoszul dicséri a becstelen tanácsot.

Tehát semmiben sem tudnék barátaimnak segítségére lenni, hiszen még a legderekabb férfit is könnyebben megrontják, semmint maguk megjavulnak; az ő ferde nézeteik téged is elrontanak, vagy ha magad megmaradsz feddhetetlennek és tisztának, a más rosszindulatát és ostobaságát védheted, nemhogy valamit jobbra fordíthatnál ilyen kerülőúton. Nagyon találó Platón hasonlata, mellyel megvilágítja, hogy a bölcs miért tartja magát távol a közügyektől. A filozófus látja, hogy a nép sűrű zápor idején a tereken ázik, és nem bírja rávenni őket, hogy az eső elől házaikba menjenek. Meggondolva, hogy semmi más haszna abból nem lesz, ha maga is közéjük megy, mint hogy velük együtt megázik, tető alatt marad, és megelégszik avval, hogy legalább maga biztonságban van, ha már a más ostobaságán nem tud segíteni.[45]

Nyilvánvaló, Morusom — hogy igazán kimondjam, ami a szívemen fekszik —, aligha lehet valaha is igazságos és boldog élete a köznek ott, ahol a vagyon magánkezekben van, ahol mindenki mindent pénzzel mér. Hacsak igazságos alatt azt nem érted, hogy minden, ami jó, tönkremenjen, hacsak boldogság alatt nem azt, hogy

az összes javak egy-két ember között oszoljanak meg, bár ők sem élnek kényelemben minden tekintetben, ha a többiek valamennyien nyomorban vannak. Ezért, ha végiggondolom, hogy a seholszigetieknél milyen okos és magasrendű intézmények voltak, hogy milyen kevés törvénnyel mennyire rendjén kormányozták az államot, és az erény is megkapta jutalmát, hogy bár minden közös volt, mégis mindenki bőségben élt, akkor velük összehasonlítva annyi más nemzetet, azt kell látnom, hogy ezek mindig rendezkednek, de közülük egyik sem rendezett soha. Ha valaki valamihez hozzájut, sajátjának nevezi, de a naponta hozott sok új törvény sem elég arra, hogy az ember szerezzen valamit, hogy megtarthassa tulajdonát, hogy megkülönböztethesse a sajátját a másétól, mivel más is magáénak mondja. Ebből származnak aztán a szüntelen támadó, vég nélküli pörök.

Ha, mint mondom, ezeket meggondolom, igazat adok Plátónak, s nem csodálkozom, hogy nem akart semmiféle törvényt hozni olyan emberek számára, akik visszautasították azokat a törvényeket, amelyek az élet minden javát egyenlően osztották volna szét minden ember között.[46]

Ez a bölcs férfiú azonnal átlátta, hogy egyetlen út vezet a köz javára, ha kimondják a vagyonegyenlőséget; ezt pedig nem tudom, hogy el lehet-e érni a magántulajdon fenntartása mellett? Amíg bizonyos címeken ki-ki annyit tulajdonít el magának, amennyit csak bír, bármekkora lehet a bőség, az mind kevesek között oszlik meg, a többieknek pedig a nyomorúság marad. Pedig majdnem az a helyzet, hogy az utóbbiak méltók az előbbiek sorsára, mivel amazok kapzsiak, gonoszok és haszontalanok, emezek pedig szelíd, egyszerű emberek és szorgalmas napi munkájukkal a köznek és önmaguknak is többet használnak.

Szilárd meggyőződésem, hogy a vagyont méltányos és igazságos rendben szétosztani, vagy akár boldogan élni a földi javakkal csak a magánvagyon eltörlésével lehet. Amíg ez megmarad, az emberek legnagyobb éspedig legkiválóbb része hátán fogja hordani, mint kikerülhetetlen nyűgöt, a szükség és az anyagi gondok batyuját. És ugyancsak meggyőződésem, hogy ezt a terhet nem lehet megszüntetni, legfeljebb kissé megkönnyíteni. Tudniillik, ha elrendelnék, hogy senkinek se lehessen egy bizonyos mértéken felül földje, és meghatároznák a magánvagyon nagyságát,

ha törvényekkel vigyáznának arra, hogy se a fejedelem ne lehessen túlságosan hatalmas, sem a nép túlságosan nagyravágyó, hogy az állások ne hivatalvadászok, vagy vásár útján legyenek megszerezhetők, hogy a hivatalnokoknak ne kelljen költséges életmódot folytatniok, mert különben csalással és rablással gyűjtik össze az ehhez szükséges pénzt, vagy pedig gazdagokat kell kinevezni, holott inkább az okosakat kellene. Lehet, hogy ilyen törvényekkel enyhítjük és csillapítjuk a bajokat, mint ahogy a sínylődő testet szokták támogatni szüntelen borogatással, de hogy az állam ezáltal meg is gyógyuljon, és újból jó erőre kapjon, arra nyilvánvalóan semmi remény sincs, amíg ki-ki megtartja a sajátját. Ha az egyik félt akarod gondjaidba venni, a másik sebeit téped föl, így az egyik orvossága a másiknak betegség, mivel nem adhatsz olyat, amit ne vettél volna el mástól.

— Éppen ellenkezőleg — szóltam én —, azt hiszem, soha nem lehetne boldogan élni ott, ahol minden közös. Mert hogyan álljon rendelkezésre elegendő mennyiség a javakból, ha mindenki kivonja magát a megszerzés fáradsága alól, pedig ezt teszi, mert nem ösztönzi a nyereségvágy, és a más munkájában bízva, ellustul. De meg állandó öldöklés és lázadás dúlna köztük egyrészt a hiányzó javak miatt, másrészt meg, mert semmi törvény nem védi azt, amit valaki megszerzett magának. Hátha még a hivataloknak kijáró tekintély és tisztelet is megszűnt! Mert hogy ennek mi helye maradna olyan országban, ahol semmi különbség nincs ember és ember között, még elképzelni sem tudom.

— Nem csodálom — felelte —, hogy így látod, hiszen vagy semmilyen fogalmad sincs a dologról, vagy hamis. De ha velem lettél volna Sehol szigetén, s láttad volna az ottani nép szokásait és intézményeit, hát magad is azt mondanád, hogy soha még ilyen jól rendezett népet nem láttál, mint az ottani. Öt évig éltem köztük, és soha nem akartam volna eljönni onnét, hacsak nem azért, hogy beszámoljak erről az új világról.

— Már bizony — szólt közbe Aegidius Péter — nehezen hiteted el velem, hogy jobban elrendezett népet találni abban az új világban, mint ebben a mi ismert világunkban. Hiszen itt sem alábbvaló az emberi elme, amellett úgy hiszem, régebbi keletűek nálunk az államok, mint azon a tájon, és nálunk éppen a hosszú tapasztalat

talált ki az élet kényelmére való igen sok dolgot, hogy ne is említsem, amire véletlenül jöttünk rá, mivelhogy kitalálásához semmiféle emberi elme nem lett volna elegendő.

— Ami az államok ősibb voltát illeti — felelte Rafael —, arról csak akkor beszélhetnél helyesen, ha elolvastad volna annak a földnek a történetét: ha hitelt adhatunk neki, előbb voltak ott városok, mint nálunk emberek. Ami pedig az emberi elme és véletlen létrehozta találmányokat illeti, azok mindkét helyen fölbukkanhattak. Én ugyan biztosra veszem, hogy mi fölöttük állunk értelem dolgában, de buzgalom és szorgalom tekintetében messze elmaradunk. Ugyanis amint évkönyveikben meg van írva, a mi odajövetelünk előtt a mi dolgainkról semmi egyebet nem hallottak, csak azt, hogy régen, 1200 évvel ezelőtt Sehol szigeténél hajótörést szenvedett egy hajó, és a vihar odavetette. Minket egyébként egyenlítőn túliaknak hívnak. Akkor rómaiak és egyiptomiak vetődtek partra, akik soha többé el nem mentek tőlük. Ebből az egy esetből is látni fogod, mennyire javukra szolgált szorgalmuk. Az egész római birodalomban nem volt olyan mesterség, amit ők a partra vetett idegenektől meg ne tanultak volna, vagy kutatással rá ne jöttek volna, ha csírájában kapták tőlük. Ennyire a javukra vált, hogy egyetlenegyszer odakerültek néhányan. Míg ha valami hasonló sors onnan idevetett volna valakit, teljesen elfeledték volna, ahogy talán az is kivész majd az utódok emlékezetéből, hogy én ott jártam. Ők azonnal, egyetlen találkozásból magukévá tették, ami okosat mi kitaláltunk; de azt hiszem, sok idő fog beletelni, míg mi bármit is átveszünk tőlük, ami náluk van okosabban elrendezve. Főként ez lehet az oka, hogy bár sem értelemben, sem hatalomban nem vagyunk náluk alábbvalóbbak, mégis ők ésszerűbben kormányozzák államukat, és virágzóbb az, mint a mienk.

— Nos hát, akkor — mondtam — nagyon kérlek, Rafaelem: írd le nekünk azt a szigetet, éspedig necsak röviden, hanem rendben meséld el földjét, folyóit, városait, embereit, intézményeit, törvényeit, szóval mindazt, amiről gondolod, hogy érdekel bennünket; értsd ezalatt, hogy mindaz érdekel, miről eddig nem tudtunk.

— Nincs, amit szívesebben tennék, hiszen készen áll bennem. De idő kell hozzá.

— Tehát menjünk be ebédelni — válaszoltam —, azután tetszésünk szerint szakíthatunk rá időt.

— Rendben van — mondta. Így hát bementünk és megebédeltünk. Ebéd után ugyanoda visszamentünk, ugyanarra a padra ültünk, s miután meghagytuk a szolgáknak, hogy senki se zavarjon, én és Aegidius Péter biztattuk Rafaelt, hogy váltsa be ígéretét. Ő tehát, mikor látta, hogy kíváncsian figyelünk, egy darabig csöndben és elgondolkozva ült, aztán pedig ilyenképpen kezdett neki.

MÁSODIK KÖNYV

Sehol szigete a középső részen, ahol a legszélesebb, kétszázezer lépésnyire terjed. A sziget nagy részén nem sokkal keskenyebb, csak a két vége felé vékonyodik lassanként. Mintha az egész szigetet körzővel vonták volna meg ötszázezer lépésnyi kerülettel. A hold szarvait egy körülbelül tizenegyezer lépésnyi[47] széles, sekély tengerszoros választja el, s ezen belül óriási térségen ömlik el az öböl, mely a szárazföld karéja által mindenfelől széltől védve olyan, mint valami óriási, nem háborgó, inkább csöndes vizű tó. A vízmedence kikötőül szolgál, és nagy hajóforgalmat bonyolít le minden irányban.[48] Az öböl szűk bejárata veszedelmes, egyik oldalán zátonyok, másik oldalán a sziklák miatt. Körülbelül a közepén egy szikla emelkedik ki magasan, de épp ezért ártalmatlan. A ráépült tornyot őrségháznak használják. A többi szikla lappang és veszedelmes. Az átjárókat csupán ők ismerik; így nem egykönnyen történik meg, hogy bárki idegen bejut az öbölbe, hacsak nem vezeti seholszigetbeli, de még nekik maguknak sem lenne biztonságos a bemenetel, ha bizonyos jelekkel nem mutatnának utat a partról. Ha ezeket az ellenkező helyekre tennék át, akármekkora hajóhadat könnyen végromlásba sodornának.

A sziget másik oldalán nem ritkák a kikötők és valamennyi úgy meg van erősítve a természet által, vagy mesterségesen, hogy kicsiny őrség is távol tud tartani óriási ellenséges csoportot. Egyébként, ahogy mesélik, és ahogy a hely alakja mutatja, ezt a földet valamikor nem vette körül teljesen a tenger. Hanem legyőzőjük, Seholsincs király, akinek nevét viseli a sziget (mert azelőtt Abraxának, azaz Esőtelennek hívták),[49] s aki a nyers, műveletlen tömeget a műveltség és humanitás olyan magas fokára vezette, hogy most szinte valamennyi földi halandót felülmúlják — ez nyomban, hogy diadalt aratott fölöttük, azt a tizenötezer lépésnyi területet, amely által a sziget a szárazfölddel összefüggött, átvágatta, és így a tengert egészen köréje vonta.

A munkára nemcsak a lakosságot kényszerítette, hanem, hogy ne vegyék megalázta tásnak a munkát, valamennyi katonáját is. Olyan roppant tömegű ember között oszlott meg a munka, hogy hihetetlen gyorsasággal befejezték, és a szomszédokat, akik kezdetben nevettek a vállalkozás hiúságán, az eredményes kivitel csodálattal, majd félelemmel töltötte el.

A szigetnek ötvennégy városa van,[50] mind tágasak és igen szépek; nyelvük, szokásaik, intézményeik, törvényeik teljességgel egyformák, tervrajzuk s amennyire a hely megengedi, külső képük is azonos. A két legközelebbi huszonnégyezer lépésnyire van egymástól, de egyik sem olyan magára hagyott, hogy egy napi úttal gyalog el ne lehetne érni. Évente minden városból három-három öreg tapasztalt férfiú összegyűl Láthatatlan[51] városában, hogy a sziget dolgairól tanácskozzék. Ezt a várost tartják első és fővárosuknak, mivel mintegy földjük köldökén fekszik, s valamennyi követnek alkalmas hely.

A földek úgy vannak szétosztva a városok között, hogy sehol sincs kevesebb tizenkétezer lépésnél, de van, ahol sokkal több, persze ott, ahol messzebb vannak a városok egymástól. Azonban egyik város sem kívánja tágabbra vonni a határait, mert inkább földjük művelőinek, mint urainak hiszik magukat. Vidéken mindenfelé tanyák vannak szétszórva, gazdasági eszközökkel fölszerelten: itt laknak a polgárok, akik fölváltva költöznek ki. Egy falusi tanya háza népe sem kisebb negyven embernél, férfiak és nők egyaránt, azonfelül két beosztott cseléd. Az élen áll a komoly, érett családapa és családanya. Minden háromszáz famíliának egy nemzetségfője van. Minden famíliából húszan évente visszaköltöznek a városba: azok, akik két évet már falun töltöttek. Helyükbe ugyanannyi újonc jön a városból, s ezeket olyanok, akik már egy éve kint vannak és így a gazdálkodásban járatosabbak, kioktatják. A következő évben majd ők tanítanak másokat, nehogy a tapasztalat hiánya miatt valami kár essék a gabonában, ha valamennyien újoncok és járatlanok a földművességben. A földművesek megújítása náluk ünnepélyes szokás, nehogy bárki is vonakodva kényszerüljön a keményebb életre. Mégis, sokan vannak, akik több évet járnak ki a maguk számára, mert hajlandóságot éreznek magukban a gazdálkodásra.

A földművesek a földeken dolgoznak, állatot tenyésztenek, fát gyűjtenek, és szá-

razon vagy vízen, amerre kényelmesebben lehet, a városba hordják mindezt. Rengeteg csirkét nevelnek csodálatra méltó ügyességgel, éspedig nem tyúkok alá teszik a tojásokat, hanem nagy részüket egyenletes melegen tartják, és úgy keltik ki.[52] Amint aztán kikeltek, az embereket úgy követik és ismerik, mint a kotlóst. Kevés lovat nevelnek, és csak tüzes fajtákat, hogy az ifjúság gyakorolhassa magát a lovas játékokban.[53] Minden földművelő és vontató munkát ökrökkel végeztetnek. Mondják ugyan, hogy kisebb a lendületük, mint a lovaké, de úgy tartják, hogy szívósságban fölöttük állanak, és nem annyira hajlamosak a betegségre. Ehhez járul, hogy kevesebb munkával és költséggel tarthatók el, ha pedig munkára már öregek, még mindig felhasználhatók eledelül. A gabonát csak kenyérkészítésre használják, mert vagy szőlőből, vagy almából, körtéből sajtolt bort

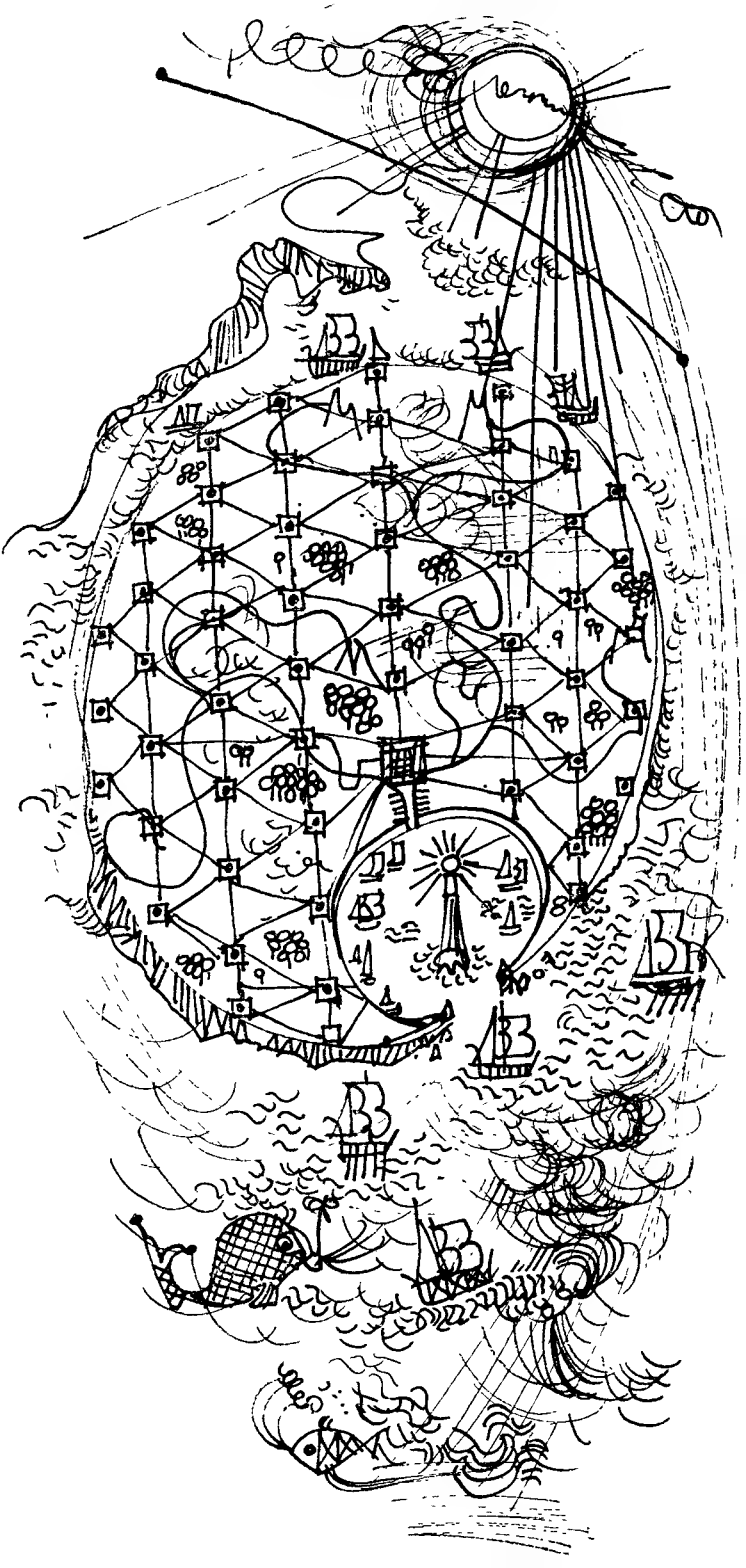

isznak, nemegyszer tiszta vizet vagy olyat, amelyikbe mézet, esetleg édesgyökeret főznek, ebből ugyanis nagy mennyiség terem náluk. Ámbár igen pontosan kitapasztalták, hogy mennyi gabonát használ föl a város és környéke, mégis sokkal többet vetnek, és több állatot tartanak, nevelnek, mint amennyi a szükségletük. A fölösleget a szomszédoknak juttatják. Ami házi fölszerelésre szükségük van, és falun nem állítható elő, azt mind a várostól kérik, és a városi hatóságoktól minden cserebere vagy üzérkedés nélkül megkapják, midőn minden hónapban egyszer, többnyire ünnepnapon, ott összejönnek. Ha elérkezik az aratás napja, a nemzetségfők bejelentik a városi hatóságoknál, hogy hány polgárt küldjenek ki hozzájuk. Mivel pedig az aratók tömegesen jelennek meg, egyetlen alkalmas, derült napon elvégzik a munkát.

A városokról, nevezetesen Láthatatlan városáról

Aki egyik városukat ismeri, valamennyit ismeri, annyira egyformák, már amennyire a hely természete megengedi. Tehát valamelyiket majd leírom, nem nagyon fontos, hogy melyiket, mégis legszívesebben Láthatatlan városát. Legjobban is ismerem, mivel öt évig egyvégtében ott éltem, és ez a legtekintélyesebb is a városok között, minthogy a többiek átengedték számára a nagytanács kiváltságát.

Tehát Láthatatlan egy hegy enyhe lejtőjén terül el, alakja körülbelül négyszögletes. Széles oldala valamivel a hegy csúcsa alatt húzódik, és onnan terjed lefelé a város egészen a Száraz-folyóig kétezer lépésnyi távolságon; a folyópart mentén húzódó oldal valamivel hosszabb a felsőnél. A Száraz-folyó nyolcvanezer lépésnyire ered Láthatatlan fölött csekélyke forrásból, de más folyók is beleömlenek, köztük két jókora, úgyhogy a város előtt már ötszáz lépésnyi széles, majd pedig még jobban felduzzadva nem több mint hatvanezer lépés után az Óceánba ömlik. A folyó alsó szakaszán, mely a város és a tenger között fekszik, sőt néhányezer lépésig a város fölött is, határai közökben szakadatlan sebes áramlással özönlik váltakozva dagály és apály. A tenger harmincezer lépésnyire is felhatol, s a Száraz-folyó egész

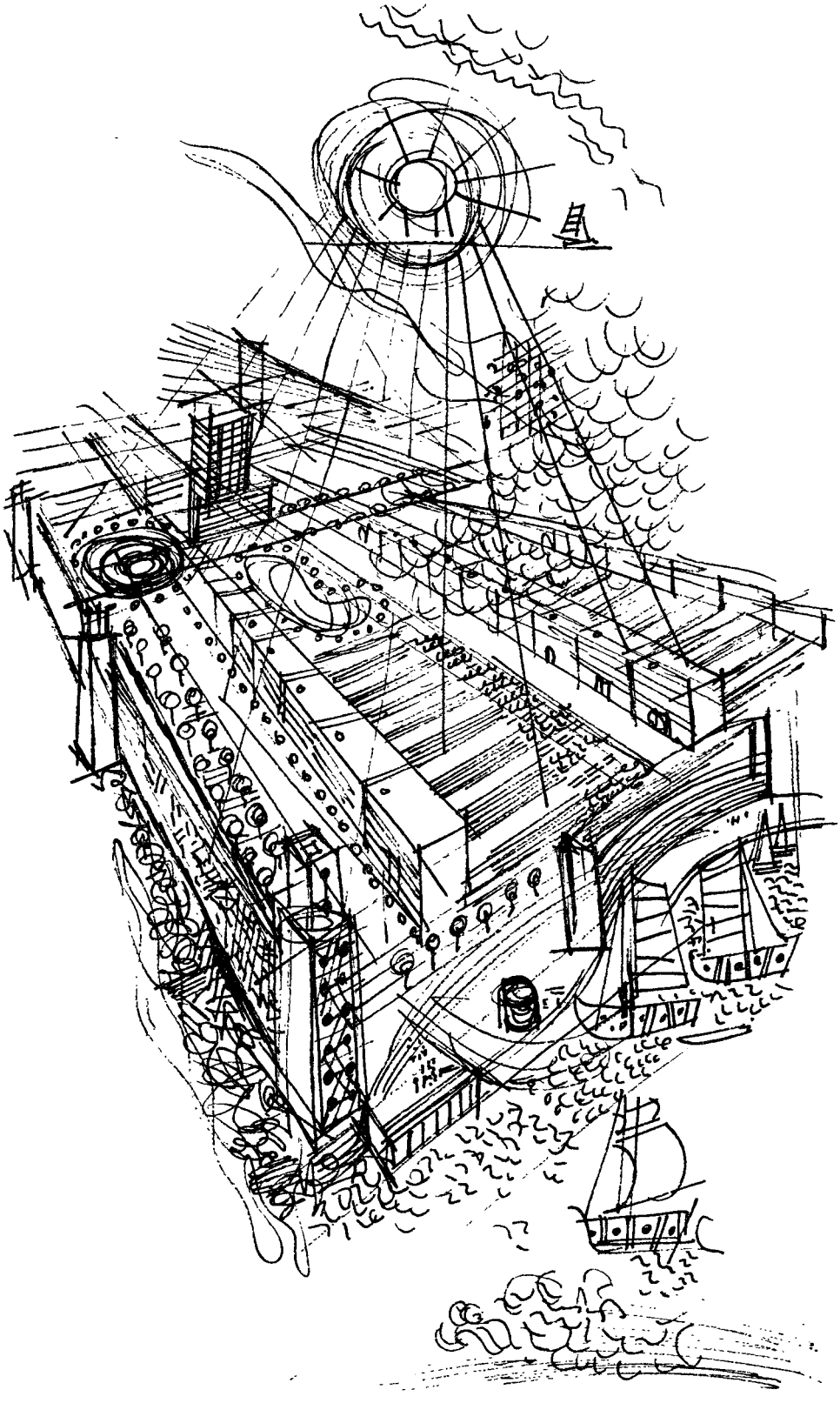

medrét a saját vizével tölti el, visszahajtja a folyóárt, és sós ízével jócskán megrontja a vizet. Akkor azután a folyó lassan édesedik, ihatóvá lesz, s úgy ömlik a városon keresztül áttetszően és tisztán követve a visszahúzódó dagályt egészen a torkolatig. A várost a túlsó parttal nem fagerendás és facölöpös, hanem kőből épült, pompás ívelt híd köti össze, éspedig a tengertől a legtávolabb eső ponton, hogy a hajók a város oldala mellett végig akadálytalanul fölnyomulhassanak.[54] Van ezen kívül még egy folyójuk, nem éppen nagy, de igen szelíd és kedves. Ugyanabból a hegyből fakad, amelyen a város fekszik, keresztülfolyik a lejtős részen, és a Szárazba ömlik. Forrását, mely kevéssel a városon kívül fakad, erődítményekkel fogták körül, s mintegy a városhoz kapcsolták a láthatatlanbeliek, nehogy a betörő ellenség fölfoghassa, elvezethesse vagy megronthassa vizét. Innen cserépcsatornákon keresztül vezetik a vizet a város különböző részeibe; ahol pedig ezt a hely alakulása nem engedi meg, tágas ciszternák fogják föl az esővizet ugyanerre a célra.

A várost magas és széles fal veszi körül sok toronnyal és bástyával. Száraz, de mély, tüskés bozóttal benőtt, széles árok futja körül a falakat három oldalról, a negyedik oldalon pedig a folyó helyettesíti az árkot. Az utcákat úgy vonták meg, hogy a forgalom érdekeinek megfeleljenek, és a széljárás irányát elkerüljék. Az épületek csinosak és az átellenes oldalról a hosszú, szakadatlan házsor jól áttekinthető. Az utcasorokat harminc láb széles út választja el. A házak mögött belül, az utca hosszában tágas kertek terülnek el, minden oldalról ugyancsak a házak belső kertes felétől határolva.

Nincs ház, amelynek ne két kapuja lenne, egy az utcára és egy kis ajtó a kertre. A kapuk szárnyasak, könnyű érintésre nyílnak, utána pedig maguktól záródnak, és mindenkit könnyen beeresztenek. Persze semmi sem magántulajdon, mert még a házakat is cserélik minden tíz évben sorshúzás útján. Kertjüket nagyra tartják, és bennük a szőlőt, gyümölcsöt, füvet, virágot oly szépen ápolják, hogy sehol nem láttam dúsabbat vagy szebbet. Ebben a dologban nemcsak a maguk gyönyörűségére buzgólkodnak, hanem utcák is versengenek egymás között afölött, hogy kinek szebb a kertje. Az egész városban nem is találhatunk egykönnyen élvezetesebb és hasznosabb dolgot e kerteknél, és úgy látszik, hogy a városalapítónak is ez volt a legfőbb

gondja. Ugyanis, mondják, hogy eredetileg maga Sehol király tervezte a város külsejét. De a kicsinosítását és egyéb díszítését az utódokra bízta, látva, hogy egy ember élete nem elég rá. Az évkönyvek, melyek a sziget elfoglalásától számítva 1760 év történetét foglalják magukba szorgosan és nagy gonddal följegyezve, azt állítják, hogy kezdetben alacsonyak voltak épületeik, inkább házacskák és kunyhók, fából találomra összetákolva, a falak sárral tapasztva, csúcsos tetejük szalmából. Ma már minden ház háromemeletes, a homlokzat kovakőből, terméskőből vagy téglából készül, a belső falakat vakolják. Tetejük lapos és valami anyaggal van beszórva, ami semmibe sem kerül, de olyan a természete, hogy nem tűzveszélyes, az időjárásnak pedig jobban ellenáll, mint az ólom. Az ablaknyílásoktól üveggel zárják el a szelet (az üveg nagyon használatos náluk), néha pedig finom vászonnal, melyet igen tiszta olajjal vagy gyantával kennek be, aminek kettős a haszna: sok fényt enged át és kevés szelet.

A hatóságokról

Minden harminc család évenként egy hivatalnokot választ magának, akit ősrégen syphograntusnak, azaz nagyivónak, újabban törzsfőnek neveznek. Tíz syphograntus és családja élén állt régen a traniborus,[55] vagyis közevő (most nemzetségfőnek nevezik). A syphograntusok együttesen, összesen kétszázan, választják a fejedelmet, miután előbb esküt tesznek, hogy azt fogják megválasztani titkos szavazással, akit a legalkalmasabbnak tartanak. A nép négy férfit jelöl, és ezek közül választanak egyet, ugyanis a város négy részéből egyet-egyet ajánlanak a szenátusnak. A fejedelem hivatala egész életén keresztül tart, ha nem kerül gyanúba, hogy zsarnokságra tör. A traniborusokat évenként választják, bár nemigen változtatják a személyeket. A többi hivatal mind egy évre szól. A traniborusok minden harmadik nap, ha némelykor a szóban forgó ügy úgy kívánja, gyakrabban is összejönnek a fejedelemmel; államügyekről tanácskoznak, a magánosok viszályait elintézik, ha vannak, de ilyen ügy nagyon ritkán szokott előfordulni. A szenátusba mindig két syphograntust

hívnak meg, mégpedig minden alkalommal másokat. Arról is intézkedtek, hogy államügyben nem hoznak olyan határozatot, amelyről három nappal a határozathozatal előtt nem tanácskoztak a szenátusban. Közügyről tanácskozni szenátuson vagy népgyűlésen kívül főbenjáró vétség. Ezt az intézkedést azért hozták, nehogy a fejedelem és a traniborusok összeesküdhessenek és megváltoztathassák az állam alkotmányát, a népet elnyomva és behozva a zsarnokságot. Ezért is a syphograntusok gyűlése elé visznek minden nagy fontosságú ügyet, ezek viszont közlik a dolgot famíliájukkal, megtanácskozzák, és határozatukat jelentik a szenátusnak. Néha az egész sziget tanácsa elé viszik az ügyet.

A szenátusi szokások közé tartozik még, hogy soha nem tárgyalják meg az ügyeket az előterjesztés napján, hanem a következő ülésre halasztják, nehogy valaki könnyelműen olyasvalamit szalasszon ki a száján, ami éppen eszébe jut, és utóbb aztán töprengjen, hogy mivel támassza alá véleményét, ahelyett, hogy azt nézné, mi válik az állam javára. Az ilyen ember inkább akarja az állam kárát, mint hogy a róla való jó vélemény kárt szenvedjen. Fonák álszeméremből nem szeretné, hogy kiderüljön, miszerint kezdetben nem volt eléggé előrelátó, noha vigyáznia kellett volna, hogy inkább megfontoltan szóljon, mint gyorsan.

A mesterségekről

Egyetlen mesterség közös náluk, férfiak és nők között egyaránt, és ez a földművelés; ebben mindenki járatos. Gyermekkoruktól fogva tanulják valamennyien, részben az iskolában hagyományos szabályok szerint, részben a város határában a szántóföldeken, csaknem játszva, mert nem csupán szemlélik a munkát, hanem maguk is dolgoznak, mintegy megragadva a testgyakorlásra való alkalmat. A földművelésen kívül, amely, mint mondottam, közös mesterségük, mindenki tanul egy külön mesterséget is. Ezek körülbelül a következők: gyapjú- vagy vászonszövés, kőművesség, kézművesség, kovács- és ácsmunka. Más, számba vehető iparuk nemigen van. Mert a ruházatot minden család maga készíti el, de formája az egész szige-

ten ugyanaz. Csak a nemi különbséget tünteti föl, és azt, hogy házas-e valaki, vagy sem. Mindig ugyanazt viselik, csinos, a testet mozgásában nem akadályozza, hideg és meleg időre alkalmazható. A többi mesterség közül mindenki megtanul egyet, nemcsak a férfiak, de a nők is. Ezek a könnyebb mesterségeket gyakorolják, mivel gyöngébbek, inkább gyapjat és vásznat szőnek. A nehezebb mesterségeket férfiakra bízzák. Nagyobbrészt ki-ki az apja mesterségét tanulja, mivel hajlama is legtöbbnyire erre viszi, de ha valakinek másra van kedve, annak az iparosnak a családjába fogadják, mintegy örökbe, akinek a mesterségét tanulni akarja. És nemcsak az apja, de a hatóságok is rajta vannak, hogy komoly és tisztességes családfő fogadja magához. Sőt, ha valaki egy mesterséget már jól megtanult és másikat is szeretne még, megengedik neki hasonló körül-

mények között. Ha pedig mindkét mesterséget elsajátította, azt gyakorolhatja közülük, amelyiket akarja, kivéve, ha a városnak nagyobb szüksége van valamelyikre.

A syphograntusok legfőbb, mondhatni egyetlen foglalkozása arra ügyelni és gondolni, hogy senki se maradjon tétlen, hanem hogy mindenki serényen lásson mestersége után. Azonban nem kell kora reggeltől késő estig szüntelen munkában görnyedni, mint az igavonó baromnak, ez már több lenne, mint szolgai nyomorúság, bár ilyen az iparos élete, majdnem mindenütt, kivéve a seholbelieket. Ők huszonnégy egyenlő órára osztják a napot, beleértve az éjszakát is, de csak hatot szánnak munkára: hármat délelőtt, azután villásreggeliznek, mely után két óra hosszat pihennek, azután ismét három órát fordítanak munkára, és estebéddel fejezik be. Minthogy az első órát déltől számítják, nyolc óra tájt mennek aludni és az alvás is nyolc órát foglal le. A munka, étkezés és alvás közti órákat mindenki kedve szerint töltheti, de nem dőzsöléssel vagy henyéléssel — ez visszaélés lenne —, hanem megszokott munkájától fölszabadulva valami kedvére való, más, hasznos tanulmánnyal. Többnyire a tudománynak szentelik ezeket a közbeeső órákat. Szokás náluk mindennap a kora reggeli órákban előadásokat tartani, de csak azoknak kötelező rajtuk részt venni, akiket személy szerint kijelöltek a tudományos munkára; egyébként minden rendű és rangú férfi és nő nagy tömegekben özönlik előadásra, ki-ki arra, amelyikre kedve tartja. De ha valaki ezt az időt a saját mesterségének akarja szentelni, ami gyakran megtörténik, ha valakinek nincs hajlandósága semmiféle emelkedett, elméleti tudományra,[56] nem tiltják meg neki, sőt megdicsérik érte, mert az állam hasznára van.

Estebéd után egy órát játékkal töltenek el, nyáron a kertben, télen azokban a nagy közös csarnokokban, ahol együtt étkeznek. Itt vagy zenélnek, vagy beszélgetéssel szórakoznak. A kockavetést meg az effajta esztelen és veszélyes játékokat még csak nem is ismerik. Egyébként két játék van náluk szokásban, a sakkhoz hasonlítanak: az egyik a számok csatája, itt egyik szám a másikat foglyul ejti, a másikban az erények és a bűnök csapnak össze fölállított csatarendben. Ebben a játékban igen fortélyosan mutatkozik meg a hibák egymás közti viszálykodása is és szoros egyetértésük az erényekkel szemben, valamint az is, hogy milyen bűn melyik erény

ellensége, milyen erőkkel küzd a nyílt harcban, milyen mesterkedésekkel támad görbe utakon, milyen segítséggel töri meg az erény a bűn erejét, milyen fogásokkal játssza ki, s végül, mi módon lesz győztes a másikon.

De ezen a ponton valamit behatóbban kell megvizsgálnunk, nehogy tévedésben maradjatok. Azt lehetne hinni, hogy mivel csak hat óra hosszat vannak munkában, valami fontos dologban esetleg hiány áll be. Hát ennek híre-hamva sincs: az idő mind az életszükségletek, mind a kényelemhez tartozó javak előállítására nem csupán elegendő, de még túlságosan sok is. Ezt magatok is átlátjátok, ha meggondoljátok, hogy másutt a nép milyen nagy tömege él munkátlanul: először is az asszonyok úgyszólván mind, ami a teljes népesség felét teszi, vagy ahol az asszonyok dolgoznak, ott viszont a férfiak hortyognak. Ehhez járul a papok és szerzetesek, ahogy hívják őket, nagy és szerfölött dologtalan tömege. Vedd ehhez valamennyi gazdagot, különösen a földbirtokosokat, akiket közönségesen nemeseknek és előkelőknek hívnak, számítsd hozzájuk a szolgahadat, a fölfegyverzett semmittevők eme söpredékét, számítsd az erőteljes munkakerülő koldusokat, akik valamilyen színlelt betegséggel takarják restségüket, sokkal kevesebbnek fogod találni, mint gondolnád, azon emberek számát, akiknek munkája az emberi szükségletek kielégítésére irányul. De számítsd csak ki magadnak, hogy még a dolgozók közül is milyen kevesen foglalkoznak fontos mesterségekkel. Mindent pénzzel értékelünk, s ezért sok teljesen hiú és fölösleges mesterséget kell űzni, ami csak a fényűzést és a szórakozást szolgálja. Ha arra a pár mesterségre osztanák szét a dolgozó tömegeket, amit a természetes szükséglet igényel, akkor a túlzott termelés következtében, ami ez esetben föltétlenül létrejönne, az árak nagyon leszállnának, és a munkások nem tudnák többé életüket fönntartani. Hátha még munkába fognák, hasznos munkába, mindazokat, akiket eddig a dologtalan foglalkozások tartottak lekötve, és még tetejében az egész tunya és tétlenségben unatkozó tömeget, akik közül bármelyik dupla annyit fogyaszt más munkája termékeiből, mint amennyit egy dolgozó — könnyen átláthatod, hogy milyen kevéske idő elég lenne a szükségleti cikkek, valamint az igazi, természetes élvezeteinket szolgáló javak előállítására. Ezt Sehol szigetén maguk a tények igazolják. Az egész városban a szomszédos vidékkel együtt alig ötszáz férfinak és asszony-

nak van megengedve, hogy ne dolgozzék, noha kora és ereje képessé tennék rá. Ezek közül a syphograntusok, bár a törvények feloldják őket a munkakötelezettség alól, nem tesznek kivételt önmagukkal, hogy példájukkal annál könnyebben indítsák munkára a többieket. Ugyanezt a mentességet élvezik azok az emberek, akiknek a papok ajánlására és a syphograntusok titkos szavazatára a nép állandó szabadságot engedélyez, hogy tudományukkal foglalkozhassanak. De ha ezek közül valaki a beléje vetett bizalmat nem igazolja, visszajut a munkások közé; viszont gyakran előfordul az az eset, hogy valamelyik kézműves üres óráit olyan derekasan használja föl a tudományokra, annyira szorgalmasan halad előre, hogy fölmentik mestersége alól, és a tudósok osztályába emelik. A követeket, papokat, traniborusokat, sőt végtére magát a fejedelmet e tudósi rendből választják ki, mely utóbbit régen „istenfinak", most azonban „népetlennek" nevezik.[57] Könnyű kiszámítani, hogy miután majd az egész nép dolgozik, mégpedig hasznos munkát, derekas eredményt lehet elérni.

Az elmondottakhoz még az a könnyebbség is hozzájárul, hogy a szükséges munkálatokhoz kevesebb időre van szükségük, mint más nemzeteknek. Másutt például épületek emelése és tatarozása igényel nagy s szüntelen munkát, mert amit az apa fölépít, azt az örökös tékozlóan lassan hagyja tönkremenni, és amit kevésből karban lehetett volna tartani, azt az utána következőnek nagy költségen, szinte alapjaiból kell fölemelni. De még gyakrabban előfordul, hogy az egyik óriási költségen épít egy házat, a másik finom ízlésével megveti és elhanyagolja, úgyhogy rövidesen összedől, maga pedig másutt épít magának mást, nem kisebb költségen. De Sehol szigetén, ahol minden dolog olyan jól el van rendezve és a társadalom úgy meg van szervezve, a legritkább esetben fordul elő, hogy új ház építésére kell telket keresni. Sőt nemcsak a jelentkező hibákat orvosolják sürgősen, hanem még a valószínű bajokon is segítenek. Így aztán nagyon kevés munkával igen soká tartanak az épületek, és a mesteremberekneknek sokszor alig van tennivalójuk, hacsak nem faragtatnak velük otthon épületanyagot, követ, hogy ennyivel is gyorsabban menjen majd a munka.

Mármost lásd, milyen kevés dolguk akad a ruházattal. Először is munka közben hanyagul öltözködnek, bőrbe, vagy prémekbe, melyek eltartanak vagy hét évig. Kimenőre köpenyt vesznek föl rá, mely a durvább ruházatot eltakarja. Az

egész szigeten egyformán a természetes színű gyapjút használják. Így tehát a gyapjúszövetből nemcsak hogy sokkal kevesebb elegendő, mint másutt, de sokkal olcsóbb is. A vászonnal kevés a munka, s ezért gyakran használják. A vászonban csak a fehérségét becsülik, a gyapjúszövetben csak a tisztaságát, de nem értékelik a fonalak finomságát. Így, míg máshol egy embernek négy-öt különböző színű gyapjúköntös és ugyanennyi selyemruha sem elég, a kissé finnyásabb ízlésűeknek pedig még tíz sem, itt mindenki beéri eggyel, s ez többnyire két évig tart. Hiszen oka sincs rá, hogy többet kívánjon, mert ha meg is kapja, sem a hideg ellen nincs jobban védve, sem nem csinosabb a ruhája egyetlen hajszállal sem.

Minthogy pedig mindenki hasznosan van elfoglalva, és a munka elvégzésére kevesebb fáradság elegendő, nem csoda, ha — hiszen minden dolgukat bőven ellátták — néha az elromlott közutak megjavítására visznek ki nagy tömeg embert, igen gyakran pedig, ha ilyen munka sem adódik, nyilvánosan kihirdetik a munkaidő leszállítását. A hatóságok nem

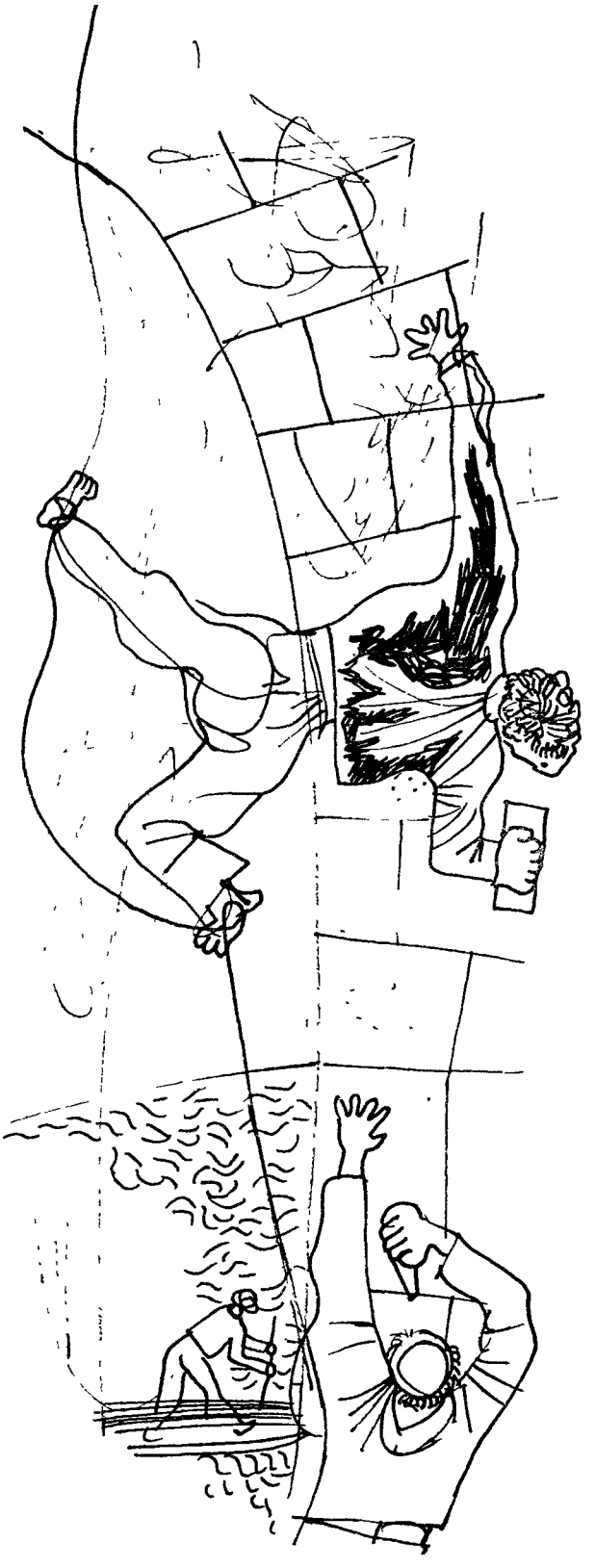

kívánnak fölösleges munkát végeztetni a polgárokkal akaratuk ellenére, mivel az állam alkotmánya azt tekinti első céljának, hogy a közszükségletek ellátása után a polgárok minél több időt vonhassanak el a test szolgálatától a lélek szabad kimővelésére. Ebben látják ugyanis az élet boldogságát.[58]

A kölcsönös érintkezésről

Mármost az hiszem, el kell magyaráznom, milyen módon élnek együtt a polgárok, hogyan érintkezik a nép, s milyen formában osztják szét a javakat. Az állam családokból áll, ezek a családok a rokonságból kerülnek ki. A nők, amint fölserdülnek, férjhez mennek, és férjük házába költöznek; a fiúk és unokák ellenben a családban maradnak, és a legöregebb családtagnak engedelmeskednek, amíg annak szelleme az öregkor miatt meg nem gyengül, mert akkor a korban legközelebb álló lép helyébe. Hogy pedig az állam el ne néptelenedjék, vagy túl ne népesedjék, vigyáznak rá, hogy egy családban se legyen kevesebb, mint tíz és több, mint tizenhat felserdült gyermek. A serdületlenek számát nem határozzák meg. Minden városban hatezer család van, nem számítva a környéket. Ezt a szabályt könnyen megtartják, mivel a kevesebb családtaggal bíró családokba írják át azokat, akik a fölös számúakban nőnek föl.

Ha az egész városban többen lennének a szabályosnál, más városok túlságosan ritka népességét toldják meg velük. Ha pedig véletlenül az egész szigeten nőne kelleténél nagyobbra a lakosság, akkor bármely városból kiválasztanak polgárokat, és a legközelebb eső szárazföldön, ahol a bennszülötteknek sok földjük hever parlagon, gyarmatot alapítanak, a saját törvényeik szerint. A bennszülötteket is befogadják, ha hajlandók együtt élni velük. Akik ebbe belemennek, azokkal együtt könnyen kifejlesztik ugyanazt az életmódot és szokásokat, mint otthon, mindkét nép javára: mert szervezettségükkel elérik, hogy ugyanaz a földterület mindkét félnek bőven terem, holott azelőtt szűknek és soványnak látszott. Ha azonban valaki nem hajlandó törvényeik szerint élni, azt az önmaguk szabta határokon

túlra űzik. Az ellenszegülőket háborúval verik le. Mert a legjogosabb oknak tartják a háborúra, ha egy nép megtiltja másoknak földje birtoklását, bár maga sem használja, pusztán és ugaron hagyja, pedig másoknak meg kellene rajta élniük a természet jogán.

Ha pedig a városok közül valamelyiknek népessége véletlen csapás következtében annyira lecsökkenne, hogy a sziget többi részéből nem pótolható, anélkül hogy a városok saját megszabott népességüket el ne vesztenék, akkor a gyarmatokról visszavándorolnak, és így emelik föl újra a lakosságot. De ez ősidőktől fogva csak kétszer fordult elő pestisjárványok alkalmával. Ugyanis inkább elszenvedik, hogy a gyarmatok gyöngüljenek meg, mintsem hogy a szigetbeli városok közül valamelyik csökkenjen.[59]

De visszatérek a polgárok társas életére. A legöregebb a család feje; a feleség kezére jár a férjének, a gyermekek a szülőknek és általában a fiatalok az öregebbeknek. Az egész város négy részre oszlik, mindegyik városrész közepén van az általános piac. Odahordja össze készítményeit minden család, melyeket azután csűrökbe osztanak szét. Idefordul bármelyik családfő mindazért, amire neki és övéinek szüksége van, és megkapja minden fizetség vagy ellenszolgáltatás nélkül. Miért is tagadnának meg tőle bármit, mikor minden bőségben van, attól pedig nem kell tartani, hogy valaki többet igényel a szükségesnél. Hogyan is gondolhatnák, hogy valaki felesleget akar gyűjteni, ha biztos lehet benne, hogy soha semmiben hiányt nem fog szenvedni? Mert kapzsivá és ragadozóvá az ínségtől való félelem teszi az élőlényeket, csak az embert teszi még a gőg is azzá, mint aki dicsőségének tartja, ha fölöslegei fitogtatásával lefőzheti a többieket. De ez a fajta vétek a seholszigeti intézmények mellett teljességgel elképzelhetetlen.

Az említett piacok mellett vannak az élelmiszerpiacok; ide hordják a kerti veteményeken, gyümölcsökön és kenyéren kívül a halakat és húsféléket is. De az állatokat a városon kívül berendezett vágóhídon ölik le, és tisztítják meg a szolgák, ahol a folyóvíz a tisztátalan mocskot lemoshatja. Nem tűrik ugyanis, hogy a polgárok megszokják az állatok marcangolását, mivel azt tartják, hogy így apránként kiveszne belőlük az irgalom, természetünknek legemberibb érzése. Nem

engedik azt sem, hogy mindenféle mocskos és tisztátalan dolog kerüljön a városba, melynek rothadása megfertőzné a levegőt és ragályt hurcolna be.

Ezenkívül minden utcában tágas csarnokok vannak egymástól egyenlő távolságra és névvel ellátva: itt laknak a syphograntusok és ezenfelül mindegyikben harminc család étkezik, az utca mindkét oldaláról tizenöt-tizenöt. A csarnokok szakácsai meghatározott órában jönnek össze a piacon, és elkérik a családok számához mért eleséget. Azonban elsősorban a betegekre viselnek gondot, akiket nyilvános kórházakban ápolnak. A város körzetében négy kórház van, kevéssel a falakon túl, és olyan tágasak, hogy kis városokhoz foghatók; ilyenformán akármennyi a beteg, nem kell őket szűken, kényelmetlenül elhelyezni, azután el tudják különíteni a többitől azokat, akiknek betegsége fertőzés által az egyik emberről a másikra szokott szállni. Ezek a kórházak úgy vannak berendezve, olyan jól el vannak látva gyógyító eszközökkel, az ápolás olyan gondos és gyengéd a legügyesebb orvosok állandó felügyelete mellett, hogy bár senkit sem küldenek oda akarata ellenére, mégsem akad a városban olyan beteg, aki ne akarna inkább ott feküdni, mint otthon.

Mikor a betegek szakácsa megkapta az orvosok előírta élelmiszereket, akkor ami jó megmaradt, azt méltányosan szétosztják a csarnokok között aszerint, hogy hol mennyien vannak. De tekintettel vannak a fejedelemre, a papra és a traniborusokra, azonkívül ritkán az idegen követekre és a néhány külföldire, akik számára külön, jól berendezett szállást jelölnek ki. Ha a megállapított időpontban elhangzik az érckürtök figyelmeztetése, mind a harminc család összejön a termekben, hol a reggelit és estebédet elfogyasztják, hacsak nincs valaki kórházban, vagy nem ebédel otthon. Nincs senkinek sem megtiltva, hogy a piacról élelmiszert kérjen magának, föltéve, hogy a csarnokokat már kielégítették. Tudják, hogy senki sem teszi ezt meggondolatlanul, mert bár nem tilos otthon étkezni, mégsem teszi senki szívesen, minthogy nem tartják tisztességesnek, meg aztán ostoba dolog is lenne rosszabb ebéddel bíbelődni, ha a gazdag és ízletes étel a csarnokokban olyan közel elérhető. A csarnokban minden piszkosabb, vagy nehezebb munkát a szolgák végeznek, különben a főzés, ebédkészítés és étkezéssel

összefüggő minden dolog kizárólag az asszonyok feladata. Természetesen minden család asszonyai sorra kerülnek.

Három, vagy a vendégek számához képest több asztalnál ülnek étkezéskor: a férfiak a fal mellett helyezkednek el, az asszonyok a külső részen, hogyha valami hirtelen bajuk támadna, ami az állapotosokkal időnként megesik, anélkül hogy a sorok rendjét megzavarnák, fölkelhessenek, és a szoptatós nők termébe mehessenek. Ezek ugyanis külön ebédlőben ülnek, ahol e célból állandóan van tűz, tiszta víz, bölcsők, hogy néha-néha lefektethessék a csecsemőket, és ha akarják, pólyáikból kibontva szabadon játszhassanak velük a tűz előtt. Ki-ki maga táplálja csecsemőjét, ha nem akadályozza meg benne halál vagy betegség. Ilyen esetben a sy-

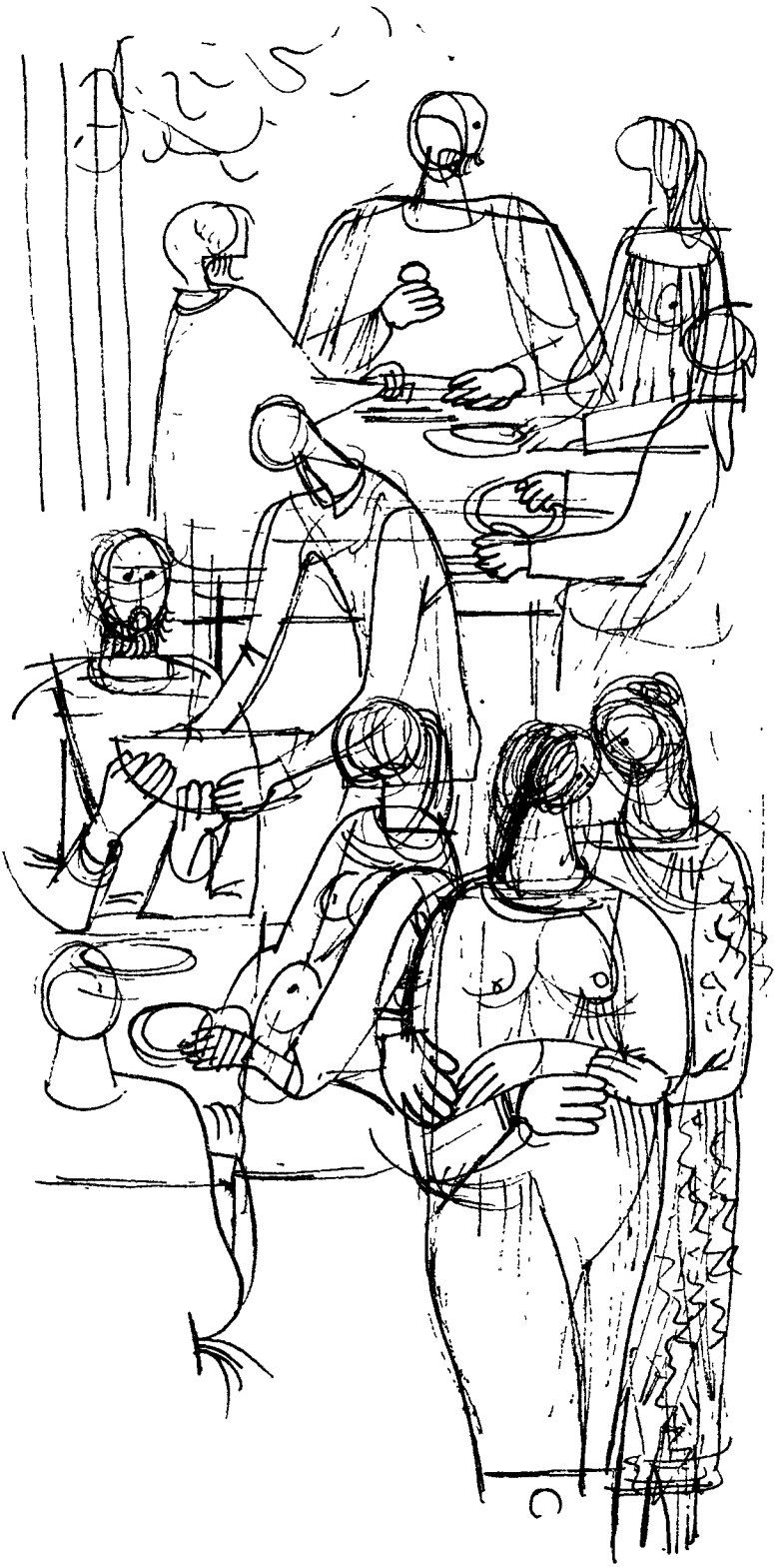

phograntusok feleségei gyorsan dajkát keresnek, és nem nehéz találniok, mivel az erre alkalmas asszonyok semmi kötelességet nem vállalnak szívesebben, hisz ezáltal elnyerik mindenki elismerését, és a nevelt gyermek is szülőjének tekinti dajkáját.

A szoptatós anyák csarnokában ülnek estebédhez az összes gyermekek, akik még nem töltötték be ötödik életévüket. A többi serdületlen, akik közé számítják a házasság korhatárán innen levő gyermekeket, kiszolgálja a lakomázókat, aki pedig koránál fogva erre még nem alkalmas, ott áll, éspedig a legnagyobb csöndben. Valamennyien azt eszik, amit az idősebbek nyújtanak nekik, és nincs más külön idejük az ebédre. Az ebédlő felső részén keresztbeállított asztal közepén, a főhelyen, ahonnét az egész gyülekezetet láthatni, ül a syphograntus feleségével. Mellettük ülnek ketten a legöregebbek közül, ugyanis minden asztal mellett négyesével ülnek. Ha pedig a közelben templom is van, akkor a pap és felesége foglal helyet a syphograntussal az asztalfőn. Tőlük kezdődőn kétoldalt fölváltva ülnek kettesével fiatalok, majd ismét öregek, s ilyenformán az egész teremben az egykorúak is egymás mellé kerülnek, meg a különböző korúak is összevegyülhetnek. Ezt a rendelkezést avégből hozták, hogy az öregek tekintélye s az irántuk való tisztelet tartsa vissza a fiatalságot bizonyos helytelen szabadosságoktól a beszédben és a mozdulatokban, mivel semmit sem lehet tenni vagy mondani az asztalnál, ami a szomszédok figyelmét kikerülné. Miután a főhelyen ülők vettek, nem kínálják sorra a tálakat, hanem először mindig a megkülönböztetett helyen ülő családfőknek viszik oda a legjobb falatokat, s csak aztán szolgálják ki a többieket egyenlőn. Viszont az öregek az ínyencfalatokat, amelyekből nem volt annyi, hogy mindenkire elég jutott volna, a saját belátásuk szerint osztják meg a körülöttük levőkkel. Így megadják a tiszteletet az idősebbeknek, de mindenkire háramlik valami a jóból is.

Villásreggeli és estebéd előtt valamilyen épületes könyvből olvasnak föl, de csak röviden, hogy el ne unják. Ezután a vének tisztes beszélgetésbe fognak, de nem ünnepélyesek, inkább tréfásak, és nem töltik be az egész étkezést hosszú előadásokkal, hanem szívesen meghallgatják a fiatalokat is. Sőt erre egyenesen ráveszik őket, hogy kinek-kinek a hajlamát, tehetségét fesztelen lakomázás köz-

ben könnyen kitapasztalhassák. A villásreggelik rövidek, az estebédek hosszabbak. Így válik üdvösebbnek az egészséges emésztésre, mivel a reggelire munka, az estebédre álom és éjszakai nyugodalom következik. Nem múlik el estebéd zene nélkül, és a csemege sem hiányzik soha. Illatos fűszereket is égetnek, jószagú olajokat hintenek, és mindent megtesznek, hogy fölvidítsák a lakomázókat. E tekintetben kissé engedékenyebbek, és semmilyen szórakozás nem tilos, ha nem származhatik belőle baj.

Így étkeznek a városban; falun pedig mindenki a saját házában eszik, mivelhogy távolabb laknak egymástól az emberek. De egy családnak sem hiányzik semmije a megélhetéshez, hiszen tőlük származik mindaz, amiből a városiak élnek.

Hogyan utaznak a seholszigetiek?

Ha azonban valakit elfog a vágy más városban tartózkodó barátja után, vagy magát a vidéket szeretné látni, könnyen kap rá engedélyt a syphograntusoktól és traniborusoktól, hacsak valami közmunka nem állja útját. Rendszerint egy-egy csoport egyszerre indul a fejedelem levelével ellátva, amely az utazás tartalmát s a visszatérés napját is megszabja. Szekeret adnak egy állami szolgával együtt, hogy az ökröket hajtsa és gondozza. A szekeret azonban, mint terhes akadályt általában visszautasítják, hacsak nincsenek velük asszonyok a csoportban. Semmit sem visznek magukkal, és mégsem szenvednek hiányt az úton, mert mindenütt otthon vannak. Ha valamelyik helyen egy napnál tovább tartózkodnának, ki-ki belefog a saját mesterségébe és a szakmabéliek emberségesen támogatják. Ha valaki saját felelősségére a város határán túlra csatangol, és rajtakapják, hogy nincs szabadságlevele a fejedelemtől, szökevényként viszik vissza, mint akit gyalázaton értek, és szigorúan megbüntetik; ha pedig újra ilyesmire vetemedik, szolgasággal sújtják.

Akinek kedve támad, hogy saját városa határában kószáljon, föltéve, hogy apja megengedi és felesége is beleegyezik, akadálytalanul megteheti. De akármelyik

majorságba vetődik, előbb nem kap élelmet, míg az ott kötelező délelőtti, vagy délutáni munkamennyiséget le nem dolgozta: ilyen föltétellel bárhová mehet városa határában. Mert a város számára épp annyira hasznot hajtott, mintha helyben maradt volna.

Amint látjátok, soha semmi mód a tunyálkodásra, semmi ürügy a restségre! Nincsenek bor- és sörmérések, nyilvánosházak, nincs alkalom elzülleni, nincsenek titkos találkahelyek, bordélyok: de a közösség éber tekintete kényszerít arra mindenkit, hogy megszokott munkáját végezze, vagy tisztességesen töltse pihenőidejét. Amelyik népnek ilyenek a szokásai, ott következőleg mindennek bőviben vannak, és minthogy a javakból mindenkinek egyenlőképpen kijut, nem csoda, ha nincs köztük ínséges vagy koldus.

Láthatatlan város tanácsában, mint említettem, minden évben minden városból hárman-hárman jönnek össze, megállapítják, hogy az egyes városoknak miből van fölöslegük, viszont minden egyes helyen miből volt szűkebb a termés, és tüstént kiegyenlítik a hiányokat a fölöslegekből, mégpedig ingyen, és kölcsönösen nem fogadnak el viszonzásul semmit. Hiszen akármelyik város ingyen adott terméséből bármelyik másiknak, ezért természetes, hogy fizetség nélkül kapjon bármelyiktől olyan terményeket, melyeket nélkülöz. Ilyenformán az egész sziget olyan, mint egyetlen család.

A seholszigetiek a következő termésév bizonytalan kimenetele miatt két évre gondoskodnak előre, s csak miután megfelelően ellátták magukat, szállítanak a fölöslegből más országokba is, mégpedig sok gabonát, mézet, gyapjút, vásznat, fát, bíborbogyót és bíborcsigát, prémeket, viaszt, faggyút, bőrt s ehhez még állatokat. Mindezek egyhetedét az illető ország szegényeinek adják ajándékba, a többit jutányosan eladják. E kereskedelmi üzletek révén nemcsak azokat az árukat viszik hazájukba, amelyekben otthon hiányt szenvednek (ez pedig jóformán egyedül a vas), hanem igen sok aranyat és ezüstöt is. Mivel pedig már régóta cselekszenek így, hihetetlen bőségben vannak náluk fölhalmozva ezek a dolgok. Már alig is törődnek vele, hogy készpénzért adjanak-e el valamit, vagy hitelre; legnagyobbrészt adóslevelek vannak birtokukban, csakhogy amikor az okiratokat

kiállítják, soha nem a magánosok, hanem rendszerint egy egész város közhitelét kötik le. Amikor a fizetés napja elérkezik, a város az adós magánembertől behajtja a tartozást, kincstárában helyezi el és használát veszi, amíg a seholszigetiek vissza nem követelik. Ezek nagyrészt nem kérik vissza, mert nem tartják méltányosnak, hogy elvegyék azoktól, akiknek a pénz segítségére van, míg náluk semmi haszna. Ha azonban a dolog úgy fordul, hogy bizonyos részét más népnek akarják kölcsön adni, akkor végre visszakövetelik, úgyszintén, ha háborút kell viselniök. Arra az egy célra tartogatják otthoni kincsüket, hogy végveszélyben, vagy hirtelen bajban oltalmuk legyen. Leginkább külföldi zsoldosokat bérelnek rajta óriási fizetéssel, mivel szívesebben vetik

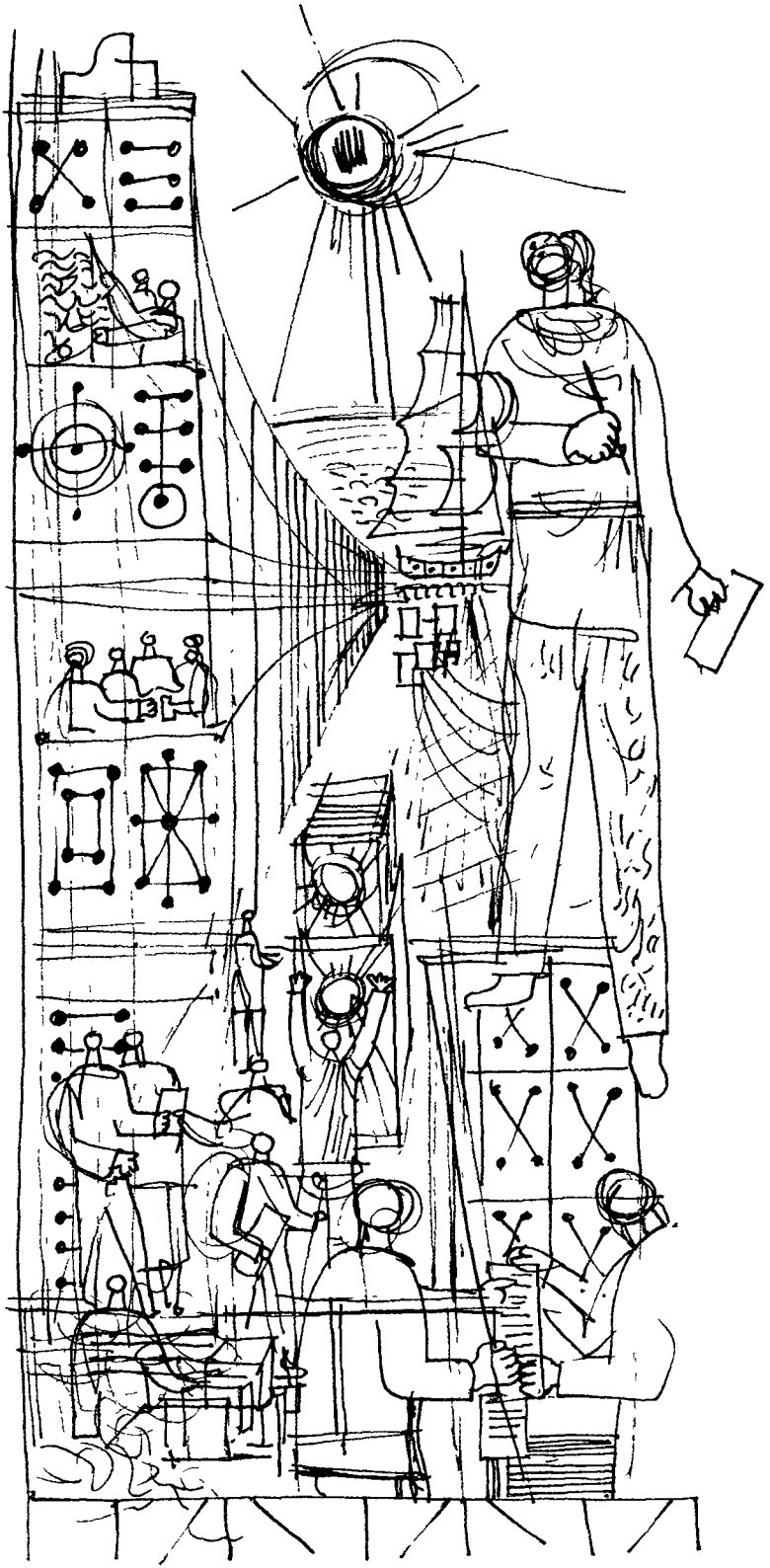

őket a veszélybe, mint saját polgártársaikat. Azt is jól tudják, hogy sok pénzzel az ellenség maga is megvehető akár árulás útján, akár belviszály segítségével.

Ezért fölbecsülhetetlen kincset őriznek, de nem úgy, mintha kincs volna, hanem olyan módon, hogy restellem elmondani, mert attól félek, hogy beszédemnek semmi hitele nem lesz. Félelemre pedig annál több okom van, mivel jól tudom, hogy én magam is nehezen hittem volna el másnak, ha nem láttam volna tulajdon szememmel. Különben természetes, hogy ami a hallgatóim szokásaitól távol áll, annak hitele is nagyon lecsökken. Ámbár a dolgok okos mérlegelője nem fog nagyon csodálkozni: a seholszigetiek, akik egyéb intézményeikben is annyira különböznek a mieinktől, nyilvánvalóan az ezüst és arany használatában is inkább igazodnak a maguk szokásához, mint a mienkhez. Ugyebár a seholszigetiek nem használhatnak pénzt, és olyan eshetőségre tartogatják, ami talán soha nem fog bekövetkezni: az ezüstöt és aranyat tehát, amiből a pénz készül, úgy tartják maguknál, hogy senki sem becsüli többre csekély természetes értékénél. Mindenki beláthatja, hogy ez messze elmarad a vasé mögött. Az emberek vas nélkül éppúgy nem élhetnek, mint tűz és víz nélkül, viszont az aranynak és ezüstnek a természet semmi olyan hasznos tulajdonságot nem adott, amit könnyen ne tudnánk nélkülözni. Csak az emberi ostobaság tulajdonít nekik akkora értéket, mert ritkák. Gyöngéd és jóságos anyánk, a természet szemünk elé helyezte mindazt, ami jó és hasznos: a levegőt, vizet és magát a földet, a hiábavaló és haszontalan dolgokat azonban mélyen elrejtette. Ha tehát ezeket a fémeket náluk valamilyen toronyban dugnák el, a fejedelem és a tanács gyanúba eshetnék, minthogy a tömeg ostobán ravaszkodó, hogy a népet becsapva, ők maguk akarnak valami hasznot húzni belőle. Ha továbbá ivóedényeket és más efféle dolgokat kovácsolnának belőlük, aztán egyszer csak eljönne az alkalom, amikor ismét mindent be kell szedni és a katonák zsoldjára visszakérni, könnyen előfordulna, hogy nehezen engednék visszavenni azt, amiben már örömüket kezdték lelni.

Hogy ezt elkerüljék, olyasvalamit eszeltek ki, ami ugyan egybehangzó az ő többi intézkedésükkel, de messze távol esik a mienktől, akik az aranyat annyira becsüljük, s oly féltékenyen rejtegetjük. Épp ezért csak az hiheti el, aki maga is

tapasztalta. Ugyanis míg olcsó agyagból és üvegből készült, bár igen ízléses, cserépedényekből esznek és isznak, aranyból és ezüstből készítik a közös csarnokokban és magánházakban mindenfelé az éjjeliedényeket, és minden egyéb alacsony rendeltetésű edényüket. Ugyanezen fémekből készítik a rabláncokat és erős bilincseket, melyekkel a rabszolgákat zabolázzák. Végül aki valami gaztett miatt elhírhed, annak aranykarikát aggatnak a fülébe, aranygyűrűt húznak az ujjára, aranyláncot vetnek a nyakába, s végül fejét aranyabronccsal övezik.[60] Szóval minden módon azon vannak, hogy az aranyat és ezüstöt gyalázatban tartsák. Ezért van aztán, hogy míg a többi nemzetek olyan nehezen engedik maguktól elragadni ezeket a fémeket, mintha a szívüket tépnék ki, a seholszigetiek egy garassal sem éreznék magukat szegényebbeknek, még ha egyszer mind oda is kellene adniok.

Igazgyöngyöket is szednek a parton, sőt némely sziklák között gyémántot és gránátkövet; de nem keresik különösképpen, csak ha véletlenül kezükbe kerül, kicsiszolják. A kis gyerekeket ékesítik velük, akik első gyermekéveikben büszkék az ilyesféle csecsebecsékre és dicsekednek velük. De amint valamicskével idősebbek lesznek, amint észreveszik, hogy az efféle haszontalanságokkal csak gyermekek játszanak, nem szüleik intésére, hanem saját maguktól szégyenleni kezdik, és leteszik, ahogy a mi gyermekeink is eldobják a diót, a gombot, a babákat, amint fölcseperednek.

Hogy ezek a más nemzetekétől olyannyira különböző szokások Sehol szigetén mennyire eltérő érzületet is hoznak létre, soha olyan világosan nem tűnt szembe, mint Széllelbélelt-ország[61] követjárása alkalmával. Ezek a követek éppen ottartózkodásom idején jöttek Láthatatlan városába. Mivel nagy fontosságú ügyek megbeszélésére érkeztek, az a bizonyos három férfiú minden városból már jövetelük előtt összegyűlt. A szomszédos népek követei, akik már régebben is jártak ott, jól ismerték a seholszigetiek szokásait, így hát megszokták, hogy a lehető legegyszerűbben jelenjenek meg közöttük. Észrevették ugyanis, hogy a fényes ruhának semmi becsülete nincs náluk, a selymet megvetik, sőt az aranyat még megbélyegzőnek is tartják. De a széllelbéleltek valamivel távolabb laktak, és még soha nem volt dolguk a seholszigetiekkel. Midőn tehát meghallották, hogy a testi

cicomát nem ismerik, szentül hitték, hogy amivel nem élnek, az nincs is birtokukban, és mert inkább voltak gőgösek, mint bölcsek, elhatározták, hogy olyan fényesen fognak megjelenni, mint valami istenek, és a nyomorult seholszigetiek szemét káprázatos ruházatukkal el fogják vakítani. Tehát bevonultak a követek háromszáz főnyi kísérettel, valamennyien tarka, többnyire selyemruhában, a követek maguk — minthogy otthon nemesi rangot viseltek — aranyos köpenyben, nagy aranyláncokkal, arany fülbevalókkal, ehhez még a kezükön aranygyűrűk, ragyogó gyönggyel és drágakövekkel kirakott dolgokkal ékeskedtek, melyeket a seholszigetieknél vagy rabszolgák viselnek büntetésből és gonosztevők gyalázatuk jeléül, vagy a gyermekek játékszerül.

Hát megérte a fáradságot látni, mint ágaskodott a taréjuk, mikor a saját öltözetüket az utcákra özönlő seholszigeti nép ruházatával összehasonlították. Viszont nem kevésbé élvezetes látvány volt, hogy mennyire csalatkoztak várakozásukban, s mennyire távolálltak attól a megbecsüléstől, amit el akartak érni, mert valamennyi seholszigeti szemében ez az egész fényűzés szégyenletesnek tűnt föl, néhányuk kivételével, akik jártak már más nemzeteknél valamilyen ügyben. A legalacsonyabb rangú szolgákat üdvözölték tisztelettel uraik helyett, a követeket pedig aranyláncaik miatt rabszolgáknak nézték, és minden tiszteletnyilvánítás nélkül hagyták továbbmenni. Sőt akadtak gyerekek, akik a drágaköveket már régebben eldobták, amint megpillantották a követek kalpagjaira függesztett drágaköveket és gyöngyöket, anyjukat hívták és bökdösték: „Nini, édesanya, ez a nagy fickó gyöngyökkel és kövecskékkel játszik, mintha még kisfiú volna!" Mire az anyja komolyan csitította: „Hallgass, fiam, valamelyik udvari bolond lehet a követek szolgálatában." Mások meg az aranyláncokat kifogásolták, hogy semmi hasznuk, hiszen olyan finomak, hogy a rabszolga könnyen összeszakíthatja őket, viszont olyan lazák, hogy amikor csak tetszik, széjjeltörheti, és szabadon elszökhet bárhová. A követek viszont egy-két napi ott-tartózkodás után annyi aranyat láttak, és olyan megvetett használatban, épp annyira gyalázat tárgyaként, amennyire becsben volt náluk. Hiszen a seholszigetiek egyetlen szökött rabszolga bilincseire több aranyat és ezüstöt használtak föl, mint amennyiből hármójuk

pompája került ki. A követek ekkor félretéve gőgjüket, megszégyenülten lerakták ékszereiket, melyekkel oly kihívóan büszkélkedtek, főként, miután kissé jobban összebarátkoztak a seholszigetiekkel, és megismerték szokásaikat és fölfogásukat. Ezek csodálkoznak a követek előtt, hogy akad halandó, akit apró kövecskéknek gyönge fénye gyönyörködtet, mikor pedig bármelyik csillagot, sőt magát a napot nézheti; hogy valaki olyan ostoba lehet, és önmaga előtt is előkelőbbnek érzi magát finomabb gyapjúszövetben. Pedig ennek gyapját is birka viselte egykor, és azóta is megmaradt birkagyapjúnak. Csodálkoznak, hogy a természeténél fogva használhatatlan aranyat most minden nép annyira becsüli, hogy magát az embert sokkal kevesebbre értékeli

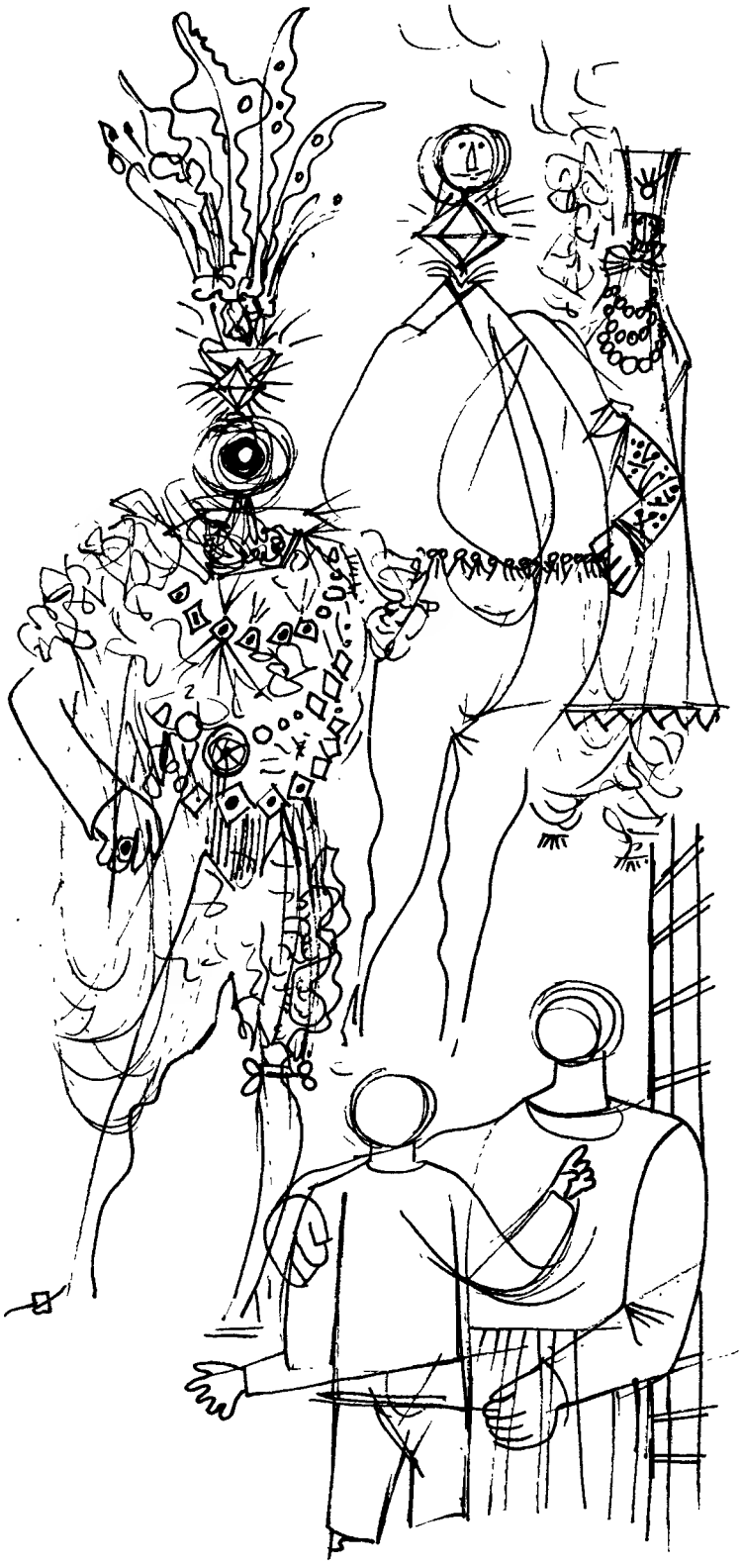

az aranynál, pedig nagy becsértékét az ember szolgálatában nyerte. Bármilyen oktondi fickó, még ha nincs is több esze, mint egy tuskónak, és olyan komisz is, amilyen buta, mégis sok bölcs és jóravaló férfit tarthat szolgaságában csak azért, mivel nagy csomó aranypénz jutott neki. Ha pedig a vakszerencse vagy valamilyen fortélyos törvény, amely éppúgy fölkavarja a dolgokat, mint a szerencse, ettől az úrtól az egész háznép legmegvetettebb semmiházijához vinné át az aranyat, az úr az arannyal együtt tüstént cselédje szolgaságába kerülne, mintha csak függeléke, ráadása volna pénzének.[62] De még jobban csodálják azoknak esztelenségét, akik sem nem adósai, sem nem lekötelezettjei a gazdagoknak, és mégis majdnem hogy isteni tiszteletben részesítik őket csak azért, mert gazdagok, pedig tudják jól, hogy olyan fukarok és kapzsik, hogy egész életükben holtbizonyosan egy garaska sem fog hozzájuk kerülni abból a nagy halom pénzből.

E fölfogást részben államuk oltotta beléjük, mint amelynek törvényei messze távol esnek az effajta ostobaságoktól, részben pedig tanulás útján szerezték. Mert bár kevesen vannak minden városban, akiket fölmentenek a munkától és csak a tanulásra jelölnek ki, már akikben gyermekkoruktól fogva kiváló természetet, rendkívüli tehetséget és a széptudományokra hajlamos lelket vettek észre, mégis minden gyermeket iskoláztatnak, és a nép jó része, férfi, asszony, egész életében a munkátlan órákat tanulásra fordítja.

A tudományos ismereteket saját nyelvükön tanulják. Ez nem szűkölködik szavakban, kellemes hangzású és nincs is nyelv, amely hívebben tolmácsolná a lelket. Nyelvük azon az egész világtájon körülbelül egyformán hangzik, legföljebb imittamott romlottabban, vagy más változatban.

A mi földrészünkön híres filozófusok neveit jövetelünk előtt még hírből sem ismerték, mégis zenében, dialektikában, számtanban és mértanban ugyanazon dolgokra jöttek rá, mint a mi bölcseink. Tehát a mi régi filozófusainkkal majdnem minden dologban vetekednek, de messzire elmaradnak a mi modern dialektikusaink találmányaitól. Még egyetlen szabályát sem ismerik azoknak a finoman kifürkészett restrikcióknak, amplifikációknak, szuppozícióknak, melyeket a „Logikácskából" erre mindenfelé tanulnak a gyerekek. A „másodlagos fogalmakat"

meg aztán annyira nem bírják fölérni ésszel, hogy még „az embert mint olyat általánosságban" sem bírta ott senki megpillantani, pedig tudjátok, hogy az igazán hatalmas, sőt bármely óriásnál nagyobb, aztán meg nálunk már mindenki ujjal mutogat reá.[63]

Ellenben nagyszerűen ismerik az égitestek és szférák mozgását. Sőt igen ügyes gépezeteket is találtak ki, különböző figurákkal, amelyekkel a nap, a hold és az ő egükön látható többi égitestek mozgását, valamint helyzetét pontosan megjelölik. Egyébként a bolygócsillagok barátkozásai és viszálykodásai, meg az egész csillagjóslási ámítás még álmukban sem jut eszükbe. Viszont előre meg tudják állapítani bizonyos jelekből és hosszú gyakorlat révén a záporokat, szeleket és az időjárás egyéb változásait. A föntebbi jelenségek okáról, a tenger áramlásairól és sós tartalmáról s általában az ég és föld eredetéről, természetéről részben ugyanúgy vélekednek, mint a mi régi filozófusaink, de az e tárgyakban fölhozott új érveik messze eltérnek régi bölcseink fölfogásától, sőt, akárcsak azok, ők is lépten-nyomon ellentétbe kerülnek egymással.

A filozófia erkölcstani részében ugyanazokról a dolgokról vitatkoznak, mint nálunk. A lelki, testi és világi javakról, aztán arról, vajon „jó" jelzővel illethetjük-e mindezeket, vagy csak a lelkieket? Értekeznek az erényekről és élvezetekről. De valamennyi közül az első és legfőbb vitás pont, hogy miben rejlik az ember boldogsága, egy vagy több dologban-e? És, úgy látszik, itt a kelleténél hajlamosabbak, hogy az élvezet pártján legyenek, és ebben jelölik meg az emberi boldogságot vagy teljesen, vagy legalábbis nagyrészt. De még jobban fogsz csodálkozni, hogy ehhez az érzéki fölfogáshoz mégis vallásukban keresnek támasztékot, holott az komoly és szigorú, mondhatni komor és zord. Nem is vitatkoznak a boldogságról anélkül, hogy vallási elvekkel ne kötnék össze a filozofálást, mert az észt önmagában erőtlennek tartják, és elégtelennek az igazi boldogság kifürkészésére.

Ezek az elvek ilyenfélék: a lélek halhatatlan, és isten kegyelméből a boldogságra született, erényeink és jótetteink az élet után elnyerik jutalmukat, a bűnökre pedig büntetés vár. Ámbár ezek a dolgok a vallás körébe tartoznak, mindamellett úgy vélik, hogy az ész vezet belátásukra s a bennük való hitre. Ha ezeket elvetnék,

mondják, nyomban senki sem lenne többé olyan ostoba, hogy ne a gyönyörre törekedne jón, rosszon keresztül. Csak arra vigyázna, hogy kisebb élvezet ne állja útját a nagyobbnak, vagy hogy ne olyan élvezetre törekedjék, melyet fájdalom követ. Mert az aztán nagy őrültség lenne, zord és nehéz erényekre törekedni, és nemcsak az élet kellemességeit elvetni, de készakarva vállalni fájdalmat, ha mindettől semmi jót nem várasz. Hiszen mi jó is származhat belőle, ha a halál után semmi jót nem kapsz, az életet meg élvezet nélkül nyomorultan élted át?

Véleményük szerint a boldogság nem minden élvezetben, hanem csak a jó és tisztességes élvezetben rejlik. Az élvezethez, mint legtöbb jóhoz vonzza egész természetünket maga az erény is, az ellenvélemény pedig éppen benne látja a boldogságot. Tudniillik az erényt úgy határozzák meg, hogy nem egyéb, mint a természet szerint élni (hiszen erre rendelt bennünket isten), és az követi a természet szavát, aki egyes dolgok keresésében, mások kerülésében az észnek engedelmeskedik.[64] Mert elsősorban az ész gyújtja föl a halandókat az isteni fölség szeretetére és tiszteletére, mint akinek köszönhetjük, hogy létezünk, és hogy képesek vagyunk a boldogságra. Az ész int és buzdít bennünket, hogy éljük életünket, amily kevés gonddal és amilyen sok örömmel csak tudjuk, és — mivel ember az embernek természetes társa — ugyanennek elérésére segítsünk mindenkit. Soha senki nem volt annyira komoly s rideg követője az erénynek és gyűlölője az élvezeteknek, hogy tőled megkívánta volna a szenvedéseket, a virrasztásokat, az ápolatlanságot, de egyúttal ne parancsolta volna, hogy erődhöz képest segíts a mások nyomorúságát és baját enyhíteni, egyúttal ne tartotta volna dicséretesnek az emberség nevében, ha ember az embernek javára és vigasztalására van.

Szóval a legnagyobb mértékben emberséges mások szenvedéseit csillapítani és a szomorúságot eltörölve életüket újra kellemessé tenni. Hát akkor hogyne ösztökélne bennünket természetünk, hogy ugyanezt adjuk meg magunknak is? Mert vagy erkölcsileg rossz a kellemes, azaz élvezettel teli élet és ez esetben nemcsak hogy senkit nem szabad hozzásegíteni, hanem, mint ártó és halálos állapottól, mindenkit el kell vonni tőle, vagy pedig erkölcsileg jó és másokat hozzájuttatni nemcsak szabad, de kötelesség, akkor pedig elsősorban magadat hozzájuttatni

miért ne lenne szabad? Önmagaddal szemben sem lehetsz kegyetlenebb, mint másokkal. Ha a természet arra int, hogy másokhoz jó légy, nem akarhatja viszont, hogy magaddal szemben vad és kegyetlen légy.

A seholszigetiek szerint, tehát maga a természet írja elő nekünk legfőbb életcélként az élvezetet, s a természet parancsa szerint élni: erény. A természet arra is ösztönzi a halandókat, hogy kölcsönösen segítsék egymást a derült életre, de ugyancsak azt is megparancsolja, éspedig keményen, vigyázzanak, nehogy úgy teremtsenek maguknak kényelmet, hogy másoknak bajt okozzanak vele! A kölcsönös segítségre pedig méltán int a természet, az is hasonlóan tesz, mivel senki sem áll annyira fölötte az emberi sorsnak, hogy csak vele egyedül törődne, ugyanis mindenkit egyformán táplál, és ugyanazon emberforma közösségében ölel egybe.

Úgy vélik tehát, hogy az élet javainak, vagyis az élvezet matériájának fölosztására vonatkozó magánszerződéseket és közösségi törvényeket meg kell tartani, akár egy jó fejedelem rendelte el igazságosan, akár a nép szentesítette közös egyetértéssel, minden zsarnokságtól vagy cselvetéstől szabadon. E törvények megsértése nélkül a saját javadról gondoskodni bölcs előrelátás, a köz javáról gondoskodni még azonkívül hazaszeretet, de gazság a más élvezetét tönkretenni. Ha azonban te magad valamitől megfosztod, hogy másoknak add, ez már az emberiesség és jóság törvénye, mely soha annyi jót el nem vesz tőlünk, mint amennyit majd visszaad. Mert visszafizet a jótett kiváltotta hála, magának a jótettnek tudata és mindazok szeretetének, jóakaratának emléke, akikkel jót tettél; mindez több élvezetet ad a léleknek, mint az a testi gyönyörűség, amelyről lemondtál. Végül a viszonzásról győzi meg a vallás is lelkünket, mely boldogan hiszi, hogy a rövid és csekély örömért végtelen, soha el nem múló örömmel fizet az isten. Ha tehát jól megfontoljuk, ily módon azt tartják, hogy minden tettünk és erényünk az élvezetet célozza, ez a végső boldogság.

Élvezetnek nevezik a test és a lélek minden olyan mozdulatát, állapotát, amely természet szerint jól esik, és nem oktalanul fűzik hozzá, hogy „természet szerint". Ugyanis a természet szerint kellemes dolgokra nem törünk sértést okozva, nem vesztünk el általuk valami még kellemesebbet, nem jár velük kimerültség, s nem-

csak érzékeink helyeslik, hanem értelmünk is. Ezzel szemben, mondják a seholszigetiek, azok a dolgok, melyekről az emberek hiú összebeszéléssel és természet ellenében azt állítják, hogy édesek, mintha bizony hatalmukban lenne a lényeget és elnevezést összecserélni, semmi boldogságot nem okoznak, sőt a legnagyobb mértékben akadályozzák. Tudniillik, ha egyszer belefészkelik magukat az emberbe, nem hagynak helyet az igazi, tiszta gyönyörűségek számára, és a hamis élvezetek képzeteivel tökéletesen elfoglalják az emberi lelket. Ugyanis nagyon sok olyan dolog van, amiben természeténél fogva semmi kellemesség nincs, sőt sok keserűség, mégis a rossz vágyak fonák csábításai következtében nemcsak a legnagyobb élvezetek közé számítanak, de az élet legfontosabb szükségletei közé vannak sorolva. E hamis gyönyörök csoportjába veszik azoknak képzelgéseit, akik, mint említettem, annál különbeknek látszanak önmaguk előtt, minél szebb ruhában járnak. Ezek egyetlen dologban kétszeresen tévednek; mert hamis úton járnak, amikor azt hiszik, hogy ruhájuk jobb, meg akkor is, amikor azt hiszik, hogy ők jobbak. A ruha célját tekintve miért is lenne különb a vékony fonalú szövet a vastagabb fonalúnál? Ők azonban fönnhordják taréjukat, mintha csak természetüknél fogva válnának ki, nem pedig saját tévedésük következtében és azt hiszik, hogy a ruhával tulajdon értékük is gyarapodik.[65] Ezért aztán azt a megbecsülést, melyet szerényebben öltözve nem remélnének, a jobb ruhának mintegy jog szerint megkövetelik, s ha nem becsülik őket eléggé, méltatlankodnak. De különben is ez az üres és céltalan megbecsültetés maga nem ostobaság-e? Mert minő természetes vagy igazi gyönyörűséget okoz a más csupasz feje búbja, vagy megroggyant térde? Vajon meggyógyítja a tulajdon térdfájásodat? Vagy kikúrálja beteg fejedet?

Ilyen hamis gyönyörűségek közt éldelegnek és tömjéneznek önmaguknak azok, akik történetesen gazdag földesúri ősök hosszú sorára tekinthetnek vissza. Hiszen manapság mi másban rejlik a nemesség? Azonban egy hajszállal sem tartják magukat kevésbé előkelőknek azok, akik őseiktől semmit sem örököltek, vagy ha örököltek is, azt eldőzsölték.[66] Ide számítjuk azokat, akik, mint mondtam, gyöngyökbe és drágakövekbe vannak beleszerelmesedve, és szinte istennek képzelik magukat, ha valami pompás drágakövet sikerül megszerezniök, különösen, ha

abból a fajtából valók, amelyet hazájukban a divat éppen a legtöbbre becsül: mert mivelhogy nem mindenütt és nem minden időben állnak ugyanazon fajták becsben. És ezeket a köveket aranyfoglalat nélkül vásárolják, csupaszon, sőt még így is csak akkor, ha az eladó megesküszik, és jótáll, hogy a gyöngy igazi, és a kő valódi. Tudniillik nagy gondban vannak, nehogy valódi helyett hamisítvány tessék meg szemüknek. Pedig ugyan miért nyújtana kisebb gyönyörűséget a mesterséges kő, ha egyszer szemed nem tudja megkülönböztetni az igazitól. Egyforma értékének kell lennie mind a kettőnek a te szemedben is, meg a vakében is.[67]

Hát aztán, akik fölös vagyont őrizgetnek, de nem használják semmire a fölhalmozott kincset, csak látásában gyönyörködnek, vajon igaz gyönyörűséget élveznek, vagy hamissal áltatják magukat? Meg azok, akik ellentétes hibába esve aranyukat, melyet sohasem fognak használni, sőt talán nem is látnak többé, elássák, remegve, hogy el ne veszítsék, és éppen ezáltal vesztik el? Ugyanis mi mást jelent elvonni valamit a saját használatától és talán minden emberétől és visszaadni a földnek? És te mégis hogy örülsz, mennyire megszabadultál gondjaidtól, ha elástad kincsedet! Ha mármost valaki ellopná, és te a lopásról mit sem sejtve halsz meg tíz év múlva, mondd csak, ebben az egész tíz évben, amit a lopás után még élnél, jelent-e számodra különbséget, hogy a pénz eltűnt-e, vagy megmaradt? Hiszen mindkét esetben ugyanaz a hasznod volt belőle.

Ezekhez az ízetlen örömökhöz sorolják a kockajátszókét, pedig ezt az esztelenséget nem is gyakorlatból, hanem csak hallomásból ismerik, ugyanide a vadászokét és madarászokét is.[68] Azt mondják, ugyan mi örömet okoz a kockákat a játéktáblára vetni? hiszen addig ismételed, hogy ha eleinte volt is benne valami gyönyörűség, akkor is megelégelnéd az állandó ismétlődést. A vadászkutyák ugatásában és vonításában nem több-e a bosszantó, mint az élvezetes? Vagy menynyivel nagyobb öröm, ha a kutya nyulat hajszol, mint amikor a kutya kutyát? Nemde mindkét esetben ugyanaz történik: futnak, mivel téged a futás gyönyörködtet. Netalántán a szemed előtt lejátszódó gyilkolást reméled? A marcangolást várod? Nem kellene-e inkább szánalomra indulnod ettől a látványtól, amidőn a kis nyulat az eb, a gyöngét az erős, a félénken menekülőt a vad, az ártatlant a ke-

gyetlen tépi szét? Éppen ezért a seholszigetbeliek ezt az egész vadászatot, mint szabad emberekhez méltatlan foglalkozást, a mészárosokra hagyták. Ezt a mesterséget tudniillik, mint említettem, rabszolgák űzik. És azt tartják, hogy a vadászat a mészárosmesterségnek is a legalja, mert a többi része hasznosabb is, meg tisztességesebb is: sokkal inkább kíméli az állatokat, és csak szükségből pusztítja, holott a vadász a szerencsétlen kis állat legyilkolásában és szétmarcangolásában egyedül gyönyörűséget keres. Azt tartják, hogy még az állatok között is a lélek kegyetlen hajlamaiból keletkezik az öldöklésben való gyönyörködés, vagy pedig e féktelen vágy állandó kielégüléséből fajul kegyetlenséggé.

Ezekről tehát és az efféle dolgokról, melyeknek száma végtelen, és melyet a halandók tömege élvezetnek tart, a seholszigetiek azt mondják, hogy nincs is közük az igazi örömhöz, mivel semmi nincs bennük, ami természet szerint élvezetes volna. Véleményüktől az sem téríti el őket, hogy ezek az élvezethez hasonló érzéseket keltenek. Ugyanis nem a dolog természetéből következnek ez érzések, hanem az emberek képtelen szokásából. A megszokás bűne, hogy a keserűt édesnek tartják egészen úgy, mint a terhes asszonyok megzavarodott ízlése méznél édesebbnek érzi a szurkot és a faggyút. De a betegség vagy megszokás következtében elfajult ízlés nem tudja megváltoztatni semmi dolognak a természetét, így a gyönyörűségét sem.

A seholszigetiek az igazi élvezeteknek különféle fajtáit ismerik. Egyeseket lelkieknek, másokat testieknek tartanak. A lélek gyönyörűségei közé sorolják az értelmet és azt az élvezetet, amit az igazság szemlélete kelt. Ehhez számítják még a jól eltöltött élet kellemes emlékét és a boldog jövő biztos reményét. A testi gyönyörűségnek két formáját ismerik. Ezek közül az első érzékeinket nyilvánvaló jó érzéssel járja át, s a szervek fölfrissüléséből származik. Mivel ezeket a bennünk rejlő hő kimeríti, étellel és itallal frissítjük föl. A második fajta akkor keletkezik, amikor kivethetjük magunkból a testünkben levő túláradó anyagokat. Ezt érezzük a belek kiürítésekor, gyermeknemzéskor, vagy amikor a viszketést dörzsöléssel vagy vakarással enyhítjük. Akkor is keletkezhetik élvezet, ha nem kell tagjainknak valamely kívánságát teljesíteni, sem nem kell eltávolítani valamit, ami terhes,

s mégis érzékeinket valami titkos erővel, különös izgalommal csiklandozza, átjárja, megragadja. Ilyenféle élvezetünk támad például a zenéből.

Ismét más alakját a testi élvezeteknek a test nyugalmas és egyenletes állapotában látják, amikor egészségünket nem zavarja betegség. Az egészség ugyanis, ha semmi fájdalom nem ostromolja, magában is élvezet, még ha nem járul is hozzá valami külön gyönyörűség. Kevésbé kirívó ugyan és kevésbé izgatja az érzékeket, mint az evés-ivás hevesebb gyönyörűsége, mégis sokan benne látják a legnagyobb élvezetet, a seholszigetiek pedig szinte valamennyien ezt vallják mintegy minden élvezet alapjának, bázisának. Szerintük egyedül ez teszi derültté és kívánatossá a többi életkörülményeket, mert amint az egészség elvész, többé semmi élvezetnek nem marad helye. Ha nincs egészség, még a fájdalom szünetelése sem élvezet, legfeljebb zsibbadtság. A seholszigetiek gondosan megvitatták, és már régen elvetették azt a véleményt, hogy a szilárd és háborítatlan egészség nem élvezet, mivelhogy jelenlétét nem lehet észrevenni, hacsak nem hat ránk külső inger. Sőt majdnem valamennyien megegyeznek abban, hogy az egészség elsősorban nyújtja az élvezeteket. Mert, mondják, ha a betegség fájdalommal jár, ami az élvezet engesztelhetetlen ellensége (éppen úgy, mint az egészségnek a betegség), akkor szükségszerűleg a zavartalan egészségben jelen kell lennie az élvezetnek is. Az aztán már mindegy, hogy a betegség egyenlő-e a fájdalommal, vagy pedig hogy a betegséggel jár a fájdalom, az eredmény ugyanaz. Éppen úgy, akár az egészség maga az élvezet, akár szükségképpen hoz létre élvezetet, mint ahogyan a tűz hőt, mindenképpen tény, hogy a szilárd egészségű emberhez törvényszerűen hozzászegődik az élvezet. Különben is, mondják a seholszigetiek, amikor eszünk, mi egyéb történik, minthogy lankadó egészségünk az étel segítségével leküzdi az éhséget? Miközben régi erőnket visszanyerjük, élvezetben részesülünk, amely által fölfrissülünk. Ha tehát az egészség jól érzi magát a küzdelemben, akkor is kell, hogy örüljön, mikor diadalra jutott. Csak nem marad érzéketlen, mikor végre szerencsésen elérte a küzdelem egyedüli célját, régi erejét? Csak fölismeri saját javát, és ragaszkodik hozzá? Teljességgel valótlannak tartják az olyan állítást, hogy az egészséget nem érezzük. Ki az, aki éber állapotban ne érezné magát egészséges-

nek? Csak a beteg. Csak a kábult álomkóros mondhatja, hogy neki nem kellemes az egészség és nem gyönyörűséges, márpedig a gyönyörűség más szóval élvezet.

Elsősorban tehát a lélek élvezeteit keresik, ezeket tartják első és legfőbbeknek, és ezek szerintük legnagyobbrészt az erények gyakorlásából és a tisztességes élet öntudatából fakadnak. A testi élvezetek közül az egészségnek adják a pálmát. Az evés-ivás gyönyörűségét és a hasonló örömöket kívánatosnak tartják ugyan, de csakis az egészség kedvéért. Ugyanis az effajta élvezetek nem önmagukért kellemesek, hanem mert a titokban befészkelődő betegségnek ellenállnak. A bölcs ember inkább akarja megelőzni a betegséget, mint hogy orvosságra szoruljon, inkább akarja elűzni a fájdalmakat, semmint csillapító szereket használni, inkább kívánja betölteni az élvezetnek ezt a fajtáját, mint később fájdalmakat enyhíteni. De ha valaki azt hinné, hogy az ilyen élvezet boldoggá tesz, annak akkor kell magát a legboldogabbnak vallani, ha élete örök éhség, szomjúság, viszketés miatt örök evés-ivásban, vakarózásban és dőzsölésben telik. Ki nem látja, hogy ez nemcsak rút, de nyomorúságos is? Ezek az élvezetek mindenek között valóban a legalacsonyabbak, a legkevésbé őszinték és csak velük ellentétes fájdalmakra következnek be. Az evés élvezetével össze van kapcsolva az éhség, méghozzá nem is egyenlő arányban. Az éhség fájdalma nemcsak hevesebb, de hosszabb is; az élvezet előtt születik, és csak a kimúló élvezettel együtt alszik ki. Tehát az efféle élvezeteket nem tartják valami nagyra, csak amennyire a természetes szükség megkívánja. Azért ezeknek is örülnek és hálásan elismerik természetanyánk jóságát, hogy gyermekeit csalogató édességgel csábítja arra, amit a kényszerítő szükség úgyis állandóan megtétetne velünk. Milyen keserves lenne az életünk, ha a mindennapos éhség és szomjúság betegségét is, hasonlóan a ritkábban ránk támadó betegségekhez, mérgekkel és keserű orvosságokkal kellene elűzni?

A szép alakot, erőt, ügyességet, mint a természetnek igazi és kedves adományait, örömest fejlesztik. Sőt a fülön, szemen, orrunkon keresztül érezhető élvezeteket is szívesen keresik, mert az élet e kedves fűszereit a természet külön és sajátlag az embernek adta. Bizony a többi élőlények nem veszik észre a világ alakját és szépségét, nem élvezik az illatokat, csak amennyire a táplálékok megkülön-

böztetése megkívánja, és nem ismerik fel a hangok harmóniáját, vagy diszharmóniáját sem. A seholszigetiek mindezekben szem előtt tartják azt az elvet, hogy a kisebb gyönyörűség ne akadályozza a nagyobbat, és azt is, hogy az élvezet ne hozzon létre fájdalmat, ami különben szükségszerűen következik a tisztátlan élvezetből. Meggyőződésük, hogy esztelen, önmaga iránt kegyetlen, a természet iránt hálátlan az, aki a testi szépséget megveti, erejét elsenyveszti, ügyességét engedi renyheségbe fordulni, testét böjtökkel kimeríti, egészségében kárt tesz, a természet kegyeit visszalöki, mert semhogy tartozzék neki valamivel, inkább lemond összes jótéteményeiről. Ennek csak akkor van értelme, ha valaki azért hanyagolja el a maga életének kellemességeit, hogy másokéról s a közéről nagyobb hévvel gondoskodhassék, istentől még nagyobb gyönyörűséget várva fáradalmaiért, nem pedig, ha az erény üres árnyképeiért kínozza magát, senkinek sem használva, vagy pedig, ha azért teszi, hogy a balsorsot annál jobban el tudja viselni, holott az talán nem is sújtja soha.

Így vélekednek erényről és gyönyörről és szerintük emberi ésszel igazabbra bukkanni nem lehet, hacsak a hit nem sugall valami magasztosabbat égi kinyilatkoztatásból. Hogy helyesen gondolkodnak-e, vagy sem, nincs időnk eldönteni, de nem is szükséges. Mi csupán arra vállalkoztunk, hogy előadjuk intézményeiket, nem pedig, hogy védelmezzük is. De abban az egyben biztos vagyok, bármint álljon is a dolog berendezkedéseikkel, kiválóbb népet és boldogabb államot sehol sem találtam.

Testük ügyes és erőteljesebbek, mintsem alkatuk ígérné, de nem alacsonyak. És jóllehet sem a földjük nem mindenütt termékeny, sem az éghajlat nem mindenütt egészséges, mégis mérsékletes életmódjuk által olyan jól biztosítják magukat a kedvezőtlen éghajlat ellen, földjüket annyira megjavítják szorgalmuk által, hogy sehol sincs gazdagabb hozamú föld és állatállomány, sehol sem szívósabb az emberek szervezete, és sehol sem kevesebb a beteg. Nem csupán azt láthatod ott, hogy a természettől fukar földet mesterséges munkával megjavítják. Ezt mindenütt megteszik a földmívesek. Hanem a nép egyik helyen teljességgel kiirtja az erdőt, másutt meg újat ültet, s ezt nem a föld termékennyé tételéért cselekszi, hanem

a könnyű szállítás kedvéért, hogy tudniillik a fa közelebb legyen a tengerhez, folyókhoz, vagy magukhoz a városokhoz. Ugyanis szárazföldi úton messze földre könnyebb gabonát szállítani, mint fát.

A nép maga barátságos, tréfás, éles eszű, szereti a pihenést, de ha szükséges, jól bírja a testi fáradalmakat; egyébre nem igen áhítozik, csak a szellemi tanulmányokban fáradhatatlan. Valóban csodálatos, hogy mikor tőlünk a görög irodalomból és tudományból egyet-mást hallottak, milyen buzgalommal kérték, hadd tanulhassanak magyarázataink alapján. A latinokról nem beszéltünk velük, mert azt gondoltuk, hogy ezek közül csak a történetírókat és költőket tudnák értékelni. Elkezdtünk tehát olvasni velük. Eleinte inkább azért, hogy ne legyen az a látszata, mintha restellenénk a fáradságot, de eredményt nemigen reméltünk. Mikor azonban egy kissé előrejutottunk, egyszerre csak észrevettük nagy szorgalmukat, és hogy a mi buzgóságunk egyáltalán nem vész kárba. A betűk alakját könnyen utánozták, a szavakat nagyon helyesen ejtették ki, és gyorsan vésték emlékezetükbe, pontosan ismételték. Csodának vettük volna, ha nem tudjuk felőlük, hogy legnagyobb részük nem csupán önkéntes buzgalomból szentelte magát e tanulmányoknak, hanem szenátus-határozat alapján, és hogy a legválogatottabb tudósok voltak, mind csupa érett korú férfi. Nem egészen három év alatt annyira vitték, hogy nem akadt a nagy szerzők műveiben olyasmi, amit ők könnyen el ne olvastak volna, föltéve, hogy magában a könyvben nem volt sajtóhiba. Úgy sejtem, hogy a görögöt annál könnyebben sajátították el, mert valamilyen rokonságban állnak a nyelvvel. Gyanítom, hogy ez a nép a görögöktől vette eredetét. Különben nyelvük egészen a perzsákéra emlékeztet, de néhány görög nyelvi nyomot is őriz, különösen a városok és hivatalok elnevezéseiben. Negyedik hajóutamra egyéb áruk helyett jókora poggyász könyvet tettem a hajóra annál is inkább, mert el voltam rá határozva: inkább soha nem térek vissza, mintsem hamarosan. Tehát megkapták tőlem Platónak legtöbb művét, sok aristotelesi munkát, Theophrastus művét „A növényekről", de ez sajnos, több helyütt csonka.[69] Hajóutunk alatt nem elég gondosan vigyáztunk rá, cerkófmajmunk rávetette magát, pajzán játékból innen is, onnan is kirángatott és széttépett néhány lapot. A grammatikusok közül csak

Lascaris van meg nekik.[70] Ugyanis Theodorust nem vittem magammal, és szótárt sem, kivéve Hesychiust és Dioscoridest.[71] Nagyon szeretik Plutarchus könyveit, és lebilincselik őket Lucianus elmés tréfái is.[72] A költők közül megvan nekik Aristophanes, Homerus és Euripides, azonkívül Aldus apróbetűs kiadásában Sophocles.[73] A történetírók közül Thucydides, Herodotus és Herodianus. Sőt útitársam, Doktor Rászedi orvosi dolgokat is vitt magával: Hippocratesnek néhány kisebb munkáját és Galenus „Microtechnéjét".[74] Ezeket mind nagy becsben tartják. Jóllehet minden nép között úgyszólván ők szorulnak rá a legkevésbé az orvostudományra, mégis náluk áll a legnagyobb tiszteletben. Ismeretét a filozófia legszebb és leghasznosabb részének tekintik, minthogy segítségével a filozófia és természet titkait föl lehet kutatni. Meggyőződésük, hogy e kutatásból nemcsak igen nagy gyönyörűség származik, de általa a természet teremtőjének és megalkotójának is kegyeibe jutnak. Szerintük az Alkotó, akárcsak a földi alkotómesterek, az ember szeme elé helyezte hatalmas művét, mint akit egyedül tett képessé megértésére.[75] Sokkal jobban kedveli hát azokat az embereket, akik művét kíváncsian és izgatottan szemlélik és csodálják, mint akik öntudatlan állat módjára, tompa elmével részvétlenül állanak e hatalmas és csodálatos látvány előtt.

A seholszigetiek tudományokon csiszolt elméje éppen ezért csodálatosan hajlamos találmányok fölfedezésére, melyek az életet kellemesebbé teszik. Két dolgot azonban nekünk köszönhetnek: a könyvnyomtatást és a papírgyártást. Ugyan nem teljesen nekünk, jórészt maguknak is. Mert amikor megmutattuk nekik Aldusnak papirosra nyomott betűit, és a papírgyártásról, valamint a könyvnyomtatásról meséltünk egyet-mást (magyarázatról szó sem lehetett, hiszen egyikünk sem értett hozzá alaposan), ők éles elmével tüstént rájöttek a dolog nyitjára. Azelőtt irhára, háncsra és papyrusra írtak csupán, most nyomban papirost próbáltak készíteni, és rá betűt nyomtatni. Eleinte nem sikerült eléggé, de sűrű kísérletezéssel rövidesen eredményt értek el mindkét dologban, és annyira vitték, hogy lenne elég görög könyvük is, ha lettek volna kéziratuk. Ez idő szerint nincs nekik több, mint amiket említettem, de ami már megvan nyomtatásban, az sok ezer példányban forog kézen.

Különösen szívesen fogadják az érdeklődő látogatót, ha valami kiváló szellemi képesség lakozik benne, ha hosszú utazásokkal nagy tapasztalatokra tett szert, és sok földet megismert. Szívesen hallják, hogy mi történik a nagyvilágban, ezért volt előttük kedves a mi jövetelünk is. Különben kereskedés okából nem valami gyakran kötnek ki náluk idegenek. Mit is vinnének oda, hacsak nem vasat, vagy éppen aranyat és ezüstöt, azonban ez utóbbiakat az emberek inkább elhozni szeretik. Ami a saját kivitelüket illeti, helyesebbnek látják, ha maguk intézik, mintsem idegenek. Így jobban megismerik a körülöttük levő népeket, és a hajózás mesterségét sem felejtik el.

A rabszolgákról

A seholszigetiek rabszolgái nem a hadifoglyok közül kerülnek ki, hacsak nem azok voltak a háború megindítói, sem a rabszolgák fiai közül. Általában nem azok a rabok, akik más népeknél szoktak lenni, hanem vagy olyan ember, aki elkövetett vétsége miatt náluk kerül szolgaságba, vagy akinek valamelyik külföldi városban elkövetett gaztette miatt kellene büntetést szenvednie. Ezeknek száma sokkal nagyobb, mivel néha olcsó pénzért, de gyakran teljesen ingyen hozhatják el őket. Mindkét fajta rabszolgának állandó munka a sora, és méghozzá megbilincselve, de a sajátjaikat szigorúbban tartják. Úgy vélik, hogy nyomorultabbak és megalázóbb büntetés illeti őket, hiszen pompás neveltetésük kiválóan az erényes életre tanította őket, és mégsem lehetett őket a bűntől távol tartani. A rabszolgák másik fajtájához tartoznak az olyanok, akik meggyötört, szegény napszámosok voltak egy másik népnél, és önként szegődtek a seholszigetiek szolgálatába. Velük tisztességesen bánnak, legföljebb valamicskével többet kell dolgozniuk a szokottnál, egyébként majdnem úgy bánnak velük, mint polgárokkal. Ha pedig valaki el akarna távozni, ami ritkán fordul elő, akarata ellenére nem tartják vissza, és nem küldik el üres kézzel.

A betegeket, mint említettem, nagy szeretettel ápolják és semmit el nem mulasztanak, amivel egészségét vissza tudják adni, legyen az orvosság vagy táplálék. A gyó-

gyíthatatlan betegségben szenvedőket is ápolják, vigasztalják és általában a csillapítás minden nemével könnyítenek rajtuk. Ha azonban a betegség nemcsak gyógyíthatatlan, de állandó kínlódással és gyötrelemmel is jár, akkor a papok és hatósági személyek igyekeznek rávenni a beteget, hogy ne habozzék meghalni, hiszen az élet kötelességeinek többé megfelelni nem tud, másoknak s önmagának terhére van, túléli saját halálát, csak a dögvészt, a ragályt táplálja magában, minthogy az élet számára gyötrelem. Inkább jó reménységgel lévén, váltsa meg magát ettől a keserű élettől, amely úgyis börtön és kínpad számára, vagy legalább engedje, hogy beleegyezésével mások vegyék el tőle az életet. Ez esetben bölcsen cselekszik, mert halálával nem az élet kellemességeit, hanem gyötrelmeit szakítja meg, sőt jámborul és fennkölten cselekszik, mert papok tanácsának engedelmeskedik, akik isten akaratát tolmácsolják. Akiket ilyenformán meggyőztek, azok önkéntes éhezéssel vetnek véget életüknek, vagy pedig kábítószert vesznek magukhoz, s így múlnak ki, mit sem érezve a halálból. Akarata ellenére azonban senkitől sem veszik el életét, s a róla való gondoskodást sem csökkentik. Viszont különös tiszteletben részesülnek azok, akik a fentebbi módon meggyőzve halnak meg.[76] Azokat azonban, akik a papok és a szenátus jóváhagyása nélkül lesznek öngyilkosok, nem méltatják sem eltemetésre, sem elégetésre, de elhantolatlan testüket gyalázatra mocsárba vetik.

Nő nem megy férjhez tizennyolcadik éve előtt, férfi pedig csak négy évvel később házasodhatik. Ha férfit vagy nőt titkos szeretkezésen kapnak, mindkettejüket súlyosan megbüntetik, és teljesen eltiltják a házasságtól, hacsak a fejedelem meg nem bocsátja bűnüket. Azonban a családapákra és családanyákra is nagy szégyen hárul, kiknek házában a bűnt elkövették, mert hanyagul látták el kötelességüket. Ezt a bűnt azért bosszulják meg ilyen keményen, mert előre látják, hogy ha nem tartják az embereket gondosan vissza a szabad szeretkezéstől, akkor csak kevesen élnek majd együtt házasságban, mivel egész életüket ugyanazzal kell leélniük, és türelemmel kell viselniük az evvel járó kellemetlenségeket is.

A feleség kiválasztásában egy számunkra képtelen és nagyon nevetséges szokást követnek zord szigorúsággal. Egy komoly, tisztes matróna a nőt, akár hajadon, akár özvegy, meztelenül megmutatja a kérőnek, viszont egy derék férfiú a leánynak meg-

mutatja meztelenül a férfit. Mi ezt a szokást furcsának találva helytelenítettük, ők viszont a többi népek hatalmas ostobaságát csodálták. Mert ha valaki csikót vesz, ahol csak néhány garasról van szó, akkor vigyáz, és nem veszi meg, amíg a nyerget és a takarót le nem rántja a majdnem csupasz állatról, nehogy a pokróc alatt valami fekély húzódhassék meg. De ha a feleségüket választják ki, akitől egész életük gyönyörűsége vagy undora függ, olyan hanyagul járnak el, hogy a ruhával letakart asszonyt egyetlen tenyérnyi helyről ítélik meg, mert hiszen csak az arcát látják. Ezáltal kiteszik magukat a rossz házasság nagy veszélyének, ha valami később nem lesz ízlésük szerint való. Nem mindenki olyan bölcs, hogy csak az erkölcsökre legyen tekintettel, és még a filozófusok házasságában is nem megvetendő hozomány a lélek erényei mellett a test ajándéka. Bizonyos, hogy a ruha alatt oly rút testi hiba lappanghat, hogy teljességgel elidegenítheti a férjet feleségétől, mikor már többé el nem válhatnak. Ha effajta testi hiba a házasságkötés után keletkezik, mindenkinek viselnie kell sorsát, de ha előtte, akkor törvénnyel kell megakadályozni, nehogy bármelyiküket rászedjék.

S minderről annál nagyobb gonddal kellett intézkedni, minthogy azon a világtájon egyedül a seholszigetiek érik be a feleségükkel, és náluk a házasságot rendszerint csak a halál oldja föl, kivéve, ha házasságtörés fordul elő, vagy ha az egyik fél természete tűrhetetlen. Természetesen bármelyik félen esik ilyen sérelem, engedélyt kap a szenátustól, hogy más hitvestársat válasszon, a másik fél pedig örökre dicstelen és társtalan életre van ítélve. Különben azonban semmilyen körülmények között sem tűrik, hogy valaki hitvestársát akarata ellenére eltaszítsa mivel teste elnyomorodott, ha egyébként ártatlan. Kegyetlenségnek tartják, ha akkor hagyunk el valakit, amikor leginkább szorul vigaszra, és ha hűségünk éppen az öregkorban veszti erejét és szilárdságát, amikor elkövetkeznek a betegségek, s amely kor maga is betegség. De néha előfordul, hogy a hitvestársak természete nem illik össze, és mindketten másra akadnak, akivel, úgy remélik, boldogabban élnének. Ilyenkor közös akarattal elválnak, s új házasságot kötnek, de csakis a szenátus engedélyével, amely nem engedélyez válásokat, csak ha előbb ők maguk és feleségeik jól kivizsgálták az ügyet. Még így sem könnyen engedik meg, mert tudják, hogy nem alkal-

mas a hitvesi szeretet megerősítésére az a lehetőség, hogy könnyen lehet új házasságot kötni. A házasságtörőt súlyos szolgasággal büntetik, és ha a sértettek mindegyike házas, akkor a bűnös fél eltaszítása után, ha akarnak, házasságot köthetnek egymással vagy mással. Ha azonban a sértett fél megmarad szerelmében érdemtelen házastársa iránt, nem tiltják meg neki, hogy házasságban éljen vele, ha hajlandó kényszermunkára ítélt hitvestársát követni. Az is előfordul, hogy az egyik fél megbánása s a másik odaadó szeretete megindítja a fejedelmet, és visszaadja szabadságukat. Különben a visszaeső házasságtörőt halállal sújtják.

A többi bűnre nem szab ki a törvény meghatározott büntetést, hanem a szenátus aszerint ítél, hogy tettét mennyire tekinti súlyosnak vagy enyhének. Feleségeiket a férjek, gyermekeiket a szülők fenyítik meg, hacsak nem követtek el valami olyan súlyosat, hogy a közerkölcs érdekében nyilvános büntetésre van szükség. A legsúlyosabb bűnöket azonban szolgasággal büntetik. Ez egyrészt nem kevésbé súlyos a bűnös számára, másrészt szerintük hasznosabb az államra, mintha a vétkeseket hamarjában lemészárolnák és megsemmisítenék. Az elítéltek munkájukkal többet használnak, mint halálukkal, és példájuk másokat is hosszú időn át elriaszt hasonló bűntől. Ha pedig sorsuk ellen föllázadnak és ellenszegülnek, akkor végül is megsemmisítik őket, mint szelídíthetetlen vadállatokat, akiket sem börtön, sem bilincs nem tud féken tartani. Ellenben az engedelmesektől nem veszik el teljesen a reményt, ha ugyanis a hosszú szenvedésektől megszelídülve megbánást mutatnak, mely arról tanúskodik, hogy nem a büntetést gyűlölték meg, hanem a bűnt, akkor a fejedelem kegyelmezési előjoga, esetleg a nép szavazata enyhítheti vagy eltörölheti szolgaságukat. Ugyanazt a veszélyt idézi föl magára, aki fajtalanságra csábít, mint aki elkövette, ugyanis minden bűnesetnél a szándékolt és megfontolt kísérletet egynek veszik a cselekedettel, azon az alapon, hogy a siker hiánya nem az ő érdeme, hiszen nem rajta múlott, hogy nem sikerült.

A bohócokban nagy kedvüket lelik. Méltatlannak tartják, ha valaki gyalázatosan megbántja őket, de nem tilos dőreségeiken elszórakozni, mert az esik a legjobban a bohócoknak is. Soha nem bízzák bohócaikat azokra, akik szigorú és komor természetüknél fogva, sem mozdulataikon, sem tréfáikon nem tudnak nevetni. Joggal tartanak

attól, hogy akik nem veszik hasznukat, és nem gyönyörködnek bennük, azok nem tudnak velük szemben elnézőek lenni, pedig a bohócok egyetlen képessége a mulattatás.

A rút és csonka embert kicsúfolni nem arra nézve tartják illetlennek és gyalázatosnak, akit csúfolnak, hanem a csúfolódóra, mivel annyira ostoba, hogy hibának tartja és gáncsolja azt, amit a másiknak nem volt módjában elkerülni. Hanyagnak és lustának tartják az olyan embert, aki természetes szépségét nem ápolja, de gyalázatos arcátlanságnak, ha valaki festékkel segít a természetnek. Tapasztalatból tudják, hogy semmiféle szépség nem kedvelteti meg férje szemében az asszonyt annyira, mint az erkölcsi tisztaság és szerény magaviselet. Hiszen igaz, hogy a szépség megragadja az emberek nagy részét, de megtartani senkit sem lehet az erény és engedelmesség nélkül.

A seholszigetiek nemcsak büntetéssel riasztanak el a bűnöktől, de kitűzött jutalmakkal buzdítanak az erényre, s ezért a köztereken a nagy tettek emlékezetére szobrokat emelnek a kiváló államférfiaknak, már csak azért is, hogy az ősök dicsőítésével az utódokat erényre sarkallják és ösztököljék. Aki mohón törekszik hivatalra, minden reményét elveszti rá. Együttélésük szeretetteljes, viszont egy hivatali ember sem gőgös vagy kemény: atyának hívják, s annak is mutatkozik. Önkéntes tisztelettel vannak irányában, nem pedig akaratuk ellenére kényszerítik ki belőlük a tiszteletet. A fejedelmet sem ruhája vagy koronája különbözteti meg, hanem hogy egy kéve gabonát visznek előtte, viszont a főpap jelvénye az előtte hordott gyertya.

Igen kevés törvényük van, mivelhogy intézményeik mellett igen kevés is elegendő. Sőt azt kifogásolják leginkább a többi népeknél, hogy a törvények és magyarázóik akármennyi kötete sem elegendő.[77] Szerfölött méltánytalannak tartják, hogy az embereket több törvénnyel szabályozzák, mint amennyit el lehet olvasni, vagy zavarosabbal, hogysem valaki is meg tudná érteni. Az ügyvédeket egyáltalában nem tűrik meg Sehol szigetén, mint akik ravaszul vezetik az ügyeket, és fortélyosan magyarázzák a törvényeket. Szerintük szükséges, hogy ki-ki a maga ügyét védje, és közvetlenül a bírónak mondja el mindazt, amit ügyvédjének mondott volna. Így kevesebb lesz a kétértelműség. Könnyebben is kiderül az igazság, ha csak az ügyesbajos mondja el minden ügyvédi kitanítás nélkül, a bíró pedig gondosan mérlegel

minden egyes esetet, és a ravaszabb eszűek rágalmai ellen megvédi az együgyűeket. Ezt más nemzetnél nehéz volna keresztülvinni, ahol annyi bonyolult törvény van. Ellenben náluk mindenki „doktor a jogban", mert mint mondottam, a törvények száma kevés, a magyarázatok közül pedig a legegyszerűbbet tartják a legméltányosabbnak.

Azt mondják: a törvényeket csak azért hozzák, hogy belőlük mindenki megtudja a kötelességét; márpedig a szőrszálhasogató magyarázat csak kevés emberhez szól, mivel kevesen tudják ésszel fölfogni, viszont a törvények egyszerű, hozzáférhetőbb értelme mindenki előtt nyilvánvaló. A köznép nagy tömege szorul rá legjobban a figyelmeztetésre, neki pedig egyremegy, ha nem hoznak törvényt, vagy olyan tartalmat adnak a törvénynek, hogy nagy elmeél és hosszú vita nélkül senki sem tudja kibányászni értelmét. A nép életét a mindennapi kenyér előteremtése foglalja le, vaskos értelme nem ér föl ezekhez a finomságokhoz.

Szomszédaik, akik pedig szabadok (mivel sokat közülük a seholszigetiek

szabadítottak föl a zsarnokság alól már régebben), föllelkesülve jó tulajdonságaikon, évenként, mások meg ötévenként tőlük kérnek vezető hivatalnokokat. Ha letelik hivatali idejük, tisztességgel és dicsérettel visszaviszik őket, és újakat hoznak ismét magukkal hazájukba. Ezek a népek is igen jól gondoskodnak államukról: az állam üdve vagy kára a vezetők erkölcsétől függ és kik lehetnének alkalmasabban kiválasztva, ha nem azok, akiket semmi pénzzel a becsület útjáról nem lehet letéríteni. A Sehol szigetéről származó hivatalnokok rövidesen visszatérnek hazájukba, s akkor semmi hasznuk a pénzből. A polgárok nem ismerőseik, tehát bűnös részrehajlás, féltékenykedés nem téríti el őket, mert ahol ez a két baj, a részrehajlás és a kapzsiság befonja az ítélőképességet, tüstént elpusztít minden igazságot, az állam legfőbb éltetőjét. A seholszigetiek azokat a népeket, melyek tőlük kérnek kormányzó férfiakat, szövetségeseiknek nevezik, a többieket, akiket egyéb jótéteményeikkel fölemeltek, barátaiknak.

Tulajdonképpeni szövetséget egy néppel sem kötnek, amit a többi nemzetek annyiszor megkötnek, megszegnek és fölújítanak. Mire való a szövetség? Hát ember az emberhez természettől fogva nem vonzódik eléggé? S ha valaki evvel nem törődik, azt hiszed, a szavakkal majd törődni fog? Azért hajlanak oly erősen erre a nézetre, mivel világrészükön a fejedelmek szövetségeiket és szerződéseiket nem valami híven szokták megtartani. Tudniillik Európában mindenhol szentek és sérthetetlenül fenségesek a szövetségek, különösen azokon a részeken, amelyeken Krisztus hite és vallása uralkodik. Mert a fejedelmek egyrészt igazságosak és becsületesek, másrészt tisztelik és félik a pápát. Ez meg semmi olyant nem vállal magára, amit a leglelkiismeretesebben meg ne tartana, és az összes többi fejedelmekkel is megtartatja ígéreteiket. A szószegőket főpásztori megrovással és szigorúsággal kényszeríti, mert méltán tartja rút dolognak, ha azok nem hívek szövetségeikhez, akiket „híveknek" neveznek.[78]

De abban az új földrészben, melyet a mienkétől nem annyira az egyenlítő választ el, mint inkább az életmód és erkölcsök, nincs hitele a szövetségkötésnek. Bármilyen sok ünnepélyes szertartással kötik meg, mégis nagy gyorsan fölbontják, mert könnyen fedeznek föl ármányos kifejezéseket, melyeket már eredetileg is szántszán-

dékkal oly ravaszul helyeztek el a szövegben, hogy soha annyira szilárd kötelékkel ne lehessen őket megkötni, hogy ki ne csusszanjanak, és a szövetséget és adott szót ki ne játsszák. Ha ilyen fondorlatosságot, ilyen ravasz csalást magánemberek szerződéseikben fedeznének föl, összeráncolt szemöldökkel szentségtörést és akasztófát emlegetnének ugyanazok, akik a fejedelmeknek efféle tanácsokat osztva még dicsekednek is a szerzőséggel. Innen az a látszata a dolognak, mintha az igazság csupán az alacsony tömeg erénye lenne és mélyen alatta állana a királyi fenségnek, vagy hogy legalábbis kétféle igazság lenne. Ezek közül az egyiket, a gyalogosat, sőt földöncsúszót, mely nem tudja átugrani a sövényt, mert jól össze van kötözve mindenféle kötelékekkel, a tömeg köteles követni. A másik a fejedelmek virtusa lenne, s ez amennyivel fenségesebb a többi emberénél, annyival szabadabb is, vagyis, hogy csak az nem szabad neki, ami nem tetszik.

A szerződésszegő fejedelmeknek szóban forgó erkölcsei szolgáltattak okot a seholszigetieknek, hogy egyáltalán ne kössenek szerződéseket. Talán csak akkor változtatnák meg véleményüket, ha köztünk élnének. De úgy vélik, hogy még ha megtartják is, akkor is mindenképpen rossz szokás az ünnepélyes szerződéskötés. Ennek műve, hogy az egyik nép azt hiszi a másikról, hogy született ellensége. Mintha nem kötné vele össze szomszédját természetes szövetség, és ami elválasztja tőle, az nem csupán csekély távolság, talán egy domb vagy patak lenne. Egyenesen azt hiszik, hogy joggal pusztíthatják kölcsönösen egymást, ha azt a szövetségi szerződés nem tiltja. Sőt még ha megkötötték is, abból sem fakad barátság, de megmarad a joguk a rablásra, ha oly meggondolatlanul szerkesztették meg a szöveget, hogy nem vettek bele semmi óvást, amely azt megakadályozná. A seholszigetiek, éppen ellenkezőleg, senkit nem tekintenek ellenségnek, aki nem sérti őket. Azt tartják, hogy a természet kapcsa pótolja a szövetséget, hogy az embereket a kölcsönös jóindulat kielégítőbben és szorosabban fűzi össze, mint a szerződés, jobban a lélek, mint a szó.

A seholszigetiek a háborút, mint teljességgel állatias dolgot — pedig semmi állat nem űzi olyan kitartással, mint az ember — a legnagyobb mértékben megvetik, és úgyszólván minden más néppel ellentétben semmit sem tartanak olyan dicstelennek, mint a hadi dicsőséget.[79] Mégis szüntelenül gyakorolják magukat a hadi mesterségben, nem csupán a férfiak, hanem meghatározott napokon az asszonyok is, nehogy fegyverképtelenek legyenek, ha a szükség úgy hozza.

Azonban meggondolatlanul nem kezdenek háborúba, kivéve, ha határaikat kell megvédeniük, vagy barátaik földjéről a beözönlő ellenséget kiűzni, vagy pedig valamilyen elnyomott népet zsarnokának igája alól a szolgaságból kell felszabadítaniuk. Ezt pedig irgalomból, emberiességből teszik. Barátaiknak segítséget nyújtanak, de nem mindig csupán védelem céljából, hanem esetleg azért is, hogy a rajtuk elkövetett sérelmet megtorolhassák, és megbosszulhassák.

Viszont csupán akkor teszik meg, ha még a hadüzenet előtt kérnek tőlük tanácsot, s ők az ügyet igazságosnak tartva, a sértőktől hasztalan kérnek elégtételt úgy, hogy azokat valóban felelőssé kell tenni, a háború előidézése miatt. Ilyen döntést nemcsak akkor hoznak, ha az ellenség betört és zsákmányolt, hanem még inkább akkor, ha a baráti nép kereskedőit méltánytalan törvények ürügyével, vagy pedig jó törvények gonosz félremagyarázásával az igazság örve alatt igazságtalanul megkárosítják.

Ez volt az oka annak a háborúnak is, melyet a felhővériak érdekében a vaksiváriak ellenében indítottak egy emberöltővel ezelőtt.[80] Ugyanis a seholszigetiek megítélése szerint a vaksiváriak a jog örve alatt sérelmet követtek el a felhővári kereskedőkön. Már akár joggal, akár jogtalanul történt, de a dolgot oly kegyetlen háborúval torolták meg, hogy számos virágzó nép megrendült bele, vagy pedig súlyos csapást szenvedett, mert az ellenfelek gyűlöletéhez és hatalmához csatlakozott a szomszéd népek szenvedélye és hatalma is. Azután meg a régi bajból új baj született: a háború a vaksiváriak szolgaságával és behódolásával fejeződött be, mert a seholszigetiek érdek nélkül küzdvén, a felhővériak hatalmába adták őket, viszont

ezeknek közállapotait még csak nem is lehet összehasonlítani a vaksiváriak azelőtt oly virágzó közállapotaival.

A seholszigetiek csak a barátaikon elkövetett sértést torolják meg ennyire irgalmatlanul, még egyszerű pénzügyek esetén is, ha róluk magukról van szó, enyhébbek. Ha testi sértést nem szenvedtek, csupán rászedték vagy javaikból kiforgatták őket, csak annyira neheztelnek, hogy elégtételadásig nem kereskednek az illető néppel. Nem mintha a saját polgáraikra kisebb gondjuk lenne, mint a szövetségesre, de súlyosabb dolognak fogják föl, ha a baráti nép kereskedőitől veszik el pénzüket, mivel azokat az anyagi károsodás érzékenyebben sújtja, hiszen magánvagyonukban érte őket veszteség. Saját polgáraik viszont a közvagyonból veszítenek, amely odahaza bőven, sőt fölösen van, különben nem engednék külföldre vinni. A károsodást tehát nem érzi senki. Éppen ezért túlságosan kegyetlennek érzik ezt a kárt sokak halálával megbosszulni, holott senki közülük nem érez hiányt sem életében, sem élelmében. Ha ellenben valamelyik polgártársukat testi bántalom éri, vagy halált szenved idegen állam avagy magánszemély részéről, követeik útján megvizsgálják az ügyet, és addig nem lehet őket kiengesztelni, míg a bűnösöket ki nem szolgáltatják, különben tüstént hadat üzennek. A kiadott bűnösöket halállal avagy szolgasággal büntetik.

A véres győzelmet restellik, sőt mélyen szégyenlik, mert ostobaságnak tartják, hogy bármily becses árut értéken felül vásároljanak meg. Ha azonban hadi fortéllyal győzték le az ellenséget, nagyon dicsekednek vele, és nyilvános diadalmenetet tartanak, sőt emlékművet emelnek a jól végzett munka örömére. Mert csak akkor tartják a dicsekvést helyénvalónak, hogy férfias munkát végeztek nagy virtussal, ha a szellem erejével győztek, mivelhogy erre az ember kivételével más élőlény nem képes. Lám, testük erejével a medvék, oroszlánok, vadkanok, ordasok, kutyák és egyéb vadállatok harcolnak: mert túltesznek rajtunk erőben és vadságban. Viszont a szellem és ész erejével mi állunk azok fölött.

A háborúban egyetlen céljuk, hogy elérjék azt, amit ha előbb elértek volna, nem viselnének háborút. Ha ezt elérni a dolog természeténél fogva már lehetetlen, olyan kemény bosszút állnak a háború föltételezett előidézőin, hogy a félelem mindenki mást visszatart hasonló merészségtől.

Ilyen célkitűzésekkel indulnak neki a háborúnak, méghozzá idejében, mivel első gondjuk, hogy a veszedelmet kikerüljék, s csak aztán törekednek elismerésre és dicsőségre. Tehát, amint megizenték a háborút, tüstént hirdetéseket függesztenek ki egyszerre és titokban, állami pecsétjükkel ellátva, az ellenséges ország legforgalmasabb helyein, s roppant jutalmat ígérnek annak, aki az ellenséges fejedelmet elteszi láb alól; aztán kisebb, bár szintén igen tekintélyes díjakat tűznek ki egyesek fejére, akiknek nevét ugyanazokon a hirdetéseken megjelölik. Azokat írják ki, akiket a fejedelem mellett a háború értelmi szerzőinek gondolnak. A kitűzött jutalom kétszeresét ígérik annak, aki a proskribáltak közül élve hoz eléjük valakit; ugyanakkor a proskribáltakat egymás ellen is bujtogatják ugyancsak jutalmakkal, és büntetlenséget ígérnek hozzá. Ilyenformán gyorsan bekövetkezik, hogy az ellenség vezérei mindenkit gyanúba vesznek, egymásban sem bíznak eléggé, és maguk sem megbízhatók, nagy remegésben és nem kisebb veszedelemben élnek. Mert gyakran megtörtént, hogy jó részüket és elsősorban a fejedelmeket azok árulták el, akikbe a legfőbb reményüket helyezték. Ilyen könnyen hajt bármi nagy bűnre az ajándék, márpedig ebben a seholszigetiek nem ismernek határt, mert jól tudják, hogy milyen veszedelmes dologra szólítják föl az embereket, és az ajándék bőségével fizetik meg a veszedelem nagyságát. Ezért nemcsak roppant mennyiségű aranyat, de nagy jövedelmű birtokokat is ígérnek baráti országokban, biztos helyen, és amit ígértek, hűséggel teljesítik.

Az ellenség becsületére való ilyetén licitálást és alkudozást más nemzetek gyalázatosnak, züllött lélekre valló kegyetlen gaztettnek minősítik, a seholszigetiek azonban nagyon is dicséretre méltónak tartják, mivelhogy így a legnagyobb háborúnak okosan véget vetnek minden csata nélkül. Sőt még emberiesen és irgalmasan is járnak el, hiszen néhány vétkes ember élete árán sok ártatlan embert kímélnek meg, akik harc közben elesnének, akár az ő oldalukon, akár az ellenség soraiból, mivel azok népét éppenúgy sajnálják, mint a magukét. Nagyon is jól tudják, hogy azok nem saját akaratukból támadják meg őket, de fejedelmeik őrültségétől hajtva. Ha a föntebbi módokon nem megy a dolog, a meghasonlás magvait hintegetik el, a fejedelem testvérét vagy valaki más előkelőt bujtogatnak a hatalom reményével. Ha pedig

a pártviszály ellanyhulna, az ellenséggel szomszédos népeket biztatják föl valami régi jogcímet ásva elő, aminek a királyok soha sincsenek híjával.

A seholszigetiek háború esetére megígérik nekik támogatásukat, pénzt bőven adnak, de polgáraikkal fukaran bánnak. Mert egymást annyira szeretik, és kölcsönösen olyan sokra tartják, hogy polgártársukat még az ellenséges fejedelemért sem cserélnék el szívesen.[81] Aranyukat, ezüstjüket pedig könnyen fizetik el, mivel az egészet erre tartogatják, s ha mind odaadják is, ugyanolyan kényelemben élhetnek tovább. Sőt, a hazai közvagyonon kívül külföldön is mérhetetlen pénzük van, mert mint említettem, a legtöbb nép adósuk. E pénzen mindenütt zsoldosokat fogadnak, és azokat küldik háborúba, különösen a „zsoldérthalók"[82] országából.

Ez a rút, parlagi és vad nép, Sehol szigetétől keletre él, ötszázezer lépésre, és mindennél jobban szereti nevelkedési helyét az erdőket és vad hegyeket. Kemény nép, könnyen tűri a meleget, hideget, fáradságot, nem ismeri a kellemes életet; nem szereti a földművelést, lakása és ruházata hanyag, csak barmaival törődik, nagyrészt vadászatból és rablásból él. A zsoldérthalók háborúra születtek, keresik és megragadják az alkalmat, hogy háborút viselhessenek; nagy rajokban hagyják el hazájukat, és olcsón fölajánlják magukat katonának, bárki számára, aki ilyet kíván. Az egyetlen mesterség az ő életükben, a halált keresni. Gazdájukért azonban keményen és hűséggel harcolnak. De nem kötelezik el magukat meghatározott időre, hanem oly föltétellel szegődnek csak el, hogy akár másnap az ellenfélhez állhassanak, ha az nagyobb zsoldot ajánl föl. A következő napon aztán ismét ezekhez térnek vissza, mihelyt valamit ráígérnek.

Ritkán támad háború, melyben mindkét oldalon ne lennének nagy számban. Ezért naponta előfordul, hogy vérrokonok, akik ugyanazon félhez szegődve a legnagyobb szeretetben éltek egymással, kevéssel később az ellenfélhez sodródnak, ellenséges dühvel rontanak egymásra, s megfeledkezve vérrokonságukról és barátságukról, kölcsönösen mészárolják egymást. S erre a kölcsönös öldöklésre az a maroknyi pénz ösztökéli őket, melyet a különféle fejedelmek fizetnek nekik, s ezt olyan nagy becsben tartják, hogy a napi zsold egyetlen garasnyi emelése fejében könnyen rávehetők, hogy zászlót cseréljenek. Így gyorsan megteltek kapzsisággal,

pedig nincs belőle semmi hasznuk, mert amit vérükön keresnek, tüsténT eldőzsölik, méghozzá a dőzsölés legrosszabb fajtájával.

Ez a nép verekszik a seholszigetiek helyett bármilyen ellenséggel szemben, mivel annyi zsoldot kap náluk, amennyit sehol másutt. A seholszigetiek pedig, amint derék embereket választanak ki arra, hogy munkájukkal éljenek, éppenúgy ezeket a hitvány embereket szemelik ki arra, hogy velük visszaéljenek. Nagy ígéretekkel csalogatják őket magukhoz, s mikor elérkezik az ideje, roppant veszedelmek elé állítják őket, melyből legnagyobb részük soha nem tér vissza, hogy behajtsa az ígéretet. Azonban az életbenmaradottaknak becsületesen megadják, amit ígértek, hogy hasonló vakmerő vállalkozásokra föltüzeljék őket. És semmit sem törődnek avval, vajon sokan odavesznek-e közülük, ellenkezőleg, úgy vélik, hogy hálára kötelezik az emberi nemet, ha e rút és gonosz népsöpredéktől megtisztítják a világot.

Másodsorban azon népek csapatait használják fel, akikért fegyvert fogtak. Azután többi barátaik segélycsapatait s utolsósorban alkalmazzák saját polgáraikat. Ezek közül azután kiválasztanak egy kipróbált virtusos férfiút, és az egész hadsereg élére állítják. A vezér mellé két helyettest jelölnek ki, de míg épségben van a vezér, addig ezek magánembereknek számítanak; mihelyt azonban elfogják vagy elesik, tüsténT örökébe lép az egyik a kettő közül. Az ő helyébe pedig, ha úgy hozza magával a helyzet, a harmadik lép, nehogy a vezér veszedelme miatt zűrzavar törjön ki a seregben, hiszen a háború esélyei változóak. Minden egyes városban csak az önként jelentkezők közül soroznak, és akarata ellenére senkit sem küldenek katonának az országon kívül, mert meg vannak róla győződve, hogy a félénkebb természetű ember nemcsak hogy maga nem fog derekasan harcolni, de félelmét átterjeszti bajtársaira is. Különben, ha maga a haza forog háborús veszélyben, az ilyen gyávákat, föltéve, hogy különben testileg erőteljesek, úgy helyezik el a hajókon, hogy a derekak közé keverik őket, vagy pedig a bástyára osztják be szétszórtan, ahonnét nem szökhetnek meg. Így aztán szégyenlik magukat övéik előtt, az ellenség a nyakukon van, és nincs remény a menekülésre. E körülmények legyűrik a félelmet, és a végső szükség gyakran virtusba fordul át.

Külső hadjáratra senkit nem kényszerítenek akarata ellenére; de nem tiltják meg,

hogy az asszonyok, ha akarják, elkísérjék férjüket a háborúba, sőt buzdítják és megdicsérik őket érte. Az asszonyokat férjük mellett állítják csatasorba; általában minden harcost fiai, rokonai és atyafisága veszi körül, hogy azok segíthessenek egymáson közvetlen közelből, akiket a segélynyújtásra a természet ösztönöz. Nagy szégyen, ha a hitves társa nélkül tér vissza, vagy pedig az elesett atya mellől csak a fiú. Ennek következtében, ha közelharcra kerül sor, és az ellenség is kitart, hosszú, elkeseredett harcban küzdenek a döntésért egészen a végpusztulásig. Minden módon igyekeznek elérni, hogy ne kelljen személyesen küzdeniük, és a segítőcsapatokkal harcoltassák meg a háborút. Ha azonban már nem lehet elkerülni, hogy maguk is részt ne vegyenek a csatában, ugyanolyan rendületlenül mennek a küzdelembe, mint amilyen eszesen elkerülték, amíg lehetett. Nem az első rohamnál vadulnak neki, hanem lassanként, kitartóan kapnak erőre és vitézségük annyira megkeményedik, hogy inkább elpusztíttatják magukat, semhogy engedjenek. Az otthonvalók eltartása biztosítva van, az utódokra nincs gondjuk, pedig ez szokta megtörni a nemes lelkeket. Ezért aztán lelkük fenségesen bátorrá lesz és a legyőzetést, mint méltatlant, elutasítják.

Növeli önbizalmukat a hadtudományban való jártasságuk, továbbá azok a helyes alapelvek, melyeket neveltetésük folyamán s a kiváló állami intézmények példájából sajátítottak el gyermekkoruktól fogva. Végül, van bennük bátorság, mert nem tartják tisztességtelen módon oly drágának az életet, hogy gyalázatos fösvénységgel ragaszkodjanak hozzá, amikor a becsület a róla való lemondást kívánja, viszont nem becsülik le annyira az életet, hogy meggondolatlanul pazarolják. Amikor legjobban tombol a harc, válogatott ifjak egy csapata elszánja magát, hogy az ellenség vezérét veszi célba. Őt támadják nyíltan, őt támadják lesből, feléje törnek messziről és közelről, hosszú, összefüggő ékként fúródnak közéjük, miközben állandóan kicserélik a lankadtakat. S ritkán fordul elő, hogy az ellenség vezére el nem esik, vagy élve kezükbe nem jut, hacsak menekülséssel nem menti meg magát.

Ha diadalmaskodnak, nem kezdenek öldöklésbe, a menekülőket is szívesebben fogják el, semmint megölik. A futó ellenséget soha úgy nem üldözik, hogy szoros hadrendbe fölállított tartalékcsapatokat ne tartanának zászlóik alatt. Azon eset ki-

vételével, amikor seregük többi része elpusztult, és az utóvéddel nyerik meg a csatát, inkább futni hagyják az ellenséget, úgy, ahogyan van, minthogy utána eredjenek, mert ezáltal katonáik hozzászoknának a hadrend megbontásához. Nagyon jól emlékeznek rá, hogy ők maguk is nemegyszer használták ki ezt a körülményt, mikor teljes seregük tönkreverve menekült, s az ellenség diadalmámorában rendjét mindenütt felbontva üldözte őket. Csekély tartalékcsapatuk ugyanis, mely csak az alkalomra lesett, a szétszóródott és elbizakodott zsákmányolókat váratlanul megtámadva a csata egész kimenetelét megfordította, a biztos és kétségbevonhatatlan győzelmet az ellenség kezéből kicsavarta. S így lettek legyőzöttekből győzők.

Nehéz megmondani, hogy cselvetések kitalálásában ravaszabbak, vagy elhárításában óvatosabbak-e? Azt hinnéd, hogy futásra adják magukat, pedig eszük ágában sincs, viszont mikor erre szánják el magukat, mindenre inkább gondolnál. Ha úgy látják, hogy az ellenség túlereje vagy a terep kedvezőtlen mivolta következtében nem állhatják meg helyüket, akkor vagy éjjel vonulnak el, csöndben, vagy valami hadicsellel megtévesztik az ellenséget, vagy fényes nappal vonulnak el, de olyan zárt rendben, hogy nem kisebb veszedelemmel jár az ellenség számára most megtámadni őket, amikor visszavonulnak, mint lett volna, amikor előrenyomultak. Táborukat igen gondosan megerősítik széles, mély árkokkal, s a kiásott földet befelé sáncnak hányják föl. A munkát nem napszámosokkal végeztetik, hanem magukkal a katonákkal. Az egész hadsereg munkába áll, kivéve a fegyverben álló őrséget, melynek föladata meggátolni a váratlan meglepetéseket. Ekképpen és ily sok kéz munkájával nagy területen erős védművet tudnak létrehozni hihetetlenül rövid idő alatt.

A katonák ellenfelük csapásai ellen erős védőfelszerelést viselnek, mely azonban nem akadályozza a mozgást és még úszás közben sem nehézkes. Mert katonai kiképeztetésük alapelemei között szokják meg az úszást teljes fegyverzetben. Fegyverzetük távolra a nyíl, mit sebesen és biztosan röpítenek célba nemcsak gyalog, de lóról is; közelharcban pedig nem a kard, hanem az éles és súlyos hadiszekerce, mely halált hozó, akár hasítanak, akár sújtanak vele. Igen leleményesek hadigépek kigondolásában, de ezeket gondosan titokban tartják, nehogy kelleténél hamarabb elárulva inkább gúny tárgyává, mint hasznukra váljanak. Megszerkesztésüknél első-

sorban arra ügyelnek, hogy könnyen lehessen szállítani és jól lehessen kezelni őket.

Ha egyszer fegyverszünetet kötöttek az ellenséggel, olyan lelkiismeretesen megtartják, hogy még akkor sem szegik meg, ha ingereltetnek reá. Az ellenség földjét nem pusztítják, a vetéseket nem perzselik fel, sőt vigyáznak rá, amennyire lehet, hogy emberek és lovak lábukkal le ne gázolják, mert azt tartják, hogy az ő hasznukra is nő. Fegyvertelen embert nem bántanak, föltéve, ha nem kém az illető. Azokat a városokat, amelyek meghódolnak, védelmükbe veszik, és még azokat sem rabolják ki, amelyeket ostrommal elfoglalnak. De akik késleltették a megadást, azokat kivégzik, s a

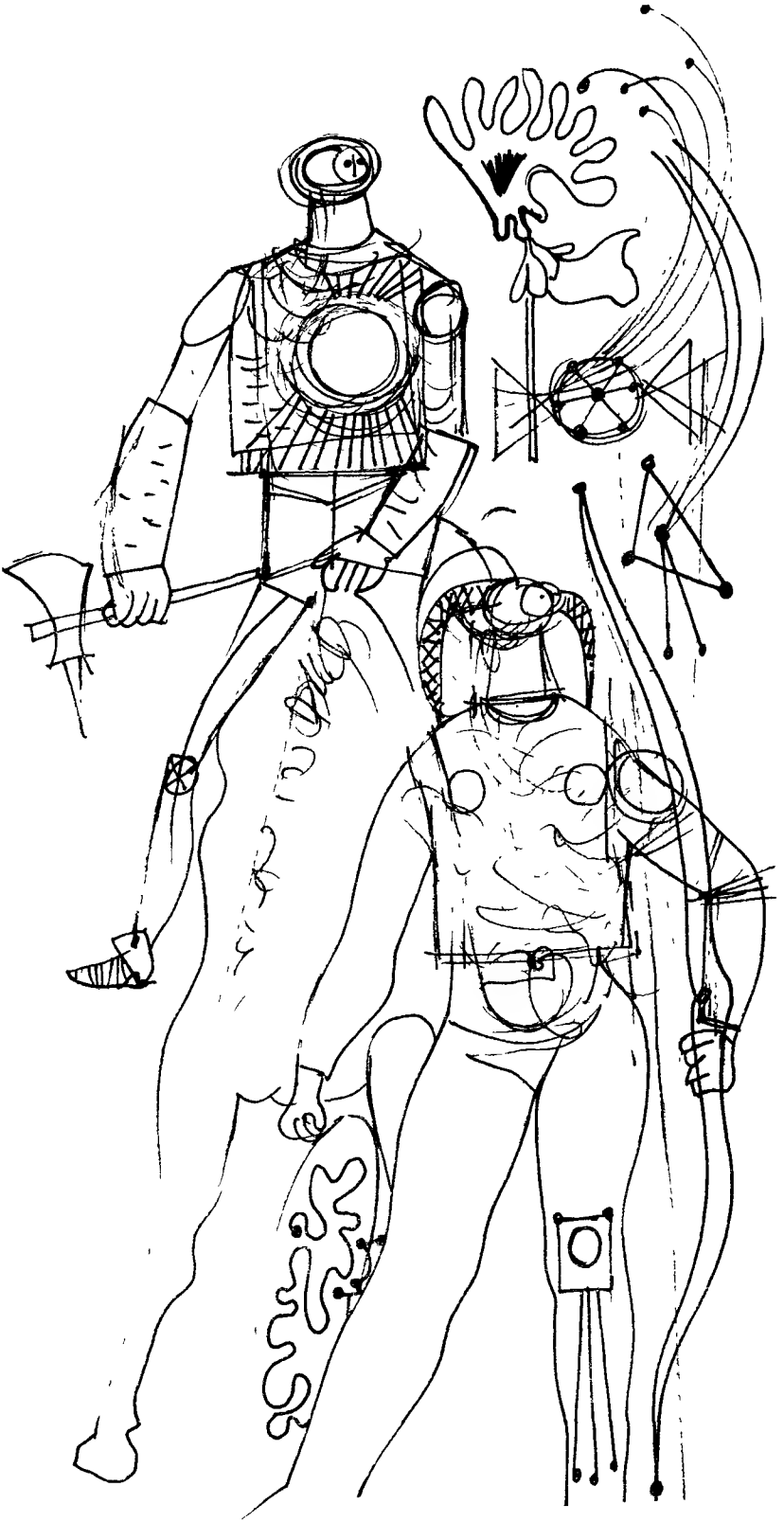

többi várvédőt szolgaságra viszik. A védtelen lakosságot bántatlanul hagyják. Ha tudomásukra jut, hogy egyesek a meghódolást tanácsolták, ezeket megjutalmazzák az elítéltek javainak egy részével; a többi résszel a segítőcsapatokat ajándékozzák meg, mert a maguk számára nem kívánnak semmit a zsákmányból. Különben a háború költségeit nem barátaikkal fizettetik meg, akiknek érdekében viselték, hanem a legyőzöttekre rójják ki, és rajtuk hajtják be. Részben pénzt követelnek, amit aztán félretesznek hasonló háborúk céljára, részben nagy jószágokat, melyek az illető népeknél számukra állandóan busásan jövedelmeznek.

Ilyenfajta jövedelem sok néptől folyik be, s ezek a legkülönfélébb eredetű összegek évente több mint hétszázezer aranyra mennek föl. A seholszigetiek ezekbe az államokba kiküldik egyes polgáraikat quaestori címmel, s ők ott mágnások módjára viselkednek és fényűzően élnek. Még így is sok marad, amit beszolgáltatnak a kincstárnak, ha csak nem hitelezik ki ugyanannak a népnek, mindaddig, amíg maguknak nem lesz rá szükségük. Ritkán esik meg, hogy az egész összeget egyszerre követelnék vissza. Ugyanezen birtokok egy másik részét azoknak osztják ki, akik hirdetményeik biztatására a már említett veszélyeknek tették ki magukat.

Ha valamelyik fejedelem fegyvert ragadva a seholszigetiek területét készül megtámadni, még határaikon kívül nagy erővel mennek szembe vele, mivel a saját földjükön nem egyhamar viselnek háborút, és nem juthatnak olyan végső szükségbe, amely arra kényszerítené őket, hogy szigetükre idegen segédcsapatokat engedjenek.

A seholszigetiek vallásairól

A vallások nemcsak a sziget különböző részein, de még az egyes városokban is eltérőek: akadnak, akik a napot, mások a holdat, ismét mások valamelyik bolygócsillagot tisztelik isten helyett. Olyan is akad, aki valamelyik embert, aki valaha erényben és dicsőségben kivált, tartja nemcsak hogy istennek, de legfőbb istenségnek. Legnagyobb és legértelmesebb részük azonban nem hisz az ilyenekben, hanem egyetlen, ismeretlen, örök, végtelen, megmagyarázhatatlan istenségben, aki fölül-

múl minden emberi értelmet, s átjárja a világot, nem anyag szerint terjedve szét benne, de hatása által. Őt Atyjuknak nevezik. Neki tulajdonítják minden dolog kezdetét, fejlődését, növekedését, változását, végét és nem részesítenek senki mást istennek kijáró tiszteletben. S ha a többiek különböző dolgokba vetik is hitüket, abban mind megegyeznek velük, hogy hisznek egy legfőbb Lényben, őt tartják a világ teremtőjének és gondviselőjének, és hazájuk nyelvén közösen Mythrasnak nevezik. Különböznek egymástól az istenség más és más fölfogásában, de azt valamennyien vallják, hogy bármit is tartson ki-ki legfőbbnek, mégis a nemzetek ugyanazon isteni természet fenségének tulajdonítanak mindent.

Egyébként lassanként letesznek mindenféle babonás hitükről és csak abban az egyetlen vallásban hisznek, amely a többit láthatólag mind fölülmúlja ésszerűsége által. Kétségtelen, hogy a többi vallások már régen elsenyvedtek volna, ha az emberek félelmükben mindazt a bajt, ami vallásváltoztatásuk közben véletlenül érte őket, véletlennek tartották volna, nem pedig az égből rájuk küldött csapásnak, mintha az elhagyott istenség állt volna bosszút az ellene forralt tervért.

De amint meghallották tőlünk Krisztus nevét, tanítását, erkölcstanát, csodáit és a sok-sok vértanúnak nem kevésbé csodálatra méltó szilárdságát, akiknek önként kiontott vére széltében-hosszában annyi népet vonzott Krisztus hívei közé, nem is hiszed, milyen szerető hajlandóság támadt bennük irányában, akár Isten kegyelméből, akár mivel az ő fővallásukhoz igen közelállónak látszott. Azt hiszem, nem csekély mértékben játszott közre, hogy Krisztus is helyesnek tartotta tanítványai közös életét, ami a keresztények igazán testvéri gyülekezeteinél mai napig is szokásban van.[83] Bármint történt is, bizonyos, hogy sokan tértek át hitünkre, és a szentelt vízzel lemosták bűneiket. Sajnos azonban négyünk között (ugyanis két útitársunk halála után csak ennyien maradtunk) senki sem volt pap. Ezért mindmáig vágyakoznak a szentségekre, melyeket nálunk csak papok szolgáltathatnak ki, noha egyébként a hit minden részletébe be vannak avatva.[84] Fölfogják értelmükkel és áhítoznak rájuk, mint semmi másra, sőt már arról vitatkoznak, hogyha nem küldenek nekik keresztény papot, maguk közül választanak ki valakit, aki a papi teendőket ellátja. És valószínű, hogy fognak is választani, noha elutazásomig ez még nem történt meg.

Akik helyeslik a keresztény vallást, azok sem ijesztenek el senkit tőle. Nem ostromolják azt, aki befogadta a keresztény hitet, hacsak azt az egy esetet nem veszem számításba, amely még ottlétem alatt történt, mikor egyet híveink közül rendre utasítottak. Ezt az embert nemrég kereszteltük meg, és ő tanácsunk ellenére több hévvel, mint okossággal nyilvános előadásokat tartott. Sőt annyira nekitüzesedett, hogy már nemcsak a mi hitünket tartotta többre, de a többit nyomban mind elvetette és hangoztatta, hogy azok valamennyien istentelenek, és híveik gonoszak és szentségtörők, amiért is örök tűzzel fognak bűnhődni.

Mikor hosszasan vitatta ezeket, elfogták és vád alá helyezték, nem azért, mivel megsértette vallásos hitüket, hanem mert fölizgatta a népet; elítélték és száműzték, mivel legrégibb rendelkezéseik közé tartozik, hogy senkit vallása miatt bántani nem szabad. Sehol király ugyanis még odajövetele előtt hallotta, hogy a lakosság szüntelenül a vallásokról vitatkozik, és észrevette, hogy a közéleti viszály miatt hazájukért is szektákra oszolva harcoltak. Ilyenformán alkalma nyílott arra, hogy valamennyit legyőzze. Mikor pedig legyőzte őket, törvényt szentesített, hogy mindenki azt a vallást kövesse, amelyiket akarja, ha azonban másokat a saját hitére akar áttéríteni, csak annyit tehet, hogy szelíden és szerényen észokokkal bizonyítja a magáét, de nem erőszakoskodhatik, és ha rábeszéléssel nem győzi meg, tartózkodnia kell a szidalmaktól. Aki erőszakosan tör céljára, azt száműzetéssel vagy szolgasággal büntetik. Sehol király nemcsak a békesség kedvéért rendezte így, mely az állandó belviszályban, az engesztelhetetlen gyűlöletben fenekestül fölfordul, hanem mivel úgy gondolta, a vallásnak magának is érdeke, hogy így határozzon.[85]

Vallási dolgokban semmit sem mert vakmerően megszabni, minthogy nem tudta, hogy a különböző és változatos istentisztelet nem éppen isten akarata-e, vajon nem ő sugalmaz-e különféle embereknek mást és mást? De szemtelenségnek és ostobaságnak tartotta, hogy valaki erőszakkal és fenyegetésekkel kényszerítse az embereket arra, hogy amit igaznak tart, azt mindenki annak lássa. Mert belátta, hogyha csak egy igaz vallás van, és a többi mind hamis, akkor el fog érkezni az az időpont, amikor ez a vallás az igazság belső ereje révén kiemelkedik és kitűnik majd, föltéve, ha érvekkel küzdenek, szelíden. Ha azonban fegyverzaj szól bele, akkor a leg-

jobb és legszentebb vallást még a leghazugabb hiedelmek is háttérbe szoríthatják, mint a tüskés bozót a vetést, hiszen a legrosszabb fajta ember a legszívósabb.[86]

Tehát ezt a dolgot eldöntetlenül hagyta, és mindenkire rábízta, hogy szabadon higgye, amit akar. Azt azonban ünnepélyesen és szigorúan megtiltotta, hogy bárki is emberi méltóságától elrugaszkodva és az isteni gondviselést megtagadva azt vallja, hogy a lélek a testtel együtt elpusztul, és vaktában sodródik a világ.[87] Éppen ezért a seholszigetiek szerint a halál után a vétkekért büntetés jár, az erény számára pedig jutalom van kitűzve. Aki pedig más véleményen van, azt emberszámba sem veszik, mint aki a fenséges lelket hitvány állati testté aljasította. De nem veszik polgárszámba sem, mert ha a félelem nem tartaná vissza, intézményeiket és erkölcseiket semmibe venné. Ugyanis alig kétséges, hogy aki a törvényeken kívül semmitől sem fél, és a testi életen túl semmit nem remél, az magánszenvedélyei érdekében a haza törvényeit titokban igyekszik kijátszani vagy erőszakkal megszegni. Az ilyen fölfogású embert nem részesítik tisztségekben, nem bíznak rá hivatalokat, kizárják a köztevékenységből: tespedt és silány belső alkata miatt megvetik. Különben nem büntetik meg, mert meg vannak róla győződve, hogy az embernek nem áll hatalmában úgy gondolkodni, ahogy éppen tetszik.[88] De nem is veszik rá fenyegetéssel, hogy eltitkolja gondolatait. A tettetést és hazugságot általában elvetik, s a csalással rokon dolgokat hihetetlenül gyűlölik. Viszont megtiltják, hogy fölfogásáról a tömeg előtt vitatkozzék. Ellenben a papok és komoly férfiak előtt való vitatkozást nemcsak hogy megengedik, de bátorítják is reá. Bíznak benne, hogy esztelensége előbb-utóbb enged az érveknek.

Vannak azután eszes emberek, nem is gonoszak, és nem is kevesen, akik az ellenkező hibába esve szabadon vallják, hogy az állatoknak is van halhatatlan lelkük, jóllehet méltóság dolgában az emberével össze nem hasonlítható és nem is született hasonló boldogságra. Ugyanis valamennyien biztosra veszik, hogy az ember halála után mérhetetlenül boldog lesz. Ezért csak a betegeket sajnálják, a haldoklókat nem, kivéve, ha akad valaki, aki remegve és nehéz szívvel válik meg az élettől. Ezt nagyon rossz jelnek veszik, mintha lelke reményét vesztve és rossz lelkiismerettel mintegy a reáváró büntetés előérzetében félne a haláltól. Még arra is gondolnak,

hogy aligha lesz isten előtt kedves annak a léleknek a jövetele, aki a hívásra nem örömest siet eléje, hanem csak kényszerből és vonakodva vonszolja magát. Akik ilyen halál tanúi voltak, elborzadnak, s a halottat szomorúan és hallgatagon viszik ki, kezüket az irgalmas istenhez emelik kérőn, hogy bocsásson meg neki, emberi gyöngeségéért, majd elföldelik. Viszont ha valaki vidáman és jó reménnyel telve távozott, amiatt senki sem bánkódik, temetését énekkel kísérik, lelkét nagy szeretettel istennek ajánlják, végül is testét elégetik, nem annyira fájdalommal, mint tisztelettel, és emlékoszlopot állítanak az elhunyt nevére. Hazatérve, szokásairól és tetteiről beszélnek, és életének egyetlen mozzanatáról sem kerül gyakrabban vagy szívesebben szó, mint boldog haláláról. Azt tartják, hogy a derék élet emlékezete a leghathatósabban ösztönzi erényre az élőket, és a holtak előtt a legkedvesebb is. Szerintük a halottak jelen vannak a róluk folyó beszélgetéseknél, noha láthatatlanul, mivel a halandók látása tompult. Nem is volna összeegyeztethető a boldogok sorsával, ha nem szabadna nekik odamenni, ahová akarnak, az meg tőlük volna valóságos hálátlanság, ha elvetnék maguktól a kívánságot, hogy meglátogassák barátaikat, akikkel életükben a kölcsönös szeretet és vonzalom kötötte őket egybe. Úgy számítják, hogy a nemes lelkű emberben a többi erényhez hasonlóan a szeretet is inkább nő a halála után, nemhogy csökkenne. Hisznek tehát abban, hogy az elhunytak az élők között forgolódnak, látják, mit mondanak és cselekszenek, s az élők annál hívebben látják el teendőiket, mert őrző szellemek között élnek. Viszont a titkos becstelenségtől is elrettenti őket a meggyőződés, hogy őseik körülöttük vannak.

A madárjóslást, valamint a jövendölés egyéb hamis és babonás fajait, melyeket más népek nagyon becsülnek, ők egyenesen megvetik és kinevetik. A csodákat azonban, melyek a természet törvényein kívül jönnek létre, tiszteletben tartják, mint az istenség jelenlétének jelét és eredményét. Azt állítják, hogy effajta csodák náluk gyakran fordulnak elő, meg hogy súlyos és veszélyes helyzetekben biztos hittel nyilvános könyörgésben kérik és el is nyerik.

Azon a véleményen vannak, hogy istennek tetsző tiszteletadás, ha a nagy természet szemléletébe és csodálatába elmerülnek. De olyanok is sokan vannak, akik vallási okokból elhanyagolják a tudományt, ismeretekre nem törekednek, semmi sza-

bad szellemi időtöltésnek nem szentelik magukat, és lelkük üdvét csak dolgos élettel és embertársaik iránti jó cselekedetekkel kívánják munkálni. Így hát egyesek betegeket ápolnak, mások utakat javítanak, sáncárkokat tisztítanak, hidakat tataroznak, gyepet törnek föl, homokot lapátolnak, követ fejtenek, fákat döntögetnek és fűrészelnek; fát, terményeket és egyéb holmikat fuvaroznak a városokba. Nemcsak a közösség számára dolgoznak, de magánosoknak is szolgálatába állanak, inasok és rabszolgák szerepét vállalják, sőt még ennél is többet. Mert ami durva és piszkos munka csak akad, melyektől másokat visszariaszt a vele járó megerőltetés, a tőle való undor s a vele szemben érzett tehetetlenség, ők mind szívesen, sőt derűsen vállalják. Másoknak pihenést szereznek, jóllehet maguk szakadatlanul dolgoznak anélkül, hogy ezért köszönetet várnának, vagy hogy mások életmódját gúnyolnák, és a magukéval kérkednének. De minél inkább lealázzák magukat a rabszolgákhoz, annál nagyobb tiszteletben állanak mindenki előtt. Ez az embercsoport különben két felekezetre oszlik, az egyik a nőtleneké, akik nemcsak a testi érintkezéstől tartózkodnak, de a húsevéstől, sőt egyesek mindenféle állati terméktől is. Teljességgel visszautasítják a földi élet minden gyönyörűségét, mert ártalmasaknak vélik, és verejtékes munkájuk mellett virrasztva csupán a másvilági gyönyörűségekre áhítoznak vidáman, erősítve a közeli beteljesülés reményétől. A másik felekezet ugyanúgy ragaszkodik a munkához, de a családi életet többre tartja, nem veti meg vigasztalását és úgy véli, hogy a természetnek éppen úgy meg kell adnunk a magáét, mint ahogy a hazának a gyermekeket. Nem utasítanak el semmi élvezetet, ha az a munkában föl nem tartóztatja őket. A négylábú állatok húsát kedvelik, mivelhogy véleményük szerint erősebbé tesz a munkára. A seholszigetiek véleménye az, hogy ezek ugyan okosabbak, de amazok szentebbek. Ha a nőtlen felekezet hívei, akik a kellemes életnek elébe helyezik a szigorúat, érveket hoznának fel elveik mellett, kinevetnék őket, mivel azonban vallásos meggyőződésre hivatkoznak, csodálva tisztelik őket. Ugyanis semmire sem vigyáznak olyan kínosan, mint hogy vallási dolgokról meggondolatlanul ne nyilatkozzanak. Hát ilyen emberek e felekezet hívei, akiket általánosságban hazai nyelvükön buthrescáknak, vagyis jámboraknak neveznek.[89]

Papjaik nagy életszentségű emberek, s éppen ezért igen kevesen vannak. Béke

idején az egyes városokban nincs több belőlük, mint tizenhárom, ugyanannyi, mint amennyi templom. Háború esetén azonban hét közülük a hadsereggel együtt eltávozik, úgyhogy helyükbe ugyanannyit választanak. Amint azonban a távollevők hazatérnek, elfoglalják régi helyüket, a számfelettiek pedig, amíg elhalálozás következtében sorra nem kerülnek, a főpap kíséretéhez csatlakoznak. Egyiküket ugyanis a többi élére állítják. A nép választja őket éppen úgy, mint a többi hivatalnokokat, titkos szavazással, hogy a részrehajlást el lehessen kerülni. Választás után a papi testület szenteli föl őket. Tisztjük a vallási kérdésekben dönteni, a szertartásokra fölügyelni, az erkölcsökre vigyázni. Nagyon szégyenteljes dolognak tartják, ha valakit kifogásolható élete miatt maguk elé idéznek, és megpirongatnak. Különben csak a buzdítás és dorgálás a papok kötelessége, a bűnösök féken tartása és megbüntetése az uralkodó és a többi tisztviselő feladata, kivéve, amikor a megátalkodott bűnösöket kell eltiltani a vallási szertartásoktól. Nincs a büntetéseknek még egy fajtája, amitől úgy rettegnének, mint éppen ettől. Mert ezáltal teljes becstelenségbe taszítódnak, másrészt meg lelküket titokban a vallásos félelem is marcangolja. Sőt testi épségük felől sem lehetnek nyugodtak, mert hacsak nem nyilvánítanak hamarosan bűnbocsánatot a papok előtt, elfogatnak, és a szenátus az istentelenségért kijáró büntetést méri rájuk.

Papok oktatják a gyermekeket és ifjakat, és nem fordítanak nagyobb gondot a tudományokra, mint az erkölcsre és virtusra. Mert a legnagyobb mértékben igyekeznek ezeket a hazát fönntartó, üdvös és áldásos elveket a gyengéd és hajlékony gyermeki lelkekbe mindjárt kezdetben belecsöpögtetni. Ha egyszer azután belevésődtek a gyermekek lelkébe, elkísérik őket férfikorukban s egész életükben, és az állam fönntartásában nagy szerepet játszanak, mert hiszen az államot csak a bűnök tudják fölbomlasztani, azok pedig erkölcstelen életfölfogásból keletkeznek.

A papok a legkiválóbb asszonyokat veszik hitvestársul.[90] Azonban akadnak ritkábban papnők is, akiket az özvegyek és éltesebbek közül választanak, mert nem zárják ki a női nemet ebből a hivatalból. A seholszigetieknél egyetlen hatóság sem részesül nagyobb tiszteletben, s ebben odáig mennek, hogy ha valami bűnt követnek el, nem állítják őket közönséges törvényszék elé, hanem istenre és önnön lelki-

ismeretükre bízzák. Úgy vélik, nem illik, hogy ember emelje rájuk a kezét, még ha akármilyen bűnösek is, mivel rendkívüli módon, mintegy átok súlya alatt vannak istennek szentelve. Ezt a szokásukat könnyen gyakorolhatják, hiszen csak kevés és igen nagy gonddal kiválasztott papjuk van, és nem egykönnyen történik meg, hogy romlottá és bűnössé fajuljon az, aki a jók közül is a legjobb volt, s akit ekkora tisztségre egyedül erényei miatt emeltek. Ha pedig az emberi természet változandósága miatt mégis megtörténnék, az államnak nem kell félnie, hogy ebből nagyobb vész háramlik reá, mivel kevesen vannak, és semmi hatalmuk nincs nagy megbecsültetésükön kívül. Ilyen kevesen pedig éppen azért

vannak, nehogy a papi rend jelenleg akkora tisztelettel övezett méltósága nagy számuk következtében veszendőbe menjen. Úgy vélik, nehéz sok kiváló embert találni, akik e méltóságra érdemesek, mert viseléséhez nem kis erények szükségesek.

Papjaik a külföldi nemzeteknél ugyanakkora tiszteletnek örvendenek, mint otthon. Ennek magyarázata és oka valószínűleg egy és ugyanaz, mégpedig a következő. Amíg a harcosok a csatát vívják, ők félrehúzódva, de nem messze, papi köntösükben térdre hullva és égre tartott kézzel imádkoznak. Mindenekelőtt békéért könyörögnek. Azután övéik győzelméért, de hogy ez a győzelem egyik fél számára se legyen véres. Ha övéik győznek, a csatázók közé vetik magukat, és megakadályozzák a menekülők mészárlását. Ilyenkor egy szerencsétlen embernek elég, ha csak meglátja őket, és hozzájuk kiált, máris életben hagyják; ha pedig lengő palástjukat illeti, akkor vagyonát is megmenti mindenféle háborús jogtiprástól. Ezen oknál fogva minden nép annyira tiszteli őket, személyüket annyi igazi fenség övezi, hogy gyakran nem kevesebb védelmet jelentenek polgártársaik számára az ellenséggel szemben, mint amennyit az ellenség számára övéikkel szemben. Ismeretes, hogy egyszer, amikor a seholszigetiek csatarendje már megingott, és ők kétségbe esve futásban kerestek menedéket, az ellenség pedig már mészárolni kezdte őket és kifosztani, a papok közbelépésére megszűnt az öldöklés, a csapatok szétváltak, és megtárgyalták, valamint méltányos föltételek mellett meg is kötötték a békét. Mindeddig nem akadt olyan vad, kegyetlen és barbár nép, amely ne tartotta volna őket szentnek és sérthetetlennek.

Az év teljességét a nap körforgásával mérik és holdhónapokra osztják. A hónap és az év első, valamint utolsó napját mint ünnepet ülik meg. Az előbbi ünnepeket cynemernusoknak, az utóbbiakat trapemernusoknak hívják nyelvükön, ami körülbelül annyit jelent, mintha kezdő ünnepet és végző ünnepet mondanánk.

Igen szép templomokat lehet náluk látni, melyek nemcsak művésziesen vannak díszítve, de roppant néptömeget is tudnak befogadni, és erre nagy szükség van a templomok csekély száma miatt. Valamennyiükben félhomály dereng, de nem mintha nem értettek volna az építéshez, hanem állítólag a papok utasítására, akik szerint a mértéktelen fény a gondolatokat szétszórja, viszont a gyér és kétes világ-

gosság segíti összeszedni, segít elmerülni a hitben. S bár nincsenek valamennyien egy hiten, a különféle vallások különböző utakon egy célra irányulnak, tisztelni az isteni lényeget. Ezért azután templomaikban sem nem látni, sem nem hallani semmi olyat, ami valamennyi valláshoz közösen ne illenék.[91] Ha viszont valamelyik szektának van egy különleges szertartása, azt az otthon falai között végzi. A nyilvános istentisztelet úgy van megállapítva, hogy senki kegyeletét ne sérthesse. Tehát nincs a templomban semmiféle isten-kép, hogy mindenkinek szabadságában álljon istent igaz hite szerint elképzelni, olyan formában, ahogyan akarja. Nem különleges neveken szólítják istent, csak Mythrast mondanak, s evvel a névvel valamennyien egy és ugyanazon isteni fenséget jelölik meg, bármilyennek fogják is fel. Olyan imát nem szerkesztenek, amit bárki ne mondhatna el vallásának megsértése nélkül.

A végző ünnepeken tehát este még éhgyomorral összejönnek, hogy hálát adjanak a szerencsésen eltelt évért vagy hónapért, amelyiknek utolsó napja az ünnep. A következő napon, mivel ez meg a kezdő ünnep, reggel a templomba özönlenek, hogy a következő évre vagy hónapra, amely evvel az ünneppel veszi kezdetét, szerencsés jó sikert könyörögjenek. De mielőtt a végző ünnepeken a templomba mennének, otthon a feleségek férjüknek, a gyermekek szüleiknek lába elé borulnak, bevallják, hogy vétkeztek, és bocsánatot kérnek elkövetett bűnükért, vagy hanyagul végzett munkájukért. Ha valahol az otthont a családi zsörtölődés kis felhőcskéje borította el, ezzel az elégtétellel eloszlatják, hogy az istentiszteleten tiszta és derült lélekkel vehessenek részt; mert hitük tiltja, hogy indulatos lélekkel jelenjenek ott meg. És ha tudatában vannak annak, hogy valakivel szemben gyűlöletet vagy haragot táplálnak, nem mennek az istentiszteletre mindaddig, amíg ki nem békültek velük, s a szenvedélyek szennyét le nem mosták, mivelhogy tartanak a súlyos és gyors büntetéstől. A templomba lépve, a férfiak a szent hely jobb oldalára, a nők pedig a bal oldalára húzódnak. Akkor aztán úgy helyezkednek el, hogy a ház férfitagjai a családapa előtt foglaljanak helyet, a nőtagok sorát pedig a családanya zárja be. Ily módon gondoskodni tudnak róla, hogy ugyanazok ügyeljenek minden mozdulatukra a házon kívül, akiknek fegyelmező tekintélye irányadó odahaza. Sőt szorgosan ügyelnek reá, hogy fiatal emberek idősebbek mellé kerüljenek, nehogy gyermekre bízva a

gyermeket, gyermeki dőreségekkel töltsék azt az időt, amelyben az istenfélelmet leginkább kellene magukba fogadniok, a legnagyobb s talán egyetlen erényre ösztökélőt. Istentiszteleteiken nem áldoznak állatot, s nézetük szerint az irgalmas isten nem is gyönyörködik a vérben és mészárlásban, hiszen azért adta az életet a lelkes lényeknek, hogy éljenek. Tömjént viszont égetnek, és hasonlóképpen más illatszereket is. Ehhez még kedvelik a sok viaszgyertyát, nem mintha nem tudnák, hogy az istenségnek nincs effélére szüksége, mint ahogy az emberek könyörgésére sincs; de mert tetszik nekik ez az ártatlan módja a tiszteletadásnak, és úgy érzik, hogy az illatok, a fényesség és a többi szertartások valami módon fölemelik az embert, s így valahogy frissebb lélekkel serken isten szolgálatára. A nép, ha templomba megy, fehér ruhába öltözik, a pap pedig sokszínű, csodálatos mívű és szabású köntöst ölt magára. Az anyag nem becses, nincs átszőve aranyfonállal, nincs díszítve drágakövekkel, de annyira ügyesen és művésziesen van kidolgozva mindenféle madártollakkal, hogy e munka értékével semminemű drága anyag nem ér föl. Ezenfelül a madártollakban és pihékben, valamint elrendezésükben, ahogy a pap köntösén föltűnnek, mint mondják, rejtelmes és titkos jelek vannak, amelyeknek jelentését a papok gondos tanításából jól ismerve, az isten jótéteményeire, isten iránti hódolatra és az egymás iránti kölcsönös kötelességekre emlékeznek.

Amint a pap így fölékesítve a szentélyből kilép, valamennyien azonnal a földre borulnak hódolatteljesen, mélységes csöndben, hogy maga e jelenet olyanszerű félelmet kelt, mintha az istenség lenne jelen. Miután egy ideig így maradnak földre borulva, a pap adta jelre fölkelnek. Utána dicséretet zengenek istennek, és mifelénk nagyrészt ismeretlen hangszerekkel kísérik. Legtöbbjük kellemesebb hangú a nálunk használatos hangszereknél, egyeseket pedig össze sem lehet hasonlítani a mieinkkel. Egy dologban kétségtelenül messze fölülmúlja mind hangszeres zenéjük, mind pedig éneküket a mienkét, hogy tudniillik a természetes érzéseket annyira követi, olyan jól fejezi ki, annyira tudja alkalmazni a hangot a tartalomhoz, legyen az könyörgő vagy vidám, szelíd vagy viharos, gyászos vagy szenvedélyes, a melódia annyira ábrázolja az érzelmet, hogy a hallgatóság lelkét csodálatos módon megindítja, átjárja és fölgyújtja.[92] Végezetül a pap és a nép ünnepélyes imákat mond, ezek azon-

ban úgy vannak megszerkesztve, hogy bár mindenki együtt mondja föl, mégis minden egyes ember magára vonatkoztathatja. Ezekben az imákban istent Teremtőnek és Gondviselőnek, valamint minden jó szerzőjének vallják. Töméntelen jótéteményeiért hálát adnak, főként pedig azért, hogy isten kegyelméből a legboldogabb államba születtek bele, és azt a hitet nyerték osztályrészül, amely a legigazabbnak látszik. Ha pedig ebben tévednének, és mindkét dologban jobb is létezne, amit isten inkább helyesel, kérik, hogy jóságával világosítsa meg elméjüket, hogy megismerhessék. Mert készek követni istent, bárhová vezesse is őket. Ha azonban ez az államforma a legjobb és ez a vallás a legigazibb, akkor adjon nekik kitartást, és a többi halandókat mind ugyanerre az életmódra és istenismeretre vezesse rá, hacsak nem a vallások különféleségében leli gyönyörűségét kifürkészhetetlen akarata.

Végül kérik, hogy könnyű halált adjon nekik, és fogadja magához őket. Nem merik azt kérni, hogy életük hosszabb vagy rövidebb legyen, bár kimondják, amennyiben istenkáromlás nélkül lehetséges, hogy inkább kedvükre való a legkínosabb halállal istenhez jutni, mint tőle hosszú ideig elszakítva lenni, még a legboldogabb élet mellett is. Elmondva ezt az imát ismét a földre borulnak, majd kevéssel később fölemelkedve hazamennek, megebédelnek és a nap hátralevő részét játékokkal és katonai gyakorlatokkal töltik.

Ezután Rafael így folytatta:

— Leírtam nektek legjobb tudásom szerint azt az állami berendezkedést, amit én nemcsak a legjobbnak tartok, de az egyetlennek, mely joggal megkövetelheti az állam nevet. Míg ugyanis másutt közjóról szónokolnak, de mindig a magánérdekkel törődnek, itt, ahol nincs magántulajdon, komolyan munkálják a közjót, és mindkét helyen, másutt is meg Sehol szigetén is következetesen járnak el. Mert másutt ki ne tudná, hogy éhen veszhet, bármennyire virágzik is az állam, ha nem gondoskodik maga magáról. Tehát a kényszerítő szükség viszi rá, hogy inkább magával törődjék, mint népével vagy másokkal. Itt ellenben, ahol minden mindenkié, senki nem kételkedik benne, hogy a magánember sem szenved semmiben hiányt, ha egyszer arról gondoskodtak, hogy az állami magtárak megteljenek. Mert itt a javakat nem osztják el hamis mértékkel, itt nincs szegény és koldus, és mivel itt senkinek sincs semmije,

ezért mindenki gazdag. Vagy van-e nagyobb gazdagság, mint gond nélkül élni vidám és nyugodt lélekkel, nem remegni a létfenntartás miatt, nem hallgatni gyötrődve a feleség panaszos követelődzéseit, nem rettegni, hogy fiunkra nyomor vár, nem főni gondban, hogy honnét vegyünk leányunknak hozományt, de biztosnak lenni, hogy nyugodt és boldog élete lesz feleségünknek, fiainknak, unokáinknak, déd- és ükunokáinknak és az utódok hosszú sorának, akikkel a nemesek annyira szoktak büszkélkedni. Sőt éppenúgy eltartják azokat, akik most ugyan munkaképtelenek, de egykor dolgoztak, mint azokat, akik most is dolgoznak. Szeretném látni azt az embert, aki össze meri hasonlítani a méltányosságnak eme fokával bármelyik nép igazságosságát! Pusztuljak el, ha másutt még csak halvány nyomát is megtalálom az igazságos és méltányos bánásmódnak!

Mert micsoda igazság az, hogy a nemesúr, vagy bankár vagy uzsorás, vagy bárki azok közül, akik teljességgel semmit sem dolgoznak, vagy akiknek munkája a közösség számára nem éppen szerfölött szükséges, fényesen és költekezően éljen semmittevéséből, illetve haszontalan foglalkozása révén? Viszont a napszámos, a kocsis, a kézműves és parasztember olyan roppant és szakadatlan munka árán, mit igavonó állatok is alig bírnak el, oly nélkülözhetetlen munka árán, ami nélkül a közösség egyetlen évig fönn nem maradhatna, csak annyira sovány élelmet tud magának megszerezni, annyira nyomorultan tengeti életét, hogy még a barmok sorsa is sokkal szerencsésebbnek látszik. Hogyne, hiszen az állatok munkája nem annyira megállás nélküli, élelmük sem sokkal rosszabb, sőt ízlésüknek még megfelelőbb is és nem kell félniök a jövőtől. Ezeket azonban meddő és hálátlan munka hajszolja a jelenben, szívüket a nyomorult öregség gondja öldösi szüntelen, hiszen napi keresményük szűkebb, hogysem egy napra elég legyen, nemhogy abból még maradjon valami, amit félretehessenek öregségükre. Hát nem igazságtalan és hálátlan az a társadalom, amely a nemeseknek, ahogy őket nevezik, a bankároknak és hasonló fajtájú naplopóknak és tányérnyalóknak és haszontalan élvezetek kiszolgálóinak pazarul oszt jutalmat, ellenben földműveseknek, szénégetőknek, napszámosoknak, kocsisoknak és kézműveseknek javáról, akik nélkül a közösség egyáltalán nem állhatna fönn, semmi jóindulattal sem gondoskodik, sőt, míg erejük teljében vannak, ki-

zsarolja őket, és amikor már a munkától, az évek súlyától és betegségétől elerőtlenedtek, és mindenben szűkölködnek, megfeledkezve éjszakázásaikról, sok, nagy szolgálatukról, hálátlanul, nyomorult halállal fizet? Mit, hiszen a szegények napi béréből a gazdagok még le is faragnak! mégpedig nemcsak titkos csalafintasággal, de az állami törvényekre hivatkozva úgy, hogy ezt az igazságtalanságot, hogy tudniillik a közösség irányában érdemeket szerzett embereknek rút hálátlansággal fizetnek, ezt a torz dolgot a törvényhozás útján megtették igazságnak. Ezért, ha a ma virágzó államokat szemlélem, és körülményeiket magamban forgatom, istenuccse úgy tűnik föl nékem, hogy

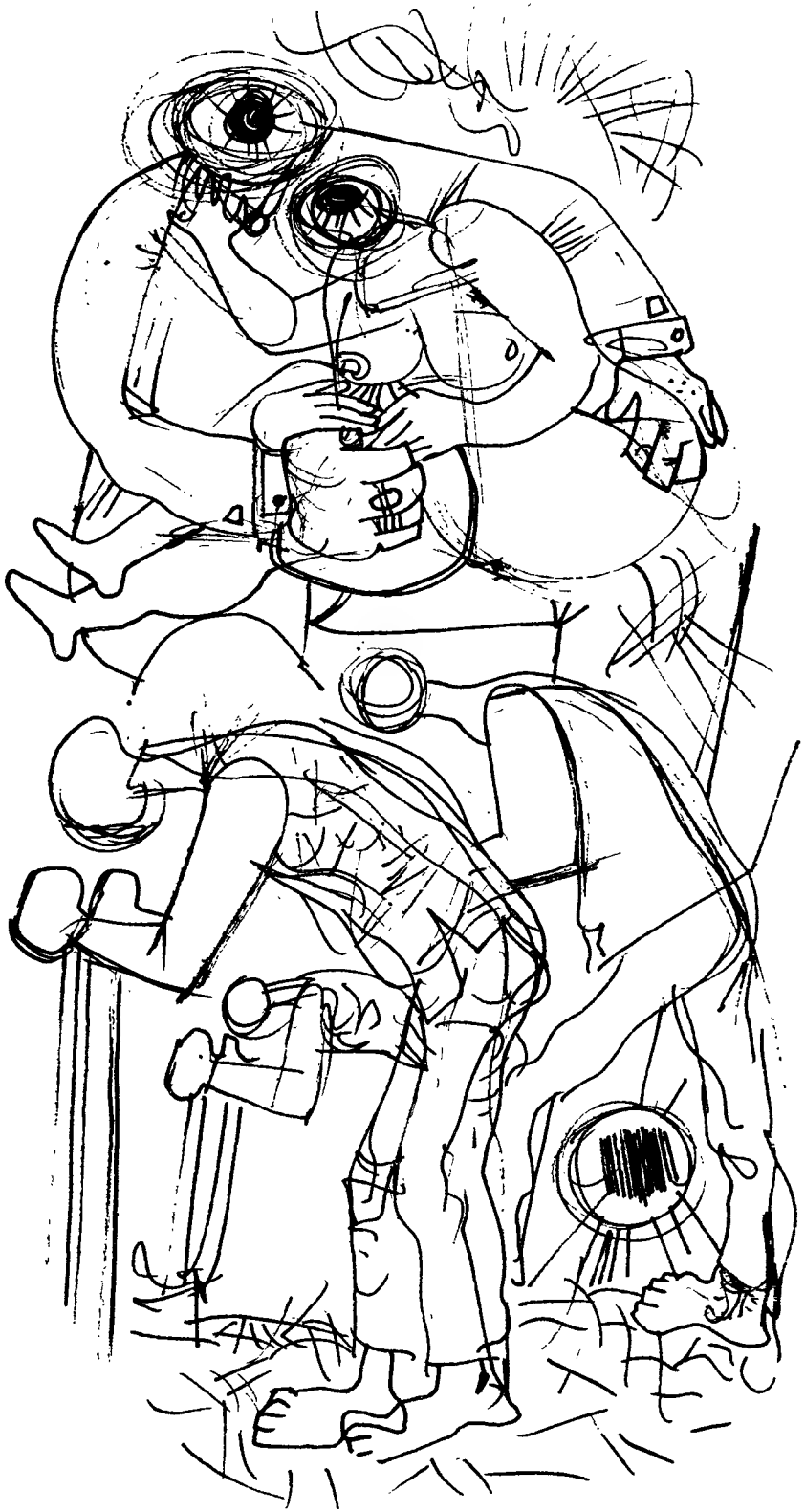

nem egyebek a gazdagok összeesküvésénél, akik ugyan az állam nevében és jogcímén lépnek föl, de a maguk haszna érdekében. Kieszelnek és kiagyalnak mindenféle furfangot, melynek segítségével a gonosz úton összeharácsolt holmit megtarthassák anélkül, hogy félniök kellene elvesztésétől, valamint, amely furfangok segítségével a szegények munkáját a lehető legcsekélyebb áron megszerezhessék és kiaknázhassák. Amint egyszer a gazdagok ezeket a mesterkedéseiket a köz nevében, tehát a szegények nevében is elhatározzák, már törvényerőre emelkednek. Ezek a telhetetlenül kapzsi, elvetemült emberek, akik egymás között osztották szét mindazt, aminek valamennyi ember szükségletét kellett volna kielégíteni, milyen távol állnak Sehol szigetének boldogságától! Ott a pénzhasználat megszüntetése által a pénzvágy is megszűnt, s vele együtt mennyi nehézséget, a bűnöknek mekkora vetését irtották ki gyökerestül! Ki ne tudná, mennyi csalás, lopás, rablás, viszály, zenebona, perlekedés, lázadás, öldöklés, árulás, méregkeverés pusztulna ki a pénz eltörlésével egyszerre, melyet mind a naponkénti kivégzésekkel inkább csak megtorolnak, semmint megfékeznek; s hozzá még mennyi félelem, izgatottság, gond, fáradozás, virrasztás semmisülne meg ugyanabban a pillanatban, amelyben a pénz. Sőt maga a nyomor, amelyről azt hiszik, hogy csak pénzre van szüksége, a pénz megszüntetésével azonnal maga is megfogyatkozna.[93] Hogy pedig ez még világosabb legyen előtted, gondolj magadban valamelyik sovány, terméketlen esztendőre, amikor az éhhalál sok ezer embert elpusztít. Állítom, hogy ha az éhínség végén fölnyitnák a gazdagok csűreit, annyi gabonát találnának, amennyit szétosztva az éhség és betegség sorvasztotta emberek között, bizonyára senki nem érezte volna sem az ég, sem a föld mostohaságát. Milyen könnyű volna élelmet szerezni, hacsak ez az áldott pénz, melyet ugye remekül kifundáltak, a célból, hogy megnyissa az utat az élelemhez, maga nem venné el tőlünk az utat. Hiszen érzik, és tudják a gazdagok is, mennyivel üdvösebb helyzet lenne a fontos dolgokban nem szűkölködni, mint sok fölösleges dologban dúskálni, üdvösebb lenne mentesülni a számtalan bajtól, mint fulladozni a nagy vagyon nyomása alatt. Nem is kétlem, hogy vagy a józan önérdek, vagy a megváltó Krisztus tekintélye, aki nagy bölcsességében jól tudta, mi válik leginkább javunkra, és jóságában ajánlta is, amiről tudta, hogy legfőbb javunk,

már régen az egész világot ezen állam törvényeihez vezette volna, ha egyetlen fenevad, valamennyi baj vezére és szülője, a kevélység nem lázadozna ellene. Ez nem a a saját jósorsával méri boldogságát, de a más bajával. Ez még istennő sem akarna lenni, ha nem volnának többé nyomorultak, akiken uralkodhatna, és akiket bánthatna, akiknek nyomorúságukban odavillanthatná összehasonlításra a maga szerencséjét, akiknek nyomorúságát a maga kincseinek fitogtatásával kínozhatná és hevíthetné. Ez a pokoli kígyó átjárja az emberek szívét, nehogy jobb útra térjenek, és mint a hajókat visszarántó mesebeli hal, visszahúzza és késlelteti.[94] Örülök, hogy ez az államforma, mely mélyebben gyökerezik az emberekben, semhogy könnyen kitéphetnék onnan, s melyet szívesen kívánnék mindenkinek, legalább Sehol sziget lakóinak osztályrészül jutott. Ezek az életnek olyan szabályait követték, melyekkel nemcsak hogy a legszerencsésebben megvetették államuk alapját, de amennyire emberi számítás előre tudhat valamit, mindörökre. Mert miután a többi bűnnel együtt a becsvágyat és a pártoskodást gyökerestül kiirtották, nem fenyeget többé a belső viszály veszedelme, amely egymagában sok város kitűnően körülbástyázott hatalmát tette már tönkre. Hanem az összes szomszédos fejedelmek irigysége össze nem törhette, és meg nem ingathatta a belső egyetértés szilárdsága és egészséges intézményeik ellenében. Már régóta és gyakran megpróbálták, de mindig vereséget szenvedtek.

Mikor Rafael elbeszélését befejezte, a seholszigetiek sok olyan szokása és törvénye jutott eszembe, melyek teljes képtelenségnek látszottak, nemcsak hadviselési módjukban, istentiszteletükben és vallásukban és egyéb intézkedéseikben, de főként abban, mely egész berendezkedésük alapja, hogy tudniillik életüket és közös ellátásukat a pénzforgalom kizárásával szervezték meg. Hiszen ez az egy körülmény gyökerestül kiirtja a nemesi rendet, a pompát, fényt, fenséget, szóval mindazt, ami közmeggyőződés szerint az államnak igazán tisztes dísze. Mindazáltal nem tettem ellenvetést, mert láttam, hogy belefáradt az elbeszélésbe, és nem voltam eléggé biztos benne, milyen szívvel venné, ha ellene szólnék. Különösképpen, mivel eszembe jutott, hogy megrótta azokat, akik mások ötleteiben csak azért keresnek csipkedni

valót, mert félnek, hogy különben nem mutatkoznak eléggé okosaknak. Ezért inkább dicsérettel halmoztam el a seholszigetiek intézményeit és az ő előadását, majd pedig kézen fogtam, és bevezettem az estebédhez. Azt azonban megjegyeztem, hogy más alkalommal lesz még időnk elmerülni ebben a témában és alaposabban megvitatni. Bár úgy lenne! Egy bizonyos: noha nem mindenben tudok egyetérteni ennek a kétségkívül igen művelt és tapasztalt embernek előadásával, mégis szívesen elismerem, hogy sok olyan dolog van a seholszigetiek államában, amit mifelénk is szeretnék látni. De alig remélem!

CSUPATŰZ RAFAEL EBÉD UTÁNI BESZÉDÉNEK VÉGE, MELYET A KEVESEK ELŐTT ISMERT SEHOLSZIGETIEK TÖRVÉNYEIRŐL ÉS INTÉZMÉNYEIRŐL TARTOTT. FELJEGYEZTE A HÍRES ÉS TUDÓS MORUS TAMÁS, LONDONI POLGÁR ÉS FŐBÍRÓ

UTÓSZÓ

Ha Morus Tamás remekművét, a teljes kommunista társadalom első modern fantázia-képét, az *Utópiá*-t összevetjük írójának életével, a súlyos ellentmondások és kérdések egész sora ötlik szemunkbe. Még csak nem is arra a meghökkentő ellentétre gondolunk, amely a Morus-korabeli valóságos európai viszonyok (melyeket az *Utópia* első könyvében és a második könyv végén Csupatűz Rafael, a tengerész mesél Európáról és lényegében Angliáról) és Sehol sziget csodálatosan értelmes, új társadalma között áll fenn. Hiszen ez nyilvánvalóan természetes lelki folyamat eredménye, mert *ilyen* nagyszerű álom csupán *olyan* szörnyű valóság hatására születhetett meg. Evvel függ össze az a másik kérdés is, mely évtizedek óta foglalkoztatja a kutatókat, vajon tréfa, játék volt-e az *Utópia*, vagy Morus komolyan gondolta?[1] Hogy az *Utópia* tréfajáték, ezt a föltevésüket arra építették, hogy Morus bizonyos értelemben elhatárolta magát Csupatűz Rafaeltől, derűs kedvességgel ábrázolva őt, és különös, a lehetetlenséget kifejező játékneveket adott „Sehol" szigetének, „Sehol" királynak, „Láthatatlan" városának, a „Száraz" folyónak stb. Azonban Csupatűz Rafael magának Morusnak a kivetítése, és a világ, amit ábrázol, Morus világa. A mű tehát a meggyőződés és a kétkedés összeütközéséből származik, de úgy, hogy mögötte mélyebb valóság sejlik, hiszen az egész első könyv arra irányul, hogy bizonyos dolgokat talán már most is meg lehet valósítani: „... Szívesen elismerem, hogy sok olyan dolog van a seholszigetiek államában, amit mifelénk is szeretnék látni. De alig remélem!" Az *Utópia* fantáziaszerű, játékos és a jelent illetően rezignált nevei, kifejezései tehát éppen nem határozzák meg a mű jellegét, annak komolyságát nem csökkentik. Keserű humor valóban rejlik bennük, valamiféle fájdalmas nevetés, ami az olyan jeleneteknél is kitör, amikor Morus az arany seholszigetbeli megvető fölhasználásáról szól, s az aranyláncokkal ékes, páváskodó széllelbéleltek követségének mulatságos fogadtatásáról.

A mű és az élet nagy ellentmondásai azonban csak ezután vetődnek fel. Hogy van az, hogy aki ennyire merőben új és ésszerű, emberies társadalmat alkotott, állami főtisztviselő és kancellár korában egyetlen reformot sem kezdeményezett? Vagy itt van a másik ellentmondás szirtje, amelyen annyi kutató hajója zúzódott össze: miként lehetséges az, hogy Morus az *Utópiá*-ban a teljes türelem álláspontjára helyezkedik vallási tekintetben, a valóságban azonban nem csupán hétkötetnyi vitairatot szerkesztett a reformáció angol képviselői ellen, de bizony kancellársága idején nem akadályozta meg a protestánsok megégetését, sőt helyeselte is? Már a polgári történetírás jeles képviselői is megpróbálkoztak ezeknek a rejtélyeknek megoldásával, és az első kérdésben valamelyes magyarázat született is, hogy ti. VIII. Henrik erőszakos egyénisége s korlátlan hatalma mellett Morus akarata aligha érvényesülhetett. Az utóbbi kérdésben egyes kutatók az *Utópiá*-ról igyekeztek megfeledkezni, mint valami tréfáról, és Morust mint buzgó katolikust állítva oda, igazat adtak

a vitairatoknak és a protestánsok elleni pöröknek, és ezt mély, belső összefüggésben levőnek látták a katolikus egyház elvei miatt történt mártírhalálával. Más kutatók meg — mint Kautsky is — azt hangsúlyozták, hogy házába fogadott üldözötteket, és vitatkozott velük, s nem igaz, hogy egyeseket megégettetett vagy kínoztatott volna.[2]

Mindehhez csatlakozik az a legsúlyosabb ellentmondás, amely értelmen és öntudaton alapuló, deista vallásosságot hirdető, utópista elmélete és megrendítő halála között áll fenn, hiszen még a megelőző királyi házasság érvénytelenítésénél és Boleyn Anna gyermekeinek trónöröklésénél is súlyosabban esett latba halálos ítéletében az, hogy nem volt hajlandó letenni az esküt az uralkodó egyházi főségére, és elvetni a pápa egyházi felsőbbségét, mint a többiek.[3]

Az előbbi két kérdés magyarázatára az eddigi legeredményesebb kísérletet Kautsky tette. Magyarázata bizonyos fokig megközelíti a harmadik, a legsúlyosabb ellentmondás értelmezését is. Kautsky ugyanis rámutatott arra, hogy Morus Tamás, az angol kereskedő osztály, a keletkezőben levő polgárosztály képviselőjeként mint teoretikus írta meg az *Utópiá*-t, viszont a reformációt, és a velejáró forradalmi mozgalmakat mint gyakorlati politikus igyekezett távol tartani éppen osztálya érdekében.[4] Ha a valóság ennél sokkal gazdagabb, árnyaltabb is, mégis az igazság gyökere benne rejlik Kautsky megállapításában. Morus Tamás életének, társadalmi helyzetének, szellemi alkatának, jelleme kifejlődésének figyelmes vizsgálata valóban közelebb hoz a világtörténelem e nagy alakjának megértéséhez.

Morus Tamás 1478. február 7-én született Londonban mint John More, királyi bíró fia. Polgári családból származott, de ez a középkor végi polgárság, amelyhez tartozott, egészen más szellemben élt, mint a XIX. s főként a XX. századi burzsoázia. Igen erőteljes, puritán mozzanatok figyelhetők meg rajtuk: az evilági élet erőteljes akarata mellett, a gyakorlatias, jogi kultúra felé való tájékozódás mellett nagyfokú erkölcsi szigorúság, szinte rideg vallásosság. Morus Tamás első iskoláinak befejezése után tizenhárom éves korában John Morton, canterburyi érsek mellé került, hogy neveltetésének hiányzó elemeit, az életbe való bevezetést ott nyerje el. Morton, aki kora egyik legkiválóbb alakja volt, s kivételes műveltséggel rendelkezett, csakhamar észrevette a gyermek Morus tehetségét, s 1492-ben az akkor éppen humanistává alakuló, előreformációs szellemtől áthatott oxfordi egyetemre küldte. Morus az oxfordi egyetemen négy évig tanulta a jogot, s mély barátságot kötött az oxfordi humanistákkal, akik mesterei is voltak (Grocyn, Linacre, Lilly), itt ismerte meg az újplatonizmust s evvel párhuzamosan Ágoston filozófiáját[5]. 1499-ben köti meg élete legjelentékenyebb barátságát: megismerkedik Erasmusszal. Valószínűleg Erasmusnak köszönhető, hogy Morusra oly mély hatást gyakorolt Lorenzo Valla, az olasz szabadgondolkodó humanista, aki nélkül az *Utópia* természetfilozófiája és természetes életre való törekvése éppúgy nem magyarázható meg,

mint nemes epikureizmusa sem. Erasmusszal együtt tanulmányozta, csodálta, és fordította a nagy felvilágosodott ókori írót, Lukianoszt is. Amíg egyrészt Morus szellemét Ficinus és Pico della Mirandola alkotó óriás-embere, a különféle vallásokat összevető szinkretizmusa, egy magasabb rendű deizmusra való törekvés, a nemes szellemi öröm és pozitív értelemben felfogott kereszténység, boldogságra épült világszemlélet, lukianoszi derű, fölvilágosult bölcsesség munkálják ki, egyéniségének két másik alapvető vonása is hamarosan felszínre kerül: az egyik zsarnokgyűlölete, a másik aszketikus hajlama.

Ez utóbbi olyan mélyen beleszólt életébe, hogy nemcsak a londoni karthauziak vallási gyakorlatain vett naponta részt hosszú időn át, már mint ügyvéd, nemcsak Ágostonnak állambölcseleti művével, a *De civitate Dei*-vel foglalkozott szenvedéllyel, de egyenesen szerzetes akart lenni, s csak a humanista Colet tanácsára hagyott fel e tervével. Morusnak ez a vonzódása a teológiai kérdésekhez és a szerzetesi élethez az atyai ház szellemében, Morton mély hatásában leli magyarázatát, és általában a középkori értelmiségnek elsősorban egyházi eredetű karakterében. Elvégre a feudalizmus bölcsőjében erősödött meg a polgári értelmiség, Erasmus egyenesen kolostorban nevelkedett, és csak szellemének ébredése emancipálta: önmagát szabadította fel e középkor végi intellektuális környezettől. Az északi értelmiség számára ez még elég súlyos probléma, hiszen még Rabelais-nak is volt szerzetesi korszaka, sőt az itáliai polgári fejlődés is a félig-pap Petrarca után hosszú idő múlva hozta csak létre a Pontanók, a Machiavellik típusát. Még Valla is pap volt, Poggio pápai titkár, Vergerio harmadrendi, illetve a gesuatik rendjének tagja, és így tovább. A fordulópont éppen ott van, hogy Morus szakított tervével, és 1505-ben megnősült, egy nemesember leányát, Jane Coltot vette el, akitől négy gyermeke született. Általában gúnyosnak érzik Erasmus kitételét: „Inkább akart tiszta férj lenni, mint tisztátalan pap."[6] Pedig Erasmus e megjegyzésében sokkal több az idők pátosza, a renaissance családkultusza, mint az ironikus elem, habár az egyház és a múlt felé fordultan az is megvan benne.

Ugyancsak társadalmi okok magyarázzák meg jellemének egy másik vonását, amely minden jel szerint alapvető, és ez zsarnokgyűlölete. Első meglepő tette, amely erről tanúskodik, az 1504-es évhez fűződik, mikor ékesszólásával mint a parlament tagja segített elbuktatni egy királyi adójavaslatot, amiért aztán VII. Henrik bosszúból igen súlyos pénzbírságot vetett ki apjára, sőt Morus annyira fenyegetve érezte magát, hogy külföldre utazott, és a louvaini és a párizsi egyetemen folytatott tanulmányokat hónapokig (1508). Ekkor írta zsarnokgyűlölő epigrammáit *(Quid inter tyrannum et principem..., Populus consentiens regnum dat et aufert, Quis optimus rei publicae status?).* Közülük az utóbbi már az *Utópia* címét vetíti elénk *(Libellus de optimo rei publicae statu).*[7]

Ezek az évek már az *Utópia* szempontjából is döntőek. Az 1504-i parlamenti fölszólalás és a szárazföldre való menekülés közötti időben tartózkodik házában hónapokig Erasmus (1505 végétől kezdődően). Együtt fordítják Lukianoszt, versengve írnak válaszszónoklatokat Lukianosz *Zsarnokölő-*

jére. S végül 1509-ben írja meg Erasmus Morus birtokán — ez döntő mozzanat —, Morus biztatására *A Balgaság Dicséreté*-t. Maga Erasmus vallja Ulrik von Huttenhoz írott levelében, melyben Morus Tamás halhatatlan arcképét rajzolja meg (1519. júl. 23.), egyebek között: „Ő volt a szerzője annak, hogy *A Balgaság Dicséreté*-t megírjam, azazhogy teveként táncra perdüljek." Az ezután következő sorokból olyan megdöbbentő kép bontakozik ki előttünk, melynek alapján azt kellene hinnünk, hogy *A Balgaság Dicséreté*-nek egész eszméje Morustól származik, ha nem tudnánk, hogy Erasmusban folytonosan érlelődött a terv, legalábbis annak alapgondolata, a közbolondságok boldoggá tevő állapotáról, a korőrültségeiről, másrészt az ebbe bele nem nyugvó bölcsek esztelenkedéseiről. Ismerte az erre vonatkozó humanista irodalmat. Alkalmasint azonban Morus egyénisége és a lukianoszi példa adta meg a végső indítékot és formát, a deklamációs, azaz beszéd-formát, és a mű szerkesztési módját. Ugyanis így írja le Morus és a balgaság viszonylatát: „Nem jöhet elő az emberi dolgok közül semmi olyan, amiből ő ne halászna ki valamiféle gyönyörűséget, még a legkomolyabb dolgokból is. Ha műveltekkel, nagyeszű emberekkel van dolga, gyönyörködik szellemükben; ha tudatlanokkal és balgákkal, élvezi balgaságukat. Az udvari bolondok sem tudják megsérteni, mert csodálatos ügyességgel mindenki érzéseihez tud alkalmazkodni. Az asszonyokkal mind, sőt a feleségével is csupán csak játszik és tréfálkozik. Azt mondhatnád, hogy második Demokritus, vagy inkább pythagoreus filozófus, aki szórakozásból sétál a vásárban, és szemlélgeti az eladók és vevők tülekedését. Nincs ember, akire kevésbé hatna a tömegek ítélete, és ismét senki, aki jobban tudna azonosulni a közfelfogással."[8]

Aligha rejlik hát sok igazság abban az erőlködésben, hogy szembeállítsák Erasmus szellemi karakterét Moruséval. A Morusnak ajánlott, Morus házában írott, metodikájában Morus egyéniségét és a közös lukianoszi tanulmányokat követő *A Balgaság Dicsérete* mély dialektikus összefüggésben van Morus *Utópiá*-jával. Éspedig nemcsak abban a formában, hogy az *Utópia* a messze jövőben felragyogó, ésszerű társadalom, válasz a jelen értelmetlenségére, melyet a jó barát az ő jelenlétében vetett papírra, de még olyan értelemben is, hogy ő, Morus bátorította a jó barátot, hogy a szörnyű jelent ábrázolja. Mi több, a jó barát, minekutána Morus 1516-ban megírta az *Utópiá*-t, 1519-ben a maga fejedelmi tükrében, az *Oktatás a keresztény fejedelem számára*-ban (Institutio principis christiani) jó néhány alapelvet átvesz az *Utópiá*-ból.[9] Az együtt gondolkodás, a viták, egymás gondolatainak, emberi magatartásának kölcsönhatása hozza létre az 1504-től 1519-ig terjedő időben a jelentékeny irodalmi művek fönt említett sorát, s köztük két olyan remekművet, mint *A Balgaság Dicsérete* és az *Utópia*.

Ha mégis el lehet választani őket, hiszen el lehet, Erasmus szelídebb egyénisége, mely inkább a vallási kérdésre koncentrálta magát, és Morus keményebb alakja, aki a politikai és társadalmi

kérdéseket érezte mélyebben, természetszerűen jelentik ugyanazon kérdés két nézőpontját. Két nagy egyéniség együttműködésekor a közös szemlélet értékét éppen a kiegészítő elemek mutatják. Erasmus rövid, kiegészítő jellegű, bár lesújtó rajza a világi feudalizmusról mély összhangban áll Morus haragjának főokával az *Utópiá*-ban, és valljuk csak meg: halálának legfőbb okával is. Mert csak a születő feudális abszolutizmus presztizs-törekvései követelhették meg, hogy a nagyra becsült jó barát, akinek példátlan emberi tisztaságáról még VIII. Henrik is meg volt győződve, meg kellett hogy haljon csak azért, mert nem fogadta el a cezaropapizmus egy új formáját. Viszont Morus nemcsak az *Utópiá*-ban nevezi menet közben ingyenélő csavargóknak a szerzeteseket, és ejt gúnyos megjegyzéseket az üres, szócséplő teologizálásról (mindkettő főtémája Erasmusnak), hanem már ifjú korában, és együttlétük alkalmával is írt néhány vad epigrammát züllött egyháziakra.[10]

Azonban e kiegészítő vonásoknál is jellemzőbbek a fiatal polgárság e nagy ideológusaira a közös érzések, közös vágyak, a közös szenvedélyek: a zsarnokság gyűlölete, a szabadság követelése, a háború megvetése és a béke áhítása, mindennemű babona, vallási formalizmus elvetése és egy lényegi vallásosság igénye, mindennemű esztelenség utálata, az értelem és igazmondás gyöngéd szeretete.

De a közös vonásokban is más a hangsúly kettejüknél, más a kifejezési forma. Erasmus végül is nem áll senki uralkodó vagy főrangú úr szolgálatába, ha küzd is e gondolat kísértéseivel. Morus a szolgálatot nem tudta elhárítani egyrészt kötelességérzetből, de meg a sok felszólítás az uralkodó részéről már-már életveszélyessé tette volna a visszautasítást. Alkalmasint úgy gondolta, ha nem is tehet sokat, valamit mégis megakadályozhat. De tudatában volt a veszélynek. A királlyal való legnagyobb baráti viszony idején, amikor órák hosszat sétáltak együtt beszélgetve Morus kis vidéki háza kertjében úgy, hogy VIII. Henrik Morus vállára téve a kezét, s őt magához szorítva hallgatta a bölcs barát szavait, és válaszolgatott, Morus veje kérdésére azt mondotta, hogy a király mindennek ellenére habozás nélkül leüttetné a fejét, ha azzal egyetlen francia várat megszerezhetne.[11] Zsarnokgyűlöletének is konkrétebb, elevenebb a formája, mint Erasmusénak. Ő a zsarnokság fő okát és ismérveit polgárra jellemző módon a királyi kincstár túlkapásaiban látta meg: a pénzbüntetésekben, a polgári javakat fenyegető bizonytalanságban, ezenkívül pedig a feudális urak büntetlen rablásaiban. Erasmus képe sokkal általánosabb, de semmivel sem enyhébb; elvontabb, nem ilyen közvetlen, de morálisan még súlyosabb: *A Balgaság dicsérete* szerint a királyok élete merő esküszegés, gyilkosság, becstelenség, tobzódás, kótyavetye, ragadozás, a szabadság és igazság üldözése, egyetlen hazugság (LV. fej.).

Egyformán szeretik a szabadságot. Erasmus szabadságvágyból hagyta el a kolostort, a párizsi egyetemet, tette le a szerzetesi ruhát, nem fogadott el pápai hivatalt, nem kötelezte el magát senkinek és semminek. Szabadságvágyból maradt egyedül, és halt meg egyedül. Morus Tamás szabadságvágyból mondott le kancellári tisztéről, a lelkiismeret szabadságáért ment börtönbe, és halt meg,

s az *Utópia* társadalmát mint a világ elképzelhető legszabadabb társadalmát ábrázolta, ahol minden tisztviselőt választanak, ahol a kötelező munka is önkéntes, szabad a vallás tárgya és gyakorlata, s az *Utópia* csodálatos fegyelmének alapja az emberi akarat és a szabad elhatározás.

A Balgaság Dicséreté-nek és az *Utópiá*-nak szerzői egyformán ismerik fel a zsarnok királyok és az őrültség társadalmának legszörnyűbb produktumául a háborút, a törvényesített gyilkolást, melyben oly kiválóan érvényesülnek a legnagyobb rablók, ahol felfordul az erkölcsi sorrend, mivelhogy a leghitványabb emberfajta a legszívósabb. Ők ketten törvényen kívül helyezik a háborút, bár csak az erkölcsi törvényen kívül helyezés sikerül nekik. *(Utópia, 90., A Balgaság Dicsérete,* XXIII. fej. és a *Béke Panasza.)* Egyformán felbőszítik őket a pápai háborúk és az ezekkel csaknem egyértelmű kiátkozások *(Utópia, 88., A Balgaság Dicsérete,* LIX. fej.).

Az *Utópiá*-ból valóban félre nem ismerhetően bontakozik ki mindennemű ceremónia, külsőség, ostoba babona elvetése. S ha ezek szerint mérjük le Morus vallása jellegét, akkor — bár meggyőződéses híve a régi hitnek — a protestantizmuson is túlhalad. Erasmus és Morus vallási kritikája messze túlmegy a papi intézmény bírálatán, a pápák, püspökök, szerzetesrendek megítélésén, még a szőrszálhasogató teologizálás elítélésén is *(Utópia, 70-71., A Balgaság Dicsérete,* LIX., LIV., LIII. fej.). Erasmus megelégszik a keresztény vallás lényegi elemeivel. Morus az, aki tovább lép, s az összes vallások szinkretikus elemeire építi az utópiabeliek istentiszteletét. Azonban alapjában véve a lényegi vallásosság követelése közös náluk. Hiszen Luther joggal vethette szemére Erasmusnak, hogy tanítása, mely szerint Krisztus azonos a szeretettel, egyszerűséggel, türelemmel, vagyis mindavval, amit az evangéliumban hirdetett, lényegében a kereszténység *valóságos* tanításától elszakad. Erasmus szerinte „túlságosan sokat foglalkozik az ember erkölcsi nevelésével, és túlságosan keveset Isten igazi imádásával". Valóban Erasmus az *Adagiá*-ban amikor azt hirdeti, hogy Krisztus és az antik filozófusok ugyanazt az elvet hirdetik, lényegében éppen úgy az újplatonizmus szinkretikus törekvéseire megy vissza, mint ahogy Morus is az *Utópiá*-ban.[12] Mindkettejük e fölfogása századokkal előremutat: a vallás feloldódása az autonóm erkölcsben, a konkrét kinyilatkoztatás feloldódása az elvont elvekben végül is a deizmus körvonalait adja. Odáig jutnak el, ameddig az idealisztikus keretek megtartása mellett el lehet jutni.

Ha hitelt adhatunk Erasmusnak, hogy Morus biztatta *A Balgaság Dicséreté*-nek megírására, akinek dedikálta is művét, „mert nevében hordja e fogalmat, jóllehet nincs ember, akitől távolabb állna", akkor eljárási módja is morusi. Erasmus vallja írásában, hogy „úgy tréfál, hogy komoly dolgokra tanít meg". Márpedig Erasmus szóban forgó híres levelében úgy jellemezte Morust, mint aki azonosulni tud a közgondolkodással, pedig messze távol áll tőle, gyönyörködik a balgákban, és szórakozik a kiváló elméken is.[13] A Balgaság istennője Erasmusnál a tömegek természetes, ösztönszerű életét dicséri, aztán a nyilvánvaló balgákat ostorozza, értsd, a társadalom uralkodó osztályait: a papokat, urakat, de emellett a polgárokat is. Erasmus szószólója a szellem embereinek

hóbortjait is megmosolyogja, de ez már önirónia, mert az igazi bölcseket a közbutaság nevében ítéli el. A mű akkor ér el a forrpontra, és számunkra akkor a legmegdöbbentőbb, amikor az igaz kereszténveket is mint csöndes őrültségben szenvedőket ábrázolja. Az aszketizmus nála nevetség tárgya, értelmét vesztett dolog, de legalább hősies. Erasmus e pillanatban a korabeli társadalom, a korabeli életforma teljes válságát exponálja, s a megoldást legfeljebb ki lehet következtetni.[14] Ennek a fényénél milyen organikus, hogy Morus Sehol szigetének tréfás nevű, mesés városai, folyói, öblei, hegyei és népei világába helyezte az egyetlen lehetséges eszményt. Csupatűz Rafael véresen komoly dolgokat mond nemcsak akkor, amikor Angolhonról beszél, de akkor is, amikor az új életformáról. S valamivel jobban megértjük Morust is, amikor főben járó pöre idején nem esik nehezére elhagyni a zsarnokság, az erőszak és a csalás világát, melyhez őt csupán családjának szeretete, tudós barátainak világa, a természet és a napfény édessége kötötte, nem a hatalom, nem a vagyon, nem a társadalom kitüntetései, egyszóval semelyik azon javak közül, amelyek olyan vonzóknak tűntek fel kortársai előtt. Így lassanként a két nagy barát közös elmélkedéseinek menete, főműveik struktúrája, sőt Morusnak belső élete és halála is egyazon fejlődés kérlelhetetlen törvényszerűségeit hirdeti.

Morus jól tudta, hogy Utópia szigete, melyet Angliára formázott ötvennégy városával, főfolyójával, fővárosával s annyi más kedves, suta jellel, nincs sehol, csak az ő elméjében. Annak a társadalomnak a szörnyű voltát, amelyben élt, senki nem látta tisztábban, mint ő, hiszen itt emelkedik a legmagasabbra, történeti érdeme itt a legnagyobb. Ez az a pont, ahol fölébekerekedik Erasmusnak. Mert addig együtt haladnak, amíg az uralkodók teljes machiavellizmusát, a nevelő fejedelem eszményének teljes hiányát megállapítják. Amíg az udvar őrültjein nevetnek, ezeken a szegény ostobákon, akiket megbolondítottak az ősök, a fényes ruha, a drágakövek. Amíg együtt nevetnek a szabadalmazott hízelgőkön, ezeken a majmokon, akik őrültjei a kockajátéknak, vadászatnak és minden dibdáb semmiségnek.[15] Morus nagysága ott kezdődik, amikor megsejti a jövő tudományos szocializmusának néhány alapelvét, ha nem is tudja zárt gondolatmenetté, vagyis tudománnyá alakítani. Amikor kimondja, hogy „a juhok megeszik az embert", hogy Anglia erőszakos iparosítása s az őrült háborúk miként termelik a földönfutókat, evvel együtt a kriminalitást, ez pedig az emberek törvény szerinti legyilkolásának iszonyú jeleneteit. Amikor meghirdeti, hogy a magántulajdon közönséges rablás, és megtartása érdekében szerkesztenek „erkölcsöt", „törvényt", „igazságszolgáltatást", s tartanak fenn erőszakszerveket, hogy a felső osztályok egész here élete — beleértve a gazdag polgárokat is — a szegények határtalan és egyre fokozódó elnyomatásán, kizsákmányolásán alapul.

Mit tudott tenni ez ellen Morus? Csaknem semmit. Igaz bíró volt, és nemhogy kapzsiságot, vesztegetést, de még hatalommal valóv isszaélést sem tudtak rábizonyítani a szokásos módszerekkel, hazug halálos pörében.[16] Reformig azonban nem merészkedhetett el. Csak kicsiny birodalmán belül merte elkövetni a tréfát, hogy feleségének hamis drágaköveket vett, s jót mulatott rajta, hogy ezek mindenki számára éppenúgy megtették, mint az igaziak. Úgy szervezte meg a népes család életét Chelsea-ban, hogy az akár az Utópia-szigetbeli társadalom alapjává is lehetett volna. [17]

De ezenközben Angliában az abszolutizmus zsarnoki formái egyre inkább tért hódítottak, és az európai háttér szörnyen elborult. Magyarországot a török ostromolta, veszedelmét Morus évtizedek óta megfigyelhette. Jó barátja és mestere, John Morton, Mátyás király idejében, 1474-ben követségben járt Magyarországon, VII. Henrik pedig Ulászló idejében állott kapcsolatban a magyar udvarral. Majd bekövetkezett a mohácsi katasztrófa, s 1527-ben éppen ő, kancellári minőségében felelt Ferdinánd követeinek a török segély dolgában. Itt felmerült már, mitől tartott Morus: a követeknek válaszolva kimondja, nem jutott volna ide az európai kereszténység ügye, ha a kereszténység legnagyobb uralkodói, a két leghatalmasabb király, a német és a francia nem egymással hadakozna szüntelenül.

Morus másik gyötrő gondja a reformáció volt: részben a németországi és angliai plebejus irányzatok vagyonellenes álláspontja miatt, mely létében érintette az angol polgárságot és az egyházat, részben a háborús anarchia, a pusztulás miatt, hiszen Engels is „nemzeti szerencsétlenségnek" minősítette a német reformációt a vallásháborúk miatt. E harcokban több mint százezer ember pusztult el: ezt az árat fizette a német nép az egyház igájának lerázásáért.[18]

Morus ebben a történeti helyzetben a lelkiismereti kérdésekben — azaz a hit kérdéseiben — a szabadságnak igen sajátos megfogalmazásához ragaszkodott, mely nem nyitott szabad utat a reformációnak, fenntartotta volna az egyház egyetemességét. A fejedelmi abszolutizmusban, amely immáron a nemzeti egyház élére magát az uralkodót állította, nem volt képes meglátni sem a jövő döntő politikai formáját, sem a vértelen reformáció gondolatát, csak zsarnokságot, csak cezaropapizmust látott benne, kiszakadást a keresztény népek közösségéből, polgárháborút, romlást, az erkölcsi rend fölborulását. Egyáltalában nem jelentőség nélküli, hogy halála előtt, börtönben írt gyönyörű műve, a *Párbeszéd a balsorsban való vigasztalásról* éppen az európai egység felbomlásának katasztrofális következményeiről szól. Ugyanarról van szó, amit 1527-ben mondott I. Ferdinánd követeinek, hogy a nemtörődömség, az európai belháborúk okozták Magyarország elvesztét. Persze a protestánsokat okolja azért is, mert a katolikus V. Károlynak nem hajlandók segítséget adni a török ellen. De valójában mindez vádirat VIII. Henrik ellen az európai népek pusztulása okán.[19] A *Párbeszéd* szereplői egy öreg magyar, Antal és unokaöccse, Vince a fenyegető török támadásról úgy beszélnek, mint akik katasztrófára és halálra készülnek. Mindez Morusnál nem volt merő ürügy. Osztálya érdekeit összhangban levőnek érezte Európa megmaradásával, Anglia

békéjével és tulajdon lelkiismereti szabadságával. Ezek a gondolatok töltötték el őt élete utolsó éveiben, ezek miatt tette le a kancellári tisztet, bár világosan tudta, hogy ezáltal aligha kerüli el a halált.

Ebben a magatartásában eszmei szinten érvényesült az új angol polgárosztály érdeke. Morus, aki úgy látta, hogy a reformációnak német formája a mérhetetlen kapzsiságú angol világi feudalizmust gazdagította volna, és roppant arányú belháborúkat zúdított volna az országra, a királyi zsarnoksággal párosult fejedelmi reformációt is csak ugyanazon szemszögből tudta megítélni. Az *Utópiá*-ból látjuk, hogy olyan ipari termelést szeretett volna látni, amely nem jár a földművelés elpusztításával és a nép teljes tönkretételével, olyan rendet, békét és szabadságot, mely az angol kereskedő osztálynak szabad mozgást biztosít, tisztes gyarapodást, a vagyon megőrzését. Közben rájött arra, hogy mindez aligha valósítható meg, hiszen az egész társadalom erőszakra épült, s ellentmond a józan értelemnek és a természetnek. Amerigo Vespucci amerikai jelentéseiből, a Földközi-tenger keleti partvidékeiről érkezett és talán a csehországi hírekből is azt olvasta ki, hogy igenis elképzelhető egy másik világ, mely megfelel az emberiség érdekeinek. Humanista volt, és lelke legjavát ebbe a világba menekítette. Azonban kortársai Anglia viharos gazdasági átalakulásának tényeit sem kísérték olyan aggodalommal, mint a lelkiismeretére kényes Morus, aki emellett osztálya igazi érdekeire gondolt, mint ahogy a Gracchusok is a római uralkodóosztály igazi érdekeit szegezték szembe a látszattal, s ahogy Las Casas is akarva-akaratlan a spanyol monarchia igazi érdekeit képviselte a konkvisztádorokkal, a monarchia mindennapi szolgáival szemben. De mindez szélbe szórt szó maradt csupán.

A pör végül is szimbolikussá nőtt. Másként nem felelte volna az őt biztatgató királyi titkárnak, Cromwellnek, mikor az kilátásba helyezte neki a király bocsánatát, és azt mondta neki, hogy a király szeretné, ha „visszatérne a világba": „A világ! én nem akarok abba visszatérni, ha egészen nekem adnák is!"[20] Minden hivalkodás és kihívás nélkül, de határozottan arra törekedett, hogy eltávozhassék erről a történeti színtérről, ahonnan 1535. július 6-án tűnt el örökre. Szándékosan szakította meg kapcsolatát a jelennek nevezett történelemmel, mérhetetlen nyugalommal készült a halálra, korbácsolta önmagát, hogy hozzászokjék a szenvedésekhez. Utolsó előtti levelét Antonio Bonvisi, olasz kereskedőnek, jó barátjának írta, és szavai tartalma szerint szinte siet előre a halálba, mint a szabadság egyetlen, lehetséges formájába: oda, „hol nem lesz szükség többé levélírásra, ahol fal nem választja el a jó barátokat, s ahol az őr nem jön félbeszakítani a beszélgetéseket".[21]

Az ismeretlen szerzőjű (P. M. jelzésű) levél Morus Tamás haláláról (Expositio fidelis de morte D. Thomae Mori ...) valóban erasmusi szellemben írja: „Ha ők, kik meghaltak, tőlem tanácsot kértek volna, én nekik azt mondtam volna, ne szegüljenek szembe nyíltan a viharral!

A királyok haragja erőszakos, ha azzal dacolnak, abból viharok támadnak. A vad lovakat nem erőszakkal, hanem hízelgő szavakkal szelídítik. A hajósok sem mennek szembe a zivatarral, hanem kijátsszák himbálózva, vagy horgonyon várnak kedvezőbb szélre. Az idő sok bajt meggyógyít, amit semmi emberi erő nem tud meggátolni. Azoknak, akik a királyok szolgálatában állanak, sokszor kell tettetni, és ha nem képesek őket a fölfogásuk szerinti jóra rávezetni, igyekezniök kell legalább, hogy valamiképpen lecsillapítsák szenvedélyüket. De azt fogják mondani, hogy tudni kell meghalni az igazságért! De nem mindegyik igazságért!"[22] Ebben az utolsó két mondatban rejlik az erasmusi magatartás lényege, s ezúttal igazsága is. Ő valóban nem talált egyetlen olyan igazságot sem, amelyért érdemesnek tartotta volna magát föláldozni. Az adott esetben, valóban, ha a pillanatnyi okot nézzük, a szerzőnek volt igaza. Ha azonban meggondoljuk azt, hogy Morus évek óta őrlődött fel valóság és eszmény között, miközben az eszménynek halhatatlan formát is adott élete főművében, hogy a világtól való csömöre szakadatlanul nőtt, ha tekintetbe vesszük, hogy egy konkrét eset kapcsán ugyan, de a lelkiismeret szabadságáért halt meg, akkor eljárása az egyetlen lehetséges útnak látszik. Így az új polgárságnak e gyakorlati védője, az összemberiség érdekeinek e humanista teoretikusa, az angol puritánok ez előhírnöke nem választhatott mást, mint a halált. Utópia még csak álom volt. Visszalépett hát, mint egyetlen valóságba s a szabadság egyetlen honába, egy másik álomvilágba, amiről azt hitte, hogy valóságos. Ez a mennyország azóta már rég szertefoszlott, de az a másik, a Sziget az ötvennégy várossal a történelem valóságába lépett, és ebben rejlik Morus nagy érdeme, meg abban a félelmetes körképben, amelyet e fényes álomhoz hátterül rajzolt.

Szükségszerűnek kell felismernünk, hogy az *Utópia* lényegében Flandriában keletkezett, Antwerpenben, Morus 1515-i követjárása idején, Erasmus és baráti körének közelében, úgyszólván személyes jelenlétében. Az V. Károly császárhoz tartozó Flandria ekkor még viszonylag szabad ország volt, városai a polgári fejlődés legszebb vívmányai Itálián kívül. Az egész világból érkeztek ide hajók, áruk és hírek, de főleg a Földközi-tenger vidékéről. Logikus, hogy Morus egy portugál tengerészre bízza *Utópiá*-jának meséjét, aki az olasz Amerigo Vespuccit kísérte szerinte távoli, nyugati utakra, és még nála is messzebb jutott. De ez a távoli Utópia — nem lehet eléggé hangsúlyozni — egyszersmind közeli sziget is, földrajza Angliára formázik, s az utópia-szigeti nép rokona a perzsáknak, görögöknek, s ezért is sajátítja el olyan gyorsan a görög műveltséget. Morus evvel a mediterrán világba visz bennünket, Platón, Plotinosz, Plinius, Augustinus, Lorenzo Valla világába. Görögök, afrikaiak, latinok, olaszok veszik körül rokoni társaságként, az ő körükben gondolkodik az *Utópia* megálmodója. Mi több, Európa e részein élnek azok a népek is, a dalmát partokon, vagy talán éppen cseh földön, akik még ekkor is, vagy már újból olyan társadalmi

formák között élnek, hogy érdemes rá felfigyelni a kommunista társadalomról elmélkedőnek. Az ősi indián kultúráról érkező hírek lényegükben nem voltak elütőek azoktól, amelyeket Alekszejev legújabb kutatásai szerint az adriai szláv partvidék, különösen Vinodol és Polica paraszti közösségeinek élete árul el. Ezek a velencei fennhatóság alatt élő kis paraszti köztársaságok a nagy család, a „zadruga" formáit őrizték, amely mind a termelés, mind a fogyasztás kommunizmusát tartalmazta, és azt a demokratikus egyenlőséget is, mely a nagycsalád tagjaira jellemző. Innen kerülhetett elő a Sehol sziget fejedelme is, sajátos rabszolga-intézménye és még sok minden. Feltételezhető, hogy Morus sokat hallhatott a dalmáciai szláv paraszti közösségekről barátjától, Sebastiano Giustinianitól, aki 1515 januárjában lett londoni követe Velencének, és öt évig tartózkodott Angliában. Giustiniani kitűnően ismerte Dalmáciát, hiszen 1511—12-ben mint velencei főbiztos (provveditore) működött ott, éppen akkor nyílt, fegyveres osztályküzdelem folyt, mert az ősi faluközösségeket a feudalizmus véres harcok árán tudta csak letörni.[23]

Persze egyéb kelet-európai híranyagra is gondolhatunk. Itt van például Tábor város termelésre és fogyasztásra egyaránt berendezett kommunisztikus szervezete, ahol óriási arányú csoportiparok (például takácsipar) művelői támaszkodtak a közösség által termelt nyersanyagokra, a közösség birtokában levő vagyonra.[24]

Az 1500-as évek táján pedig már kibontakozóban volt a Cseh—Morva Testvériség, amely a legkülönfélébb foglalkozású embereket egyesítette külön társadalomban, erőteljesen morális vallásosság alapján, sajátos kultúrát is adva tagjainak. Mindezeket Morus hírből és írott forrásokból egyaránt jól ismerhette. A Cseh—Morva Testvérek körül élénk röpirat-irodalom keletkezett, Tábor városáról viszont Enea Silvio Piccolomini történeti, földrajzi műveinek írásbeli adatain kívül John Morton is hozhatott híreket, aki a hosszú cseh—magyar háborúságok idején a huszita rendek támogatta Jagelló Ulászló ellen szövetséget kötni, 1474-ben járt Hunyadi Mátyásnál követségben.[25] Ami viszont az utópiabeli papok nősülését illeti, egyformán történeti tény volt a görögkeleti Balkánon, de a huszitáknál is.

E tapasztalati források persze semmivel nem gyöngítik az *Utópia* filozófiai fogantatását, Morus erkölcsi, politikai gondolkodásmódjából, társadalmi lényéből való keletkezését. Ha figyelemmel kísérjük az *Utópia* utolsó lapjait, világosan szemünkbe ötlik, hogy Morus a lehető legszigorúbban elítéli nem csupán a világi nemességet, a feudális osztályokat, de tulajdon osztályát, a polgárságot is. Ő, a kiválóan kereső, jól fizetett ügyvéd, a magas állású tisztviselő a maga példáján mutatta be, hogy mikor egész osztálya érdekében kellett kiállania, vagy lelkiismeretbeli kérdésben kellett állást foglalnia, el tudta dobni a vagyont. A fiatal „csupasz képű siheder", aki megakadályozta VII. Henrik adótörvényét, később, az öregkor küszöbén türelemmel készítette elő családját a szegényes életre, mikor lemondott kancelláriai tisztjéről, mert nem akart részt vál-

lalni VIII. Henrik és Boleyn Anna házassági ügyében. Személy szerint akkor is, most is el tudott szakadni a vagyontól, bár egész életében küzdött a polgári vagyon általános biztonságáért, gyarapításáért, megtartásáért. Tehát kialakulhatott benne a gyakorlati politikusnak és az önzetlen teoretikusnak kettőssége, mert ment volt a haszonleséstől és minden hazugságtól. Fiatal ügyvéd korában az augustinusi istenállamról mond laikus prédikációkat a Szent Lőrinc-templomban, vagyis arról a műről, amelyben először hirdették a kereszténység kezdetein, hogy csak az nevezhető államnak, amelynek van erkölcsi tartalma, amelyben igazság rejlik, különben rablóközösséggel van dolgunk. Augustinus felfogása szerint az állam feladata békét teremteni, s az alattvalóknak jólétet adni. Augustinus az ókor legnagyobb állama, a római birodalom pusztulása idején élt. Ehelyett persze csak egy újabb erőszakszerv jött létre: a feudális állam, s az olyan gondolkodók, mint Morus újabb ábrándokat kellett hogy szőjenek. Morus zsarnokellenes kirohanásai, 1504-i parlamenti beszéde, mellyel a polgárság jólétét és az igazságot védte az önkénnyel szemben, az augustinusi államfogalom körében mozgott. Ennyiben tekinthető Augustinus az *Utópia* kiinduló pontjának, de csak ennyiben!

Sokkal többet köszönhetett klasszikus és újplatonista tanulmányainak és Lukianosz olvasásának. De általában Platón szerepét is eltúlozzák, s nagyon érvényesek azok a megszorítások, amelyeket idestova fél évszázada Kautsky nyomán Kelen Ferenc hangsúlyozott, hogy a platóni kommunizmus nem terjedt ki a teljes társadalomra, alapja nem a család, nem termelési, csak fogyasztói kommunizmus, a platóni társadalomban a munkának becsülete nincs, és a szabadság leghalványabb nyomai sem fedezhetők fel benne.[26] De kétségkívül megragadhatta Morus képzeletét a platóni államot átható egységes akarat, megszerkesztettség és a kommunizmus kísérlete egyáltalában. A szamoszatai filozófus, Lukianosz inkább talán módszertani, magatartásbeli bátorítást adott az *Utópia* megírásához. Lukianosz gúnyos-fantasztikus utazása a Holdba, a csillagokba s főként a *Boldogok Szigetére* (Igaz történet), támadásai a gazdagok és hatalmasok ellen, felvilágosultsága, cinizmusa mögött rejlő keserűsége, játékos komolysága sokkal mélyebben ihlette Morust, mint Platón. Lukianosz szabad szellem volt a szó legszorosabb értelmében, egyszerre gyűlölte a zsarnokságot és a babonát, egyszóval mindazt, ami az embert, az emberi értelmet alá akarja vetni durva, idegen erőnek. Lukianosz Morusnak emberformálásában, szemléletmódjában vett részt, együtt nevelődtek rajta Erasmusszal[27], s ez sokkal többet jelentett művelődési olvasmánynál.

Innen már csak egy lépés volt, hogy elérjen az olasz renaissance legnagyobb teljesítményeihez, Lorenzo Valla, Ficino és Giovanni Pico della Mirandola hatalmas erőfeszítéseihez, hogy összeegyeztethessék az új olasz polgárság életvágyát, örömteli világképét a kereszténységgel, és a kereszténységet az antik és keleti vallásokkal. Az olasz humanista gondolkodók adták végül is a legtöbb bátorítást az *Utópia* alapvető tételeihez, különösképpen, ha hozzávesszük Petrarca

hatalmas levélértekezését a pénz és magántulajdon ellen.[28] Mindhárom szerző a harmóniát, a szabadságot keresi, mely új rendet szülhet. Valla hirdeti az életörömet és a boldogságot, támadja az aszkézist, mely szerinte meghamisítja a kereszténységet, hiszen az a túlvilágon is csak a boldogságot keresi. Az ember egész lényének, testének és szellemének boldogságát követeli s a kultúra örömét hirdeti.[29] Morus *Utópiá*-jában ez az életszemlélet a domináló tényező: minden ember boldogsága, testi jóléte, lelki derűje, szabad művelődése, egy szóval boldogsága.

Evvel van összefüggésben az utópiabeliek „komoly, mondhatnánk zord vallása", melyet egyébként akár Pico della Mirandola is megalkothatott volna, hiszen csupán arra kötelezi a híveket, ami minden vallásban közösen megvan, az eltérő mozzanatok tekintetében mindenkinek teljes szabadság adatik. Morus itt le tudta győzni önmagát, katolikus korlátait. Egy ponton azonban a türelmetlen hitvitázóra emlékeztet, az ateizmust nem akarja megtűrni Utópiában. Viszont Platónnal ellentétben, aki a legcsekélyebb vallási eltérést súlyos bűnnek tekinti, Morus csupán elszigeteli, mintegy belső száműzetésbe küldi az ateistákat Utópia szigetén.

Mindezt, az új társadalom boldog életörömét az biztosítja, hogy senkinek semmineműmagántulajdona nincs, mentes az emberi érzéseket elidegenítő legszörnyűbb hatalomtól. Utópia lakói együtt termelnek, a közös vagyont fogyasztják, számukra a munka öröm és hősiesség, a kultúra mindennapi gyönyörűség. Morus mikor ezt teszi meg az új társadalom gyakorlati és egyetemes alapjának, merészen a jövőbe lép.

Ma már könnyű lenne pálcát törni az *Utópia* merev, falanszterszerű rendje fölött, szigorúan zárt normái, puritán terrorizmusa és egyenruhái felett, de amikor kimondta, mindez egy roppant teremtő akarat, egységes vízió, dinamizmus szerves velejárója volt. Hiszen ne felejtsük el, Utópia országában minden lakos a törvényeket önként vállalta, mindenki minden lehetett, és minden elöljáróját egyetemlegesen választották meg. Végül is ez az állam nem erőszakszerv a szó eredeti értelmében, hanem az önkéntes fegyelem hivatalainak összessége, amely csak a társadalom létérdekeinek védelmében lép föl kényszerítő erővel.

Morusnak mégis legnagyobb dicsősége az, amit háttérként mond el, amiből kinő ez az álom, az álom alapja. Ugyanis ezek a megállapításai ismételjük, ma, a tudományos szocializmus világában nemhogy helytállnak, de fontos alapelveket jelentenek: hogy az osztálytársadalmakban a dolgozó tömegeket kizsákmányolják, a jog, az igazságszolgáltatás erőszak jellegű, egészben véve erőszak jellegű az állam, s nem egyéb, mint „a gazdagok összeesküvése", s hogy a magántulajdont szükségképpen el kell törölni. Mivel ezek a viharos általánosítások a második könyv végpontján, mintegy tetőpontján találhatók, szemmel látható, hogy Morus eredeti gondolattervében foglalnak helyet, Morus eredeti kiinduló pontjára utalnak. Az első könyv félelmetes körképe a háborúról, vérengzésről, egész társadalmi osztályok pusztulásáról, amilyen az angol parasztságé volt (hiszen a „bekerítések" ötvenezer családot tettek tönkre), csak részletes ki-

fejtése annak, amit a második könyv végén előlegezett. Olyan szenvedélyesek Morusnak e lapjai, melyek összevéve is az *Utópiá*-nak igen tekintélyes részét alkotják, hogy méltán hisszük el Nisard-nak találó megfigyelését, aki mikor Erasmus derűs-komoly arcképét összeveti Holbein híres arcmásával, így szól: „Tekintete jóságos és vidám, amit egy Holbein után készült szép metszetből látok, csupán mosolyában van bizonyos kimagyarázhatatlan szomorúság és szenvedés."[30]

Említettük, hogy Morus végül is távozni akart, mert az őt körülvevő szorongató ellentámadásokat feloldani nem tudta. Magánosan állt, még Erasmus is elmaradt mögötte. Humanista társai sorra tették le az esküt, családja, melyet forrón szeretett, s amely ragaszkodott hozzá — még értetlen második felesége, Alice asszony is —, olyan áron marasztalta, melyet többé nem volt hajlandó megfizetni. Nem állítjuk, hogy távozása ment volt a tévedésektől, mégis mindenképpen hősi volt. Hiszen élete ellentmondásai is állandóak voltak, s ifjúkorától kísérték, hozzá tartoztak egyéniségéhez és osztályához, kora társadalmához és a történeti pillanathoz. Mint ellenkező irányú fények világítják meg egyazon valóságot. De életének igazi értelme a Műben rejlik, mely túlélte őt nagyszerűségével, kritikai megállapításaival, halhatatlan tételeivel, és még fogyatékosságaival is az emberiség egyik legnagyobb dokumentumaként tárul meg a jövő nemzedékek kutató és ítélő szeme előtt.

Az *Utópia* magyarországi története mintegy fél évszázadra nyúlik vissza. A Magyar Tudományos Akadémia a Filozófiai Írók Tára 24. kötetében már 1910-ben közrebocsátotta teljes fordítását, melyet Kelen Ferenc készített. Ugyanő írt hozzá jegyzeteket és elsőrangú magyarázatokat. Fordításának számos fordulata ma is helytálló, és magam is felhasználtam húsz évvel ezelőtt készült fordításomban. Meg kell említenem Geréb László élvezetes szemelvényes kiadását, illetve átdolgozását, amely az Officina Könyvtár 9. köteteként jelent meg.

Említett *Utópia*-fordításomhoz, amelyet a Franklin Könyvkiadó 1943-ban adott ki, Moór Gyula írt terjedelmes, alapos és több pontján ma is figyelemre méltó bevezetőt. Fordításomat a Michels—Ziegler-féle szövegre alapítottam: *Thomas Morus*, herausgegeben von W. Michels und Th. Ziegler. Berlin, 1895. *Lateinische Literatur-Denkmäler des XV—XVI. Jahrhunderts* von M. Herrmann. No 11. — A szöveg értelmezéséhez segítségül vettem a Kothe-féle német (Universalbibliothek. 513.14.) és a Tommaso Fiore-féle (Bari, Laterza, 1942.) olasz fordításokat, jegyzeteket és különösen az utóbbinak kitűnő bevezetését és jegyzeteit *(Saggio su Tommaso Moro.* V—CV.).

Fordításom 1947-ben újból megjelent a Franklin Könyvkiadónál változatlan szöveggel. A mostani szöveget gondos revízió útján alakítottam ki, de az eredeti fordítást csak kevés ponton kellett megváltoztatnom, s ahol változtattam, ott is csak apró árnyalatok kifejezése irányában haladtam, a közérthetőséget nem kellett fokoznom. A morusi periódust annak idején nyelvünk

törvényszerűségei szerint igyekeztem magyarra átültetni. Ezt is megtartottam, mint helyes elvet. Munkámhoz felhasználtam az Englisch-Amerikanische Bibliothek III. kötetében 1955-ben megjelent egykori angol fordítást, a hozzá készült tanulmányt és jegyzeteket (Thomas More: *Utopia*, bearbeitet und eingeleitet von Joachim Krehayn. Berlin, 1955).

Az utószóban említett műveken és szakmunkákon kívül rövid tájékoztatásul közlöm az Utópia-kiadásokra és kritikai feldolgozásokra vonatkozó lényegi bibliográfiát:

Morus művének eredeti kiadásai, címe: *Libellus vere aureus nec minus salutaris quam festivus de optimo rei publicae statu deque nova Insula Utopia auctore clarissimo viro Thoma Moro*, etc.... (Löwen, 1516., Paris, 1516—17., Basel, 1518.) Ezen a szövegen alapul Michels és Ziegler idézett kiadása is. Angol kritikai kiadások G. B. Sampson — A. Huthkelch, London, 1910.; tartalmazza Ralph Robinson híres XVI. századi angol fordítását is. Továbbá J. H. Lupton: *The Utopia of Sir Thomas More*. Oxford, 1895. Életrajzok, kritikai munkák, tanulmányok: T. E. Bridgett: *Life and Writings of blessed Thomas More, Lord Chancellor of England and Martyr under Henry VIII*. London, 1891. — R. W. Chambers: *Thomas More*. London, 1935. — Ua. *The place of St. Thomas More in English Literature and History*. London, 1937. — C. More: *The Life of Sir Thomas More, Knight, Lord Chancellor*, etc. 1631. újra kiadva London, 1726. — D. Sargent: *Thomas Morus*, aus dem englischen übertragen von Robert Egloff. Luzern, 1935. — W. Rastell: *Life of Sir Thomas More*. (Csak töredékben kinyomtatva, Harpsfield, kiad. Hitchcock). — Fr. Seebohm: *The Oxford Reformers John Colet, Erasmus and Thomas More*. London, 1869, 1873. — K. Kautsky: *Thomas Morus und seine Utopie*. Berlin, 1947. — D. Nisard: *Études sur la renaissance*. Paris, 1855. (Magyarul: Budapest, 1875.) — H. Bremond: *Thomas Morus*. Paris, 1930. (Regensburg, 1935., 1949.) — L. Beger: *Thomas Morus und Plato*. Zeitschrift für die gesamten Staatswissenschaften. 1879. 35. — Delcourt: *Essai sur la langue de Sir Th. More*. Paris, 1914. — C. R. Thompson: *The Translations of Lucian by Erasmus and St. Thomas More*. 1941. — H. V. Donner: *Introduction to Utopia*. Stockholm, 1945., London, 1950. — H. Oncken: *Utopia*. Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie, Phil. Hist. Klasse. 1922. 2. — G. Ritter: *Machtstaat und Utopie*. München, 1940.[3] — E. L. Surz: *Epicurus in Utopia*. Journal of English Literature and History. 1949. 89—103. — A. L. Morton: *The English Utopia*. London, 1952. — E. Bloch: *Freiheit und Ordnung*. Berlin, 1947. — K. Mannheim: *Ideologie und Utopie*. 1929.

Kardos Tibor

JEGYZETEK

1 Aegidius Péter (Peter Giles), született 1486-ban, meghalt 1533 novemberében; latin költő és humanista, Erasmus tanítványa, majd barátja, városi tisztviselő Antwerpenben. 1515-ben ismerkedett meg Morus Tamással, amikor ez diplomáciai küldetésben ott járt. Erasmusszal együtt azon a véleményen volt, hogy az *Utópiá*-t nyomtatásban, tehát széles körben kell terjeszteni.

2 Clemens János (John Clement), humanista, aki Morus házában nevelkedett, majd Morus gyermekeinek nevelője lett, s végül elvette Morus fogadott leányát, Margaretet. 1519—1520-ban görögöt tanított az oxfordi egyetemen. Majd Löwenben elvégezte az orvosi fakultást. 1525-ben Aldus Manutiusszal együtt kiadta Galenus műveit. 1528-ban a londoni orvosi céh tagja lett, 1544-ben elnöke. Morus halála után száműzetésbe ment Belgiumba, s ott halt meg Mechelnben 1572-ben.

3 Egy századdal későbbi eredetű angol hagyomány szerint azonos lett volna Rowland Philipps, croydoni lelkésszel (1497—1538).

4 A későbbi (1519-től) V. Károly császár, aki akkor még Aragónia és Kasztília királya volt csupán.

5 Tunstall, Cuthbert (1474—1559), angol humanista, londoni, majd durhami püspök. Morus barátja, Erasmus angliai köréhez tartozott, vallási kérdésekben igen türelmes volt, alávetette magát VIII. Henrik reformációs nyilatkozatának.

6 Temsitius György (George Theimsecke), kasseli prépost, Bruges-ben született, megírta Artois történetét.

7 Hythlodeus görög szóösszetétel ὕθλος = fecsegés, és δαίειν = égni szavakból, vagyis „égő fantaszta", „lángoló fecsegő", mi „Csupatűz"-nek fordítottuk. H. Brockhaus *(Die Utopiaschrift des Thomas Morus.* Leipzig, 1929[5].) feltételezi, hogy Hythlodeus azonos Stefano Gabriele Marinóval, a bari érsekkel, V. Károly későbbi tanácsosával. Ez különben érdekes módon támogatja Morus Adria-parti értesüléseit.

8 Vespucius Americus (Amerigo Vespucci, 1451—1512), a Medici-ház érdekeltségeihez tartozó kereskedő. A spanyol uralkodóház szolgálatában utazott Amerikába talán 1497-ben, de bizonyosan 1499-ben, Don Manuel, portugál király megbízásából pedig 1502-ben és 1503-ban. A négy utazásról Lorenzo de Medicihez szóló jelentései 1507-ben jelentek meg *Quattuor Americi Vespucii navigationes* címen. — Luzitánia = Portugália.

9 A két idézetet l. Lucanus: *Pharsalia*. I. 819. és M. T. Cicero: *Tusculanae Disputationes*. I. 104. (Anaxagorasz mondása).

10 Taprobane = Ceylon. Kalikut = Caliquit, egykor fontos kikötő a malabari partokon, a madrasi tartományban. Vasco de Gama 1498-ban fedezte fel.

11 Scylla (Szkülla) — a Messinai szoros örvényeit jelképező, tizenkét karmú, hatfejű, mesés szörnyeteg, mely minden hajóst benyel, akit elér.

12 Ezeken az oldalakon Morus önmagával való viaskodását írja le, míg elszánta magát, hogy elfogadja VIII. Henrik ajánlatát, miszerint lépjen szolgálatába. Nem sok jót várt ettől a lépéstől, de végül is bízott abban, hogy valamit segíthet. A fejedelmek hízelkedő majmairól vö. Erasmus: *A Balgaság Dicsérete*. XXXVI. fej.

13 A cornwalli parasztok felkelését VII. Henrik (1485—1509) zsoldosai, Blackheathnél, a régi Londontól délkeletre fojtották vérbe az 1497. jún. 22-i csatában.

14 Morton János (John Morton, 1420—1500) canterburyi érsek (1486-tól) lordkancellár (1487-től haláláig), kardinális (1495-től), az oxfordi egyetem kancellárja (ugyanakkortól). Morus tizenhárom éves korában került udvarába.

15 Itt Morus a bűn társadalmi okára tapint rá. Igazságérzete fellázadt, de mint főbíró nem tudott ellene semmit sem tenni.

16 Az angol—francia dinasztikus háború régtől fogva húzódott. Morus itt valószínűleg VIII. Henrik hadjáratára gondol, mely 1513-ban fejeződött be.

17 Vö. Erasmus: i. m. XXIII. fej.

18 Vö. Ua. i. m. V. fej.

19 Vö. C. Sallustius Crispus (i. e. 86—35-ig): *Bellum Catilinae*. XVI. fej. 3.

20 Morus először meri kimondani, hogy a nép, ha tudja miért harcol, korántsem fél a zsoldosoktól. Morus állítását az 1688—1689-i angol forradalom igazolta.

21 A XIII. században kezdődtek Angliában az ún. „bekerítések" (enclosures), s a XV. század második felében, valamint Morus korában hihetetlenül elszaporodtak. A gyapjútermelésre, juhtenyésztésre rákapott angol feudális urak tanyákat, egész falvakat kerítettek be sövénnyel és árokkal, hogy a művelt földeket nyájaik számára juhlegelővé alakítsák. A parasztok azután, akiknek földjeit bekerítették, ráuntak az állandó sérelmekre, és maguktól költöztek el, vagy a földesurak zavarták el őket erőszakkal, lerombolva, felgyújtva házaikat. A bekerítésekkel kapcsolatban Marx is hivatkozik Morusra (*A Tőke*. I. köt. Budapest, 1955. 665.).

22 Bár e kérdéseket ez időben széltében-hosszában vitatták, kétségtelen, hogy a megoldást célzó javaslat Morustól származik. A történelmi tapasztalat azonban azt mutatja, hogy soha még gazdasági-történeti folyamatot, amely a fejlődés irányában haladt, megállítani nem lehetett sem törvényekkel, sem telepítéssel, sem semminemű mesterséges beavatkozással.

23 Morus elméletének erkölcsi forrása a polgári humanizmus ideológiája, mely elmélet — mint erre Marx rámutatott, vö. Marx—Engels: *Művészetről, irodalomról.* Budapest, 1946. 95—96. — igen magasrendű az emberi jogokat illetően. Morus az emberi életet, minden ember életét a legmagasabbra helyezi. Természetesen mindez elmélet volt csupán, gyakorlati téren egyáltalán nem érvényesült.

24 Morus itt a polgári büntetőjog alaptételeit hirdeti meg: a büntetések arányba állítását az elszenvedett kárral. Amikor az *Utópiá*-ban a bűnt és a szándékot egy nevezőre hozza, látszólag visszakanyarodik a középkori jogszokáshoz. A jogtörténészek azonban úgy vélik, hogy ez a modern, úgynevezett pozitív büntetőjogi iskola felfogásának felel meg. Szerintünk inkább az angol forradalom (1640—1649) puritánjai gondolkodásának előhangja volt ez a terrorisztikus szigorúság.

25 Morus felfogása a háborúról egybevág Erasmuséval, mind *A Balgaság Dicsérete* híres XXIII. fejezetével, mind pedig a *Béke Panaszá*-val, és forrása az új polgárosztály logikus szemlélete, amely szerint mindenféle gyilkolás egynemű.

26 Az *Ószövetség*-ben lefektetett mózesi törvények a talio-elven alapulnak, vagyis a „szemet szemért, fogat fogért" elven. Így azután a tolvajok büntetése mindenesetre enyhébb, mint a középkorban, amikor halállal sújtották őket.

27 Morus gunyoros névadásainak egyike ez a szó. Az összetétel két eleme *πολύς* = sok, és *λῆρος* = tréfa, vagyis tréfás népség, szövegünkben „tréfándiak".

28 Erasmus *Adagiá*-i alapján mondja ezt Morus (Si saepe iacies, aliquando Venerem iacies). Vénuszt vetni = ha a három kocka mindegyikén a hatpontos oldal kerül felül.

29 Vö. Erasmus: *A Balgaság Dicsérete.* LIV. fej.

30 *Zsolt.* IV. 5.

31 „Uram a házad miatti buzgalom..." I. *Zsolt.* LXVIII. 10.; a himnusz-szöveg Adam de Sancte Victore-től, a nagy, XII. századi egyházi énekszerzőtől származik: „Irrisores Helisaei /Dum conscendit domum Dei/Zelum Calvi sentiunt."

32 *Példabeszédek Könyve.* XXVI. 5.

33 Kedvelt gondolata a humanistáknak, hogy az államot filozófusok kormányozzák. Vö. Erasmus, i. m. XXXV. fej. — Platónra megy vissza, *Állam.* V. P. 473. c.; II. Dionysios (Dionűsziosz) szürakuszai türannosz meg akarta öletni Platónt, illetve Aiginában eladatta rabszolgának.

34 A korabeli fejedelmi machiavellizmus maró szatíráját adja Morus. A szövegben utoljára jelzett események részben 1513-ban történtek meg, midőn Jakab, skót király fenyegetőleg lépett fel VIII. Henrik franciaországi hadakozása idején, részben pedig Perkin Warbeke-re, az utolsó trónkövetelőre vonatkoznak, aki azt hirdette magáról, hogy ő a yorki herceg, az 1483-ban megölt IV. Edward király fia.

35 *ἀ-χώρα*-ból = „akiknek nincsen országuk" vagyis „országtalanok" mint ahogyan Utópia — Seholsincs.

36 Morus háborúellenes nézeteivel a maga korában csak Erasmus osztozik. Morus a szabad kereskedelem polgári híve, a békét kell hogy válassza.

37 Az idézet eredetileg másként hangzott: „Marcus Crassus tagadta, hogy gazdag az olyan ember, aki évi jövedelméből nem tud egy légiót fenntartani." Plinius: *Historia Naturalis.* XXXIII. 10.

38 Ilyenszerű elmélet volt akkor érvényben a korlátlan fejedelmi hatalomról (Fortescue), de nyomon követi Morus ironikus polgári szemléletű bírálata: a vagyonilag erős és szabad nép nehezebben kormányozható. Morus a népszuverenitás elvét sejti meg itt is, zsarnokellenes epigrammájában is. (Populus consentiens regnum dat et aufert.)

39 Fabricius mondását eredetileg M. Curius Dentatusnak tulajdonították, l. Valerius Maximus: *De dictis et factis,* IV. 5. — A nevelő fejedelemnek hasonló eszményét l. Erasmus: i. m. LV. fej. és *Institutio Principis Christiani.*

40 Macari (*μακάριοι*) = boldogok.

41 Plautus, a híres római vígjátékíró könnyű, de pompás humorú zenés darabjai plebejus szellemben íródtak, Menandrosz görög vígjátékíró darabjait ültette át. *Octavia* a Senecának tulajdonított tragédia címe, mely Nero császár feleségéről, Octaviáról szól, kit férje, i. sz. 62-ben életett meg. A jelenet a II. felvonásban fordul elő. — Morus e szövegrésze belső rokonságban áll *A Balgaság Dicséreté*-nek több fejezetével, így pl. a XXV., XXIX., XXXVIII. fej. stb. tartalmával, mely azokról a bölcsekről szól, akik balgán megzavarják az átlagember nyájas esztelenkedését.

42 E szavak Morus Tamás önvallomását fejezik ki, s egyben önvédelmét is. Morus mint tanácsos és főkancellár nem javasolt semmi kiemelkedő intézkedést, és jelentékenyebb ellenzéki szerepéről sem tudunk. Állandó jótékony befolyása viszont nagyon is valószínű.

43 Lukács ev. 12, 3.

44 P. Terentius Afer: *Adelphoi.* I. 2. 65.

45 *Állam.* VI. 476. d—e.

46 Valószínűleg Megalopolisz berendezésére kérték fel Platónt az árkádiaiak. Mikor azonban megtudta, hogy a vagyonközösséget már eleve elvetik, nem ment el.

47 Egy római lépés, ha „gradus"-nak fogjuk fel 0,74 méter, ha „passus"-nak 1,48 méter.

48 A renaissance tengerész népeit elsősorban a kikötők befogadóképessége érdekelte. Columbus hajónaplójában is elsőrangú szerepet visz, hogy a felfedezett „nyugatindiai" partokon milyenek a hajózási és kikötési lehetőségek, és ugyanez jellemző Amerigo Vespucci úti beszámolóira.

49 Abraxa: e szónak kettős tartalma van: a késő-ókori gnosztikus keresztény szekta felfogása

szerint (mely az egyéni megvilágosodást vallotta) Abraxas annyit jelentett, mint „talizmán", „szerencsét hozó", az ἄβρεκτος görög kifejezés pedig = „esőtelen". Ez olyan képzés, mint az Anidros (ἄνυδρος) = Víztelen-folyó.

50 Az 54 város Anglia 54 grófságának felelt meg.

51 Az eredetiben Amaurotos (ἀμαυρός) vagyis „homályos", „nem látható".

52 Már Plinius gondolt a mesterséges keltetésre *(Hist. Nat.* X. 54.), de Morus idejében ez még csak ábránd volt.

53 *Állam.* V. 467 e.

54 A Száraz-folyó (Anidros) leírása teljesen egybevág a Temzéével, amelyen Londonig nyomul a tenger dagálya. A szóban forgó híd akkor az egyetlen híd volt Londonnál a Temzén, a híres London Bridge. Ez a kőhíd a Cityt Southwarkkel köti össze.

55 A „syphograntus" és a „traniborus" szó gyöke ismeretlen. Egyes kommentátorok perzsa, görög, héber elemeket vélnek benne fölfedezni. Alekszejev a végződés délszláv analógiáit idézi fel, mint pl. Zlatibor, vagy Maribor.

56 Elméleti tudomány = artes liberales, vagyis a retorika, poetika stb. Ma úgy mondanánk, hogy a „szellemi tudományok".

57 Ademos (ἀ-δῆμος) = „Akinek nincs népe" „Népetlen".

58 Morus *Utópiá*-jának e célkitűzését ma is vallja minden kommunizmusra törő társadalmi berendezkedés: a szabad idő kiszélesítését a műveltség minél mélyebb elsajátítására, az ember képességeinek kimélyítésére.

59 Az itt kifejtett alapelv gyakran szolgált a gyarmatosítás ürügyéül, de a legritkábban történt meg, hogy népfölösleget helyeztek volna el az erőszakosan meghódított új területen. Többen rámutatnak, hogy Morusnak ez az elve ellentétben áll az utópiabeliek izolációs politikájával: de hát végül is ez nem Morus személyes ellentmondása, hanem az angol polgárság történeti ellentmondása.

60 Mintegy ellenképe Erasmus ábrázolásának az arany és ékszer főúri mániákusairól: Erasmus: i. m. LV—LVI. fej.

61 Anemoli az ἄνεμος, szél, szóból, vagyis „széllelbéleltek".

62 Megdöbbentő, hogy Morus milyen élesen meglátta a pénz, az arany elidegenítő hatalmát. Vö. Marx fejtegetéseit Marx—Engels: *Művészetről, irodalomról.* Budapest, 1950. 74—75. — Az első ilyen fejtegetések a renaissance-ban a magántulajdon éles elutasításával együtt Petrarcának egy igen terjedelmes, 1366-ban kelt levelében találhatók. (Sen. 68.) Vö. Petrarca *Levelei.* Budapest, 1962. 205—210.

63 restrictio = fogalomkorlátozás; amplificatio = egy körülmény kiemelése, gazdag ábrázolás; suppositio = egyazon jelentés különféle megnyilvánulásai szóban, fogalomban, élő személy-

ben. — Petrus Hispanus (másként XXI. János pápa, meghalt 1277-ben) tankönyvének végén logikai alapismeretek voltak találhatók, ezeket nevezték Logikácskának *(Parva Logicalia)*. — Másodlagos fogalmak = általánosítások. Ez a beosztás a nominalizmust követeli meg alapul, mely szerint az elsődleges fogalmak maguk a való élet konkrétumai. Morus itt a nominalisták és a reakciós realisták korabeli harcait gúnyolja ki. Erősen érezhető rajta Erasmusnak a teológusokról írt fejezete *A Balgaság Dicséreté*-ben. Vö. Erasmus: i. m. LIII. fej.

64 E fejtegetések pontosan egybevágnak Lorenzo Valla „keresztény" epikureizmusával, mely Erasmusra is oly nagy hatással volt.

65 Ez a fejtegetés is emlékeztet *A Balgaság Dicséreté*-re, amely művet Erasmus barátjának, Morusnak ajánlott. Az ifjabb Holbein illusztrálta 1515-i bázeli kiadás több fejezetben ábrázolja a ruhájával páváskodó ostoba lovagot. Vö. az LVI., LXI. fej. illusztrációit.

66 Az ősökkel való dicsekedés őrülete, vö. Erasmus: i. m. XLII., XLIV. fej.; az ivászat balgasága uo. XVIII. fej.

67 Morus valóban hamis drágakövekkel szedte rá feleségét. Az anekdotát Erasmus mondja el, i. m. XLV. fej.

68 A kockajáték és vadászat őrültjei, vö. Erasmus: i. m. XXXIX. fej.

69 Theophrastus (Theophrasztosz, i. e. 372—287), görög természettudósnak, Arisztotelész tanítványának *περὶ φυτῶν ἱστορίας* (De plantarum historia) című természetrajzi műve.

70 Lascaris (Konsztantinosz Laszkarisz, 1434—1501), konstantinápolyi származású grammatikus. Olaszországban élt, Milánóban, Messinában. Ő írta az első nyomtatásban megjelent görög művet, az *Erotemata* című nyelvtant. (Milano, 1476.)

71 Theodorus (Theodorosz Gaza, 1398—1478), Szalonikiből származó görög grammatikus Ferrarában, Rómában, Nápolyban, Piróban (Badia di San Giovanni) élt, tanított, fordított, részt vett klasszikus művek latin kiadásaiban. — Hesychius (Hészükhiosz), alexandriai grammatikus az V. században. Lexikális művét 1514-ben nyomtatták ki Velencében. — Dioscorides (Dioszkoridész), i. sz. első században élt görög orvos. Nem szótárt írt, hanem orvosi kézikönyvet, melyet róla neveztek el.

72 Plutarchus (Plutarkhosz, i. sz. 50—120), görög történetíró, a híres görög—római *Párhuzamos életrajzok* szerzője. — Lucianus (Lukianosz), szíriai szamoszatai származású, felvilágosult görög filozófus és közíró a II. században (i. sz. 120 körül született), mindennemű babona nagy ellensége, az ókor Voltaire-je.

73 Igen jellemző, hogy az itt felsorolt „költők" tulajdonképpen az egy Homérosz kivételével mind drámaírók.

74 Hippocrates (Hippokratész, i. e. 460—377), a görög orvostudomány legnagyobb alakja, az ún. „orvosi eskü" megfogalmazója, a tapasztalati módszer kiváló képviselője. Sok művet

tulajdonítottak neki. — Galenus (Galénosz, i. sz. 131—201), görög származású császári orvos Rómában, Marcus Aurelius, Lucius Verus és Commodus idején. Sok orvostudományi művet írt, ezek közül való a *Τέχνη ἰατρική*, melyet a középkorban *Microtegnum* (Mikrotechnum) néven ismertek.

75 Ez a gondolat később pontosan megismétlődik Galileinél.

76 Az euthanaziának, az elviselhetetlen fájdalmak megszüntetése céljából mesterségesen előidézett halálnak egyik korai felvetése.

77 Vö. Erasmus: *A Balgaság Dicsérete*. LI. fej.

78 Összhangban Erasmus tételeivel és kifejezéseivel. Erasmus a színlelésről: *Adagia*, az imperitia, simulatio, dissimulatio szavaknál; ugyanő a pápai háborúkról és kiátkozásokról, *A Balgaság Dicsérete*, LX. fej.; Morus szójátéka a hívekhez, akik nem hívek a szövetséghez, azonos szerkezetű Erasmuséval a barátokról, akik nem barátjai a hitnek, i. m. LIV. fej.

79 Ez derül ki nem csupán az erasmusi *Béke Panaszá*-ból egészben véve, de különben is *A Balgaság Dicsérete* híres XXIII. fejezetéből.

80 A felhőváriak az eredetiben Nephelogeták (*νεφελη-γῆτοι*); a vaksiváriak az eredetiben Alaopoliták (*ἀλαοπολίται*).

81 A leírt machiavellista módszerek pontosan követik a polgári gondolkodást, mely először Olaszországban, majd Angliában is tért hódított. Ez volt a zsoldos rendszer alapja is. A megvesztegetés jellemző VIII. Henrik skóciai politikájára is, a floddeni 1513-i győzelem után.

82 Zapoletes = állítólag „magukat könnyen eladók", „könnyen megvásárolhatók" (Woyte, Fiore). Általában a svájciakra vonatkoztatják, akik mint zsoldosok áruba bocsátották magukat.

83 Az őskeresztény gyülekezetek és egyes szerzetes rendek fogyasztási kommunizmusára utal.

84 Minden középkori eretnekség központi témája, hogy az ún. „szentségek"-et csak az egyház által fölszentelt papok, vagy bárki kiszolgáltathatja-e a hivőknek.

85 A Morus-kritika egyik legforróbb kérdése, hogy Morus mint kancellár mennyire volt türelmes. Kautsky szerint nagy mértékben. Talán a valóságot a legjobban Nisard fejtegetései közelítik meg, aki Morusnak pörében mondott önvédelmét is belevonva megállapítja, hogy általában véve az „elkülönítés" és „meggyőzés" híve volt, a reformáció ellenfele, híveinek üldözője volt, de nem gyilkosa.

86 Vö. Erasmus: i. m. XXIII. fej.

87 Az arisztotelizmusnak Pietro Pomponazzi képviselte új iránya, mely Alexander Aphrodisziasz kommentárjára támaszkodott, hirdette a lélek halandó voltát. Ez volt az ún. „padován" gondolkodás egyik fő forrása.

88 Ez a tétel az averroista tanításon alapul, mely szerint az emberi egyéniséget és gondolkodását

is a test anyagának és a hozzá tartozó „passzív értelemnek" sajátosságai szabják meg, a kívülről jött világlélek, az aktív „universalis értelem" erejét módosítva.

89 Buthrescák = nagyon jámborok. A *βου* bizonyos ironikus éllel fokozó előtag = „marha" („állati módon") és a *θρησκεύω* ige „megtartom a tiszteletet" összetételéből.

90 Morus tehát elvben a papi nősülés híve volt, mely a keleti egyházban, a Balkánon korábban is el volt terjedve, de később a lutheri reformáció körében is.

91 Morus e szavai Giovanni Pico della Mirandola deista törekvéseit tükrözik, aki a különféle vallások közös elemeit igyekezett összefogni.

92 Morus felismeri a zene érzelmeket felkeltő hatását még azon felül is, amit az egyház régtől fogva tudott. Morus templomi zenéje már egyenesen programzene, vagy talán még inkább közeljár a wagneri zenedráma eszményéhez.

93 Persze nemcsak a pénz megszüntetése elengedhetetlen, de a magántulajdoné is. Ezt Morus sok helyütt kimondja, s a seholszigeti társadalom erre épül.

94 A tengerészek ellensége a középkori mondák gonosz mesebeli szörnye: a Krak.

1 Ezt főleg katolikus részről hangsúlyozzák, H. Bremond: *Thomas Morus*. Regensburg, 1935. 29; D. Sargent: *Tommaso Moro*. Brescia, 1940. 88., továbbá L. di Castiglione: *Tommaso Moro*. Roma, 1935. 62.; P. Rebora: *San Francesco, Moro e l'Italia*. Civiltà italiana-civiltà inglese. Firenze, 1936. 52.

2 Morus mint VIII. Henrik tanácsadója H. Bremond: i. m. 108—109. 124.; E. Dermenghem: *Thomas Morus et les Utopistes de la renaissance*. Paris, 1927. 10., 12.; Morus Tamás: *Utópia*. Ford. és magyarázatokkal ell. Kelen Ferenc. Budapest, 1910. 124—127.; Morus Tamás: *Utópia*. Bev. Moór Gyula. Budapest, 1943. 10—11., 14—15., 27.

3 A Morus ellen szóló adatokat l. H. Bremond: i. m. 146—147., 152—153., 269.; mellette szóló adatok ua. i. m. 151.; továbbá: D. Nisard: *Morus Tamás*. Tanulmányok a renaissance és a reformatio korából. Budapest, 1875. 236—255; K. Kautsky: *Thomas Morus und seine Utopie*. Berlin, 1947. 25. Moór Gyula: i. m. 27—28.

4 K. Kautsky: i. m. 194—195.

5 Az oxfordi körre Fr. Seebohm: *The Oxford Reformers. John Colet, Erasmus and Thomas More*. London, 1869.

6 Erasmus: *Opus Epistolarum* (Allen) No 999. Tom. IV. 18., 167.

7 Menekülésszerű távozásáról T. E. Bridgett: *Life of Sir Thomas More*. London, 1888. 44.; T. Fiore: i. m. LI.; Moór Gyula: i. m. 20.

8 Erasmus vallomása Morus sugalmazó szerepéről *A Balgaság Dicséreté*-ben, Erasmus: *Op. Epist.* i. h. 16., 119—120. A mű tervének kialakulásához Kardos Tibor: *A Balgaság Dicséretének története. Előszó*. Rotterdami Erasmus: *A Balgaság Dicsérete*. Budapest, 1960.[2] 7—46.; Erasmus kijelentése Morus egyéniségéről Erasmus: *Op. Epist.* uo. 16., 121—130.

9 Erasmus egyetért Morusszal a demokratizmust, háborúellenességet, a bűnözés tekintetében a megelőzést, s a szegény nép felkarolását ajánlva a fejedelemnek. T. Fiore: i. m. LXIX—LXX.

10 Ua. i. m. LIII., LIV.; közli is a legélesebb epigrammát; *De nantis ejicientibus monachum*. uo. LIV.

11 H. Bremond: i. m. 127.

12 Luther Erasmus vallásosságáról T. Fiore: i. m. XXIV—XXV.; Morus tisztelete Pico della Mirandola és Savonarola iránt közismert, ebben Colet szerepére T. Fiore: i. m. XLVII—XLIX.

13 Erasmus: *Op. Epist.* No 1. Tom. I. 40.

14 Kardos Tibor: i. m. 42—46.

15 *Utópia*. 17.; *A Balgaság Dicsérete*, az ősök őrülete, XLII. fej.; fényes ruha, XVI., LXII. fej.; drágakövek XLIV. fej.; majmolás XXXVI. fej.; a kocka és a vadászat őrülete XXXIX. fej.

16 D. Nisard: i. m. 245—250., 260—266.

17 Ua. i. m. 205—208.

18 Engels a reformációról így szól: „...az egész újkori történelem azzal a hatalmas korszakkal kezdődik, amelyet mi, németek, az akkor ránk zúdult nemzeti szerencsétlenségről reformációnak nevezünk." Engels: *A természet dialektikája.* Budapest, 1950. Bevezető tanulmány. 9.; ugyanő az egyház szellemi diktatúrájának megtöréséről és igájának lerázásáról uo. 10.; az 1524-i paraszthábórú százezer ember életébe került, Erasmus: *Op. Epist.* No 1633. Tom. VI. 199.; T. Fiore: i. m. LXVIII.

19 A magyar király követségéről Kelen Ferenc: i. m. 131.; a *Párbeszéd*-ről Ullman István: *Morus Tamás Dialógusa a magyar—török háborúról.* Egyetemes Philologiai Közlöny. 1940. 255—259.

20 D. Nisard: i. m. 284.

21 Ua. i. m. 295—296.

22 Erasmus: *Op. Epist.* App. XXVII. Tom. XI.; D. Nisard: i. m. 300—301.

23 Szenczi Miklós: *M. P. Alekszejev: Thomas More Utópiájának szláv forrásai.* Filológiai Közlöny. 1957. 474.

24 Kardos Tibor: *A Huszita Biblia keletkezése.* A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. III. köt. (1952) 165.

25 E követségről, valamint az 1501—1502-i tárgyalásokról A. Fest: *Anglo—Hungarian contacts in the Middle Ages.* Studies in English Philology. Vol. II. Budapest, 1937. 53—59.; a Cseh-Morva Testvérek röpiratirodalmára és mozgalmára Kardos Tibor: *A huszita mozgalmak és Hunyadi Mátyás szerepe a magyar nemzeti egyház kialakulásában.* Századok. 1950. 171.; ua. *Huszita típusú kantilénáink.* Irodalomtörténeti Közlemények. 1953. 86—88.

26 K. Kautsky: i. m. 234—235.; Kelen Ferenc: i. m. 144—152.

27 Erasmus és Morus közös Lukianosz-tanulmányairól l. Kardos Tibor: *A Balgaság Dicséretének története.* i. h. 19—23., 45.

28 Marsilio Ficino és Giovanni Pico della Mirandola filozófiájáról Gius. Saitta: *Il pensiero italiano nell'umanesimo e nel rinascimento.* Vol. I. L'umanesimo. Bologna, 1949. 463—631. Petrarca levele, Sen. VI. 8. magyarul: Petrarca *Levelei.* 1962. 205—210. Méltatása, Kardos Tibor: *Előszó.* 54.

29 L. Valla filozófiájáról l. Gius. Saitta: i. m. 193,, 260—262.

30 D. Nisard: i. m. 195.

TARTALOM

Előszó a legtökéletesebb államformáról írt műhöz 7

Első könyv 11

Második könyv 45

Utószó (írta: Kardos Tibor) 115

Jegyzetek (összeállította: Kardos Tibor) 133

Felelős szerkesztő Kispéter András. A tipográfia és kötésterv Haiman Gyorgy munkája. Műszaki szerkesztő Ginács László. Műszaki vezető Szántó Tibor. Készült a Kossuth Nyomdában, ofszet papíron, Gill betűvel, 4200 példányban. Ebből 1050 példány félbőrkötésben, számozva.

Ez a könyv a 744 számú példány